

TC.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ ANADOLU’SUNDA İSTANBUL İLE
AFYONKARAHİSAR ARASINDAKİ ASKERİ YOL
GÜZERGÂHLARI

Seda EDİZ
1130204513

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Abdullah BAKIR

ISPARTA-2019

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Seda EDİZ
Anabilim Dalı	Tarih
Tez Başlığı	Ortaçağ Anadolu'sunda İstanbul ve Afyonkarahisar Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	Ortaçağ Anadolu'sunda İstanbul ile Afyonkarahisar Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz **31/07/2019** tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;

☒ OY BİRLİĞİ

☐ OY ÇOKLUĞU²

ile aşağıdaki kararı almıştır.

- ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez **KABUL** edilmiştir.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin **DÜZELTİLMESİ**³ kararlaştırılmıştır.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin **REDDEDİLMESİ**⁴ kararlaştırılmıştır.

TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	Kabul/Ret	İmza
Danışman	Doç. Dr. Abdullah Bakır	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Erkan Göksu	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğret. Üyesi Ali Mıynat	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

YÖK LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 9-(8) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde düzeltmeleri yapılan tezi aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da başarısız bulunarak tezi kabul edilmeyen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

Bu form bilgisayar ortamında doldurulacaktır.

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “*Ortaçağ Anadolu’sunda İstanbul İle Afyonkarahisar Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları*” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Seda EDİZ

31/07/2019

(Ediz, Seda, *Ortaçağ Anadolu'sunda İstanbul ile Afyonkarahisar Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2018)

ÖZET

Yapılan bu tez çalışmasında İstanbul-Afyonkarahisar arasındaki askeri yol güzergahları ve bu iki şehir arasında kalan bölgenin tarihi coğrafyası hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bağlamda öncelikle Eski Çağda bölgenin tarihi coğrafyası ve bu dönemde gerçekleşmiş, söz konusu saha üzerinden yapılan veya bu yollardan geçen savaşlar ele alınmıştır. Ardından Orta Çağda gerçekleşen Bizans Selçuklu mücadeleleri sırasında kullanılan yol güzergahları değerlendirilmiş sonrasında ise I., II., ve III. Haçlı Seferleri esnasında kullanılan yol güzergahları ana kaynaklar ve topografik eserler yardımı ile incelenmeye alınmıştır.

Çalışmada konunun aydınlatılmasına yardımcı olması açısından söz konusu sahanın tarihi coğrafyası, Bithynia, Mysia, Troas, Aiolis, Lydia, Ionia ve Phrygia olacak şekilde sırasıyla ele alınmıştır. Tarihi coğrafya incelendikten sonra Eski Çağda bölgeden geçen askeri yol güzergahını kullanmış orduların savaşlarına kronolojik olarak yer verilmiştir. Öncelikle Pers kral yolu değerlendirilmiş ardından, Pers Kralı Kserkses'in Yunanistan Seferi (MÖ. 481-480) sırasında Anadolu'da izlediği yol güzergahı ve savaş esnasında yaşanan olaylara yer verilmiştir. Üçüncü konu olarak büyük İskender'in, Persler üzerine yapmış olduğu Doğu Seferi (334), yine bu savaş esnasında yaşanan olaylar ve savaşta kullanılan yol güzergahları incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Bizans İmparatorluğu ve Selçuklu Devleti'nin arasında yaşanan savaşlar kronolojik olarak değerlendirilmiştir. İlk önce imparator Aleksios Komnenos döneminde Komutan Ioannes Dukas'ın Batı Anadolu ve Göller Yöresine düzenlemiş olduğu sefer (1097) sırasında kullanılan yol güzergahı ve savaş esnasında yaşanan olaylar konu alınmıştır. İkinci konu olarak İmparator Ioannes Komnenos'un Denizli üzerine yaptığı sefer (1119) sırasında gerçekleştiren olaylar ve izlenilen yol güzergahı hakkında bilgi verdikten sonra yine aynı imparator döneminde yapılan Uluborlu Seferinde (1119) kullandığı yol güzergahları ve yine savaş esnasında yaşanan olaylar ile ilgili bilgi verilmiştir. Dördüncü konu olarak ise İmparator Ioannes Komnenos'un Göller Yöresine Düzenlediği Son Seferi (1141) ve bu sefer esnasında kullanılan yol güzergahları, geçilen bölgenin tarihi coğrafyası ve olay örgüsü ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Beşinci konu olarak Manuel Komnenos'un Konya Seferine (1146) çıktığı esnada ordusunun izlemiş olduğu yol güzergahı, yaşanan olaylar ve coğrafik değerlendirmeler yapılarak incelenmiştir. Diğer ele alınan konu da ise yine Manuel Komnenos'un Türkmenler Üzerine Düzenlediği Sefer Esnasında Kullanılan yol Güzergâhları (1158-1159) ve yaşanan olaylar değerlendirilmiştir. Bir sonraki konuda ise Manuel Komnenos'un 1176 yılında yaptığı Myriokephalon savaşı sırasında kullanılan yol güzergâhları ve olaylar incelenerek aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, I. Haçlı seferi (1096-1099), II. Haçlı Seferi (1147-1149), III. Haçlı Seferi (1189-1192) esnasında kullanılan yol güzergahları, savaş esnasında gerçekleşen olaylar ve kullanılan yol güzergahının coğrafik açıdan değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Askeri Yol Güzergahları, Tarihi Coğrafya, Bizans İmparatorluğu, Türkiye Selçuklu Devleti, Haçlı Seferleri

(Ediz, Seda, *Military Road Routes Between Istanbul and Afyonkarahisar in Medieval Anatolia*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2018)

ABSTRACT

In this thesis, information about the military route between Istanbul and Afyonkarahisar and the historical geography of the region between these two cities are given. In this context, first of all, the historical geography of the region in ancient times and the wars that took place or passed through these areas were discussed. Then, the road routes used during the Byzantine Seljuk struggles in the Middle Ages were evaluated and then I., II., And III. The road routes used during the Crusades were examined with the help of main sources and topographic works.

In the study, the historical geography of the subject area has been handled as Bithynia, Mysia, Troas, Aiolis, Lydia, Ionia and Phrygia respectively. After examining the historical geography, the wars of the armies that used the military road route passing through the region in ancient times are given in chronological order. Firstly, the Persian king road was evaluated and then the route of the Persian King Xerxes in Anatolia during the Greek Expedition (481-480 BC) and the events that took place during the war were mentioned. As the third subject, Alexander the Great, the Eastern Expedition on the Persians (334), the events that took place during this war and the road routes used in the war were examined.

In the second part of the study, the wars between the Byzantine Empire and the Seljuk State were evaluated chronologically. First of all, during the emperor Alexios Komnenos 'commander Ioannes Dukas' (1097) expedition to Western Anatolia and Lakes Region, the road route and the events during the war were discussed. As the second subject, if you have realized during the campaign of Emperor Ioannes Komnenos on Denizli (1119), after giving information about the events and the route followed, Uluborlu Campaign (1119) and the events that took place during the war were also given. As the fourth issue, Emperor Ioannes Komnenos' Last Expedition to the Lakes Region (1141) and the route used during this time, the historical geography of the region passed and information about the plot is given. As a fifth issue, the route of the army followed by Manuel Komnenos when he went to Konya Expedition (1146) was examined by making events and geographical evaluations. The other topics discussed were the road routes used during the campaign organized by Manuel Komnenos on the Turkmens (1158-1159) and the events that took place. In the next issue, the road routes and events used during the battle of Myriokephalon by Manuel Komnenos in 1176 were examined and illuminated.

In the third part of the study, I. Crusade (1096-1099), II. The Crusade (1147-1149), III. The geographic evaluation of the road routes used during the Crusade (1189-1192), the events that took place during the war and the road route used were made.

Keywords: Military Routes, Historical Geography, Byzantine Empire, Turkey Seljuk Empire, the Crusades

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
ÖN SÖZ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ÇAĞDA BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI VE BÖLGEDEN GEÇEN YOL GÜZERGÂHLARI

1. BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI.....	13
1.1. Bithynia Sınırları	13
1.2. Mysia Sınırları	17
1.3. Troas Sınırları	20
1.4. Aiolis Sınırları	23
1.5. Lydia Sınırları.....	24
1.6. Ionia Sınırları.....	29
1.7. Phrygia Sınırları.....	30
2. PERS VE HELEN DEVRİ YOLLARI.....	36
2.1. Pers Kral Yolu Güzergâhı.....	36
2.2. Pers Kralı Kserkses'in Yunanistan Seferi Sırasında Anadolu'da İzlediği Yol Güzergâhı	39
2.3. Büyük İskender'in Doğu Seferi Sırasında Anadolu'da İzlediği Yol Güzergâhı	43

İKİNCİ BÖLÜM

BİZANS ORDULARININ TÜRKİYE SELÇUKLULARININ ÜZERİNE DÜZENLEDİĞİ SEFERLERDE KULLANDIĞI YOL GÜZERGÂHLARI

1. İMPARATOR ALEKSİOS KOMNENOS DÖNEMİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI ÜZERİNE DÜZENLENEN SEFERLER	48
1.1. Komutan İonnnes Dukas'ın Batı Anadolu ve Göller Yöresi Seferinde İzlediği Yol Güzergâh (1097).....	48
2. İMPARATOR IOANNES KOMNENOS DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI ÜZERİNE DÜZENLENEN SEFERLER (1119-1120 ve 1142-1143).....	54
2.1. Ioannes Komnenos'un Denizli Seferinde İzlediği Yol Güzergâhı (1119).....	54

2.2. Ioannes Komnenos'un Uluborlu Seferinde İzlediği yol Güzergâhı (1119).....	56
2.3. Ioannes Komnenos'un Göller yöresine Düzenlemiş Olduğu Son Seferinde İzlediği Yol Güzergâhı (1141)	58
3. MANUEL KOMNENOS DÖNEMİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI ÜZERİNE DÜZENLENEN SEFERLER (1146, 1158-59, 1176)	64
3.1. Manuel Komnenos'un Konya Seferi ve Sefer Dönüşü Esnasında Göller Yöresinde İzlediği Yol Güzergâhı (1146)	64
3.2. Manuel Komnenos'un Türkiye Selçukluları ve Türkmenler Üzerine Düzenlediği Sefer Esnasında İzlediği Yol Güzergâhı (1158-1159).....	70
3.3. Manuel Komnenos'un Türkiye Selçukluları Üzerine Düzenlediği Son Seferi Esnasında İzlediği Yol Güzergâhı (1176)	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAÇLI SEFERLER SIRASINDA KULLANILAN YOL GÜZERGÂHLARI

1. I. HAÇLI SEFERİ SIRASINDA KULLANILAN YOL GÜZERGÂHLARI (1096-1099)	85
2. II. HAÇLI SEFERİ SIRASINDA KULLANILAN YOL GÜZERGÂHLARI (1147-1149)	94
3. III. Haçlı Seferi Sırasında Kullanılan yol Güzergâhları (1189-1192).....	104
SONUÇ.....	112
KAYNAKLAR	115
EKLER.....	126
ÖZGEÇMİŞ.....	139

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
BAtlas	: Barrington Atlas of the Greek and Roman World (Yunan ve Roma Dünyası Barrington Atlası)
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren, Çeviri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DGRG	: Dictionary of Greek and Roman Geography (Yunan ve Roma Coğrafyası Sözlüğü)
ed.	: Editör
Fasc.	: Fascicule, Fascicle (Fasikül, Cüz)
H	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
M	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
MGH	: Monumenta Germaniae Historica (Almanya Tarihi Eserleri)
MS	: Milattan Sonra
neşr.	: Neşreden
rdk.	: Redaksiyon
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
Sy.	: Sayı
ss.	: Sayfa Sırası
terc.	: Tercüme
thk.	: Tahkik
TTK	: Türk Tarih Kurumu Basımevi
vb.	: Ve başkası ve başkaları ve benzeri ve benzerleri ve bunun gibi
vd.	: Ve devamı ve diğerleri
Vol.	: Volume (Cilt)
vr.	: Varak
yak.	: Yaklaşık, hemen hemen Yay.
Yay.	: Yayını, yayınları
Yay Haz	: Yayına Hazırlayan
Yy	: Yüzyıl

ÖN SÖZ

Tarihi çağların en başından itibaren medeniyetler yol kavramına büyük bir önem vermiştir. Ulaşımı sağlanması, güvenlik, ticaret gibi olgular yol ağlarının ortaya çıkmasının başlıca sebepleri arasında yer almaktadır. Yol ağları oluşturmada en önemli etken coğrafyadır. Milletler coğrafi koşulların uygun olduğu bölgelerde yol sistemini oluşturmuşlardır. Bu yol ağlarının oluşturulmasındaki önemli faktör arasında güvenlik ve yapılan yolculuk sırasında suya erişebilme imkânı da büyük bir öneme sahiptir.

Yapılan bu çalışmada İstanbul-Afyonkarahisar arasındaki yol güzergâhları değerlendirilirken Eski Çağlarda kullanılan yol güzergâhları ele alınmıştır nitekim o gün kullanılan yollar küçük coğrafi farklılıklarla günümüze kadar ulaşabilmiştir. Anadolu coğrafi konumu nedeni ile bünyesinde tarihi zamanlardan kalma birçok yol güzergâhı barındırmaktadır. Bu yollara örnek olarak Asur ticaret yolları, Pers Kral Yolu, Hitit yolları, Roma ve Bizans yolları ve İpek yolu gibi çok önemli eski yol güzergâhlarını sayabiliriz. Bu yollar üzerinde Bizans İmparatorluğu bariz bir değişiklik yapmadan kullanmaya devam etmiş nitekim Türkiye Selçuklu Devleti hatta Osmanlı Devleti bile bu yollardan yararlanmışlardır.

İstanbul-Afyonkarahisar arasındaki askeri yol güzergâhlarını ele alınan bu çalışmada Perslerin, Yunanlılar üzerine yaptığı seferlerden başlayarak, Bizans-Selçuklu arasında yapılan savaşlarda kullanılan yol güzergâhları, I., II., III. Haçlı Seferleri esnasında kullanılan yol güzergâhları ve söz konusu bölgenin tarihi coğrafyası ele alınmıştır. Bu bölümler hakkında bilgiler aktarılırken Eski Çağ kaynakları, ortaçağ Bizans kaynakları, ortaçağ Türk kaynakları ve yine ortaçağ İslam kaynaklarından yararlanılırken Süryani ve Ermeni kaynaklarından da yararlanma yoluna gidilmiştir.

Söz konusu bu saha üzerinde özellikle Bizans, Selçuklu münasebetlerinde kullanılan yol güzergâhlarıyla ilgili günümüzde çok fazla çalışma yapılmamıştır. Bu nedenden dolayı *Ortaçağ Anadolu'sunda İstanbul ile Afyonkarahisar Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları* adlı tez çalışmamda söz konusu bölgeden geçen yol güzergâhlarını tespit ederek, siyasi olaylar ve askeri seferler doğrultusunda yol ağlarının ortaya konulabilmesine katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Çalışmanın hazırlanması esnasında tüm kütüphanesini kullanımına açan, tez araştırma ve yazım aşamasında her türlü destek ve yardımı sağlayan, tecrübe, bilgi ve birikimini hiçbir zaman esirgemeyen, büyük bir titizlikle rehberlik eden danışmanım, sevgili hocam Doç. Dr. Abdullah Bakır'a teşekkürü bir borç bilir ve sonsuz saygılarımı sunarım. Yapılan bu tez çalışmasında desteklerini esirgemeyen ve birikimlerinden faydalanmamı saylayan sayın hocam Doç. Dr. Erkan Göksu'ya ve sayın Dr. Öğr. Üyesi Ali Mıynat hocama teşekkürlerimi sunarım. Bir çalışmanın ortaya çıkmasında şüphesiz birçok kişinin katkısı bulunmaktadır. Tez konusu araştırma aşamasından yazım aşamasına kadar yanımda olan sevgili arkadaşım Fatih Demir'e, bu süreçte gerek maddi gerek manevi yanımda bulunan birçok arkadaşşıma, eğitim hayatımın en başından beri yanımda olan desteğini her zaman arkamda hissettiğim canım aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Seda EDİZ

Isparta-2019

GİRİŞ

Yol kavramı tarihin bütün çağlarında oldukça önemli bir yere sahiptir. Medeniyetlerin yiyecek, içecek bulma arayışlarıyla birlikte yol açma çalışmaları tarih öncesi çağlarda patika yolların yapılmasıyla başlamıştır. Zamanla medeniyetlerin gelişmesi ve dönüşmesi sonucunda ticaret yapılmaya başlanmış, ticaretin başlaması sayesinde ulaşım ağları yavaş yavaş oluşmuştur.

Devletlerin kurulması ardından, yeni topraklar elde etme arzusu, askeri yolların meydana gelmesine sebep olmuştur. Askeri yollar neticesinde stratejik konumu iyi olan bölgelere çeşitli yerleşim yerleri ve kaleler kurulmuş, ordular bu noktalarda karargâh, ordugâh, ya da dinlenme alanı olarak kullanmıştır. Yolların yapılışı görüldüğü gibi medeniyetin ilerlemesinin en büyük etkenlerinden bir tanesidir.

Yapılan bu yolların zaman ve şartlara göre değişik amaçla kullanıldığını görmek mümkündür. Hiçbir yol için burası askeri yol veya ticari yol demek doğru değildir. Bu yollar dönemin şartlarına ve amaçlarına göre askeri, ticari ya da seyahat yolu olarak kullanılmıştır.

Yollar yalnızca şehirler arasında bir yere gelip gitmeyi sağlamaz aynı zamanda, farklı medeniyetlerin birbirlerinden gördüğü ve daha sonra edindiği alışkanlıklarla ortak kültürlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Farklı kültürlerin kaynaşması neticesinde, sanat, mimari, teknoloji gibi birçok alanda gelişmeler yaşanmasında yol kavramı yine büyük bir etki oluşturmıştır. Aynı zamanda tüm bu güzelliklerin yanında salgın hastalıkların yollar aracılığıyla taşınmasıyla geniş coğrafyalarda insan sistemine etki edecek bir sürü hastalığın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Coğrafi yapının yolların şekillenmesindeki etkisi oldukça büyüktür. Yeryüzü şekilleri, dağlar, akarsular gibi coğrafi şekiller yolların yönünün belirlenmesinde kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi yol kavramı medeniyetlerin ortaya çıkması, gelişmesi ve milletlerin birbirleriyle olan iletişimi açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Getirdiği güzelliklerin yanında, milletlere zarar verecek olaylarda da başrolde olan yol kavramı, tüm bu getirileriyle insanlık tarihinin ilerlemesini en büyük aracı olmuştur.

Anadolu yollarına bakacak olursak Eski Çağlarda bu medeniyetlerin beşiği olan coğrafya üzerinden tarihe etki etmiş birçok yol ağı bulunmaktadır. Pers Kral Yolu, Asur ticaret yolları, Hitit yolları ve Anadolu'daki Roma yolları oldukça önem teşkil etmektedir.¹

Romalıların, Anadolu'da hâkimiyetinin başlamasının ardından, Anadolu yol ağları oldukça genişlemiştir. Geniş topraklarda hâkimiyet kuran roma imparatorluğu ülkeyi altı eyalete bölerek bu eyaletler arası iletişimi sağlayabilmek adına yeni yollar yapmanın yanı sıra hali hazırda var olan eski yolları da düzenleyerek rahat kullanıma açmıştır. Romanın, Anadolu, yol sisteminde en büyük katkılarından bir tanesi yön tabelası olarak değerlendirebileceğimiz mil taşlarını dikmiş olmalarıdır. Bu mil taşları sayesinde bir sonraki şehrin uzaklığını ve yönünü belirterek adeta harita görevi görmüşlerdir.²

Anadolu'da, Bizans hamiyetinin başlamasının ardından, Bizanslılar kendinden önce yapılmış yol ağlarını kullanmaya devam etmiş ancak 7. yüzyıldan itibaren, Arapların Anadolu üzerine akınlara başlaması yeni bir sistem doğmasına neden olmuştur. Thema adı verilen bu sistemin altında taşraların daha rahat yönetilebilmesi için toprakların askeri bölümlere ayrılması yatar. Bu sistemle birlikte idari, iktisadi ve askeri olguların birleştiğini görmekteyiz.³

Batı Anadolu'nun Türkmen akınlara uğramasının ve ardından bu Türklerin bölgeye yerleşme arzusundan sonra, Bizans yol sistemlerinde ufakta olsa değişiklikler olmuş ve Türkmen akınlardan korunabilmek adına daha önce kullandıkları düzenli

¹ Kemal Özergin, "Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1959, s.36.; Muazzez Ayca, *Anadolu'nun Tarihi Büyük Yolları (Onattıncı Asra Kadar)*, (Daktilo Edilmemiş Mezuniyet Tezi) 1944-1945, s. 1-14.

² David, H. French-Stephen Mitchell, "Roma İmparatorluğu'nun İlk Devrinde Pisidia'da Yollar ve Ulaşım", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Kültür Bakanlığı Eski ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1997, Sy.24-1, s. 215.

³ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 90-93.; Murat Keçiş, Cüneyt Güneş, "Bizansın Anadolu'daki Yeni Düzeni: Thema Sistemi'nin Ortaya Çıkışı ve Problemler", *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2018, c.19, Sy. 43, s. 96.; Cüneyt Güneş, "X. Yüzyıldaki Bizans Taktikonlarına Göre Bizans İslam Güçlerinin İlk Karşılaşma Alanları: Kleisouralardaki Askeri Taktiklere Dair", *History Studies Dergisi*, 2018, c.10, Sy.1, s. 87.; Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C. I, Türkçe çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s.20-21.; Adnan Eskikurt, "Batı Anadolu'da İlk Selçuklu Faaliyetleri", *USAD*, 2019, c.10, s. 253.

yolları tercih etmeyerek daha zorlu ve orduların kıtlık yasabilecekleri yolları tercih etmeye başlamışlardır.

11 ve 12. yüzyıllardan itibaren bölgede Bizans hâkimiyetinin zayıflayıp Türkiye Selçuklu Devleti egemenliği yükselmeye başlamıştır.⁴ Selçuklular Eski Çağdan bu yana gelişim göstererek devam eden yolları kullanmaya devam etmekle birlikte bu yollar üzerine kervansaray ve ribatlar yaptırarak yol kavramına yeni bir boyut getirmiştir.⁵

Batı Anadolu'ya ilk Türk akını, Türkmen beyi olan Afşin tarafından, Erbasgan'ın kaçarak Romanos Diogenes'e sığınmasının ardından onu yakalamakla görevlendirilmesinden sonra yapılmıştır. Afşin Bey Çürüksu vadisinde bulunan Denizli (Laodikeia) ve Honaz'ı (Khonai) ele geçirmesiyle bahsedilen güzergâhta bulunan yerlerden bir kaçı ile ilk temasını gerçekleştirmiştir.⁶

Çaka Bey ve Tanrıvermiş Beylerin İzmir civarındaki faaliyetleri, Süleymanşah'ın İznik'i ele geçirerek burayı başkent yapıp yeni bir Selçuklu devleti kurması, I. Kılıçarslan'ın Marmara denizi dolaylarında etkin hale gelmesi sonucu Bizans neredeyse surların arkasına sıkışıp kalmıştır.⁷

Anadolu'da Türk Faaliyetleri devam ederken, yeni bir haçlı zihniyeti oluşmuş ve Papa'nın çağrısı ardından harekete geçen Avrupa ülkeleri, Anadolu topraklarından geçerek önce Antakya sonra Filistin'e doğru yürümüşdür. Bu yürüyüş esnasında Anadolu'da Bizans ve Türklere ait birçok yeri talan etmişlerdir. Haçlı ordularının Anadolu'ya gelişi, Bizans İmparatorluğunu Türkleri Anadolu'da atma konusunda ümitlendirmişse de bu sonuca ulaştırılamamıştır.

Bizans ve Türkler arasında devam eden bu çatışmalar zaman zaman büyük savaflara dönüşmüş ve her iki ülke de Anadolu'daki hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak

⁴ Adnan Eskikurt, *a.g.m.*, s. 253.

⁵ Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, Temmuz, 1946, c. X, Sy.39, s.471-474.

⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî Târihi'l-âyân*, Türkçe çev. Ali Sevim, *Mir'âtü'z-zamân fî Târihi'l-âyân'da Selçuklular*, TTK, Ankara, 2011, s. 168-169.; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Makhtebhanuth Zabhnê (Kronografya)*, Türkçe çev. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi I*, TTK, Ankara, 1987, s. 320.; Ioannes Zonaras, *Epitome Historiarum*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 130.; Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-nâme I*, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977, s. 89, 90.; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara, 2000, s. 70, 71.

⁷ *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Feridun Nâfiz Uzluk, *Anadolu Selçukluları Tarihi III, Tarih-i Âl-i Selçuk der-Anâtoli*, Ankara, 1952, s. 23.; Tuncer Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007, s. 36.

adına birbirlerine üstünlük kurmaya çalışmıştır. Anadolu’da yaşayan Hristiyan tebaası ise çoğu zaman Türk idaresinden hoşnut kalarak, Türklerle birlikte yaşamayı ve Bizans’ın elinde kalan Anadolu topraklarına geri dönmemeyi seçmişlerdir.⁸

Kaynaklara Dair

1. Eski Çağ Tarihi Kaynakları

1.1. Ksenophon: Genç Kyros’un (MÖ- 401), Pers Kralı II. Artakserkses’i (MÖ 404-362) tahtan indirmek üzere girişti mücadelede, komutanlarından biri olan Ksenophon (MÖ 430-354) dönemin ünlü düşünürlerindendir ve Sokrates’in öğrencileri arasında yer almıştır. Genç Kyros’un MÖ 401’de Sardis’ten başlayıp Pers egemenliğinde bulunan Kunaksa’ya değin yapılan sefer güzergâhı ve dönüş yolculuğunu konu alan *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)* adlı eserini kaleme almıştır. Yapılan bu çalışmada Ksenophon’un *Anabasis* eserinde bulunan yol ağları ve söz konusu bölgenin tarihi coğrafyası hakkında sunulan bilgilerden yararlanılmıştır. Oğuz Yarlığaş tarafından yayınlanan ve Türkçeye çevrilmiş olan kitaptan yararlanılmıştır.⁹

1.2. Strabon: Strabon, MÖ 64 yılında Amaseia kentinde doğmuştur. *Geographika (Coğrafya)* adlı eseriyle ün kazanan Strabon, tarihçi, coğrafyacı ve filozoftur. XVII ciltten oluşan *Geographika* adlı eserinde, Atlas Okyanus’undan Indos Irmağı’na kadar Eski Çağ dünyasının coğrafyası üzerine bilgiler sunmaktadır. 17 ciltlik bu eserinin XII. XIII. ve XIV. kitapları Küçük Asya (Anadolu) ile ilgilidir. Anadolu’da o dönemde yaşayan milletler, etnik kökenleri, coğrafya ve yerleşim yerlerine dair verdiği bilgiler doğrultusunda tezde bölgeden geçen yol güzergâhları hakkında değerlendirilme yapılmıştır. Bu tezde Strabon ’un *Geographika* adlı eserinin Adnan Pekman tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.¹⁰

1.3. Herodotos: Tarihin Babası lakabıyla söz edilen Herodotos (MÖ 484-425) Eski Çağın en eski tarih yazıcılarından bir tanesidir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. *Historiai (Tarih)* adlı eseriyle ünlenen Herodotos bu eserinde gezileri esnasında görüp duyduğu olaylar ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Eser dokuz ciltten

⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1195-1206), s. 54-56.

⁹ Ksenophon, *Anabasis*, çev. Oğuz Yarlığaş, *Anabasis, Onbinlerin Dönüşü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2014.

¹⁰ Strabon, *Geographika*, çev. Adnan Pekman, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XII-XIII-XIV*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

oluşmaktadır. Eserin özellikle kitabın beşinci ve yedinci ciltlerinde Anadolu hakkında verdiği bilgiler, Müntekim Ökmen'in Türkçe çevirisinden yararlanılarak kullanılmıştır.¹¹

1.4. Plinius: Gaius Plinius Secundus Maior, *Naturalis Historia (Doğa Tarihi)* adlı kitabıyla ünlenmiştir. Doğa olayları ve coğrafya üzerine çalışmalar yapan Romalı yazarın bu eseri Otuz yedi kitaptan oluşmaktadır ve Harris Rackham tarafından The Loeb Classical Library serisi içerisinde yayımlanmış bu kitabın İngilizce çevirisinden Eski Çağ Anadolu'sunda bölgelerin tarihi coğrafyası ve şehir isimlerinin ortaya çıkarılmasında faydalanılmıştır.¹²

1.5. Titus Livius: Titus Livius'un (MÖ. 59- MS. 17) *Ab Urbe Condita (Şehrin Kuruluşundan İtibaren)* adlı kitabı günümüze ulaşan tek çalışmasıdır. Eserde, Roma İmparatoru Augustus dönemi boyunca gerçekleşen olaylar konu alınmıştır. Eserin XXXVIII. cildinin XII-XXVII bölümlerini Latince'den Türkçeye makale olarak yayımlayan Mehmet Ali Kaya'nın çevirisinden yararlanılmıştır.¹³

1.6. Arrianos: Lucius Flavius Arrianus (MS 86-160) III. *Aleksandrou Anabasis* adlı eserinde Aleksandros, daha çok Büyük İskender adıyla bilinen imparatorun MÖ 334 yılında Doğu Seferi sırasında kullanmış oldukları yol güzergâhları ile ilgili bilgilerden yararlanılmıştır. Eserin Furkan Akderin tarafından yapılan Türkçe çevirisi kullanılmıştır.¹⁴

1.7. Plutarkhos: Plutarkhos (MS 45-127) Yunanlı bir biyografi yazarıdır. *Bioi Paralleloi (Paralel Hayatlar)* adlı eserinde, Büyük İskender'i konu alan ir bölümü bulunmaktadır. Eserde İskender'in doğu seferi sırasında kullanılan yol güzergâhlarıyla ilgili bölümler Furkan Akdemir'in Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.¹⁵

¹¹ Herodotos, *Historiai*, çev. Müntekim Ökmen, *Tarih*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.

¹² Plinius, *Naturalis Historia*, çev. Harris Rackham, *Pliny Natural History II*, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts/London, 1961.

¹³ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, çev. Mehmet Ali Kaya, "Titus Livius Gn. Manlius'un Galat Seferi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. X., Sy. I., İzmir, 1995.

¹⁴ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, çev. Furkan Akderin, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, Alfa Yay., İstanbul, 2005.

¹⁵ Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, İskender & Caesar*, Türkçe çev. Furkan Akderin, *Paralel Yaşamlar, İskender & Caesar*, Alfa Yay., İstanbul, 2007.

1.8. Quintus Curtius Rufus: Quintus Curtius Rufus (MS I. yy.) Romalı bir devlet adamıdır. *Historiae Alexandri Magni (Büyük İskender'in Tarihi)* isimli eserinde *Büyük İskender*'in MÖ. 334 yılındaki seferi hakkında bulunan bilgilerden John Digby'in İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır.¹⁶

2. Ortaçağ Tarihi Kaynakları

2.1. İslam kaynakları

2.1.1. Yazıcızâde Alî: Yazıcızâde Alî'nin (1421-1451) günümüze gelen tek eseri *Tevârih-i Âl-i Selçuk* 'dur. İslâm öncesi Türk tarihi, Selçuklular, Gazneliler, Moğollar, Harzemşahlar, Anadolu Beylikleri Dönemi ve Osmanlı tarihinin başlangıç dönemlerini ele alan bu eserden Anadolu'nun tarihi coğrafyası ile ilgili çıkarımlar yapmak Selçuklu sultanlarına dair bilgiler edinmek ve III. Haçlı seferi sırasında Anadolu'nun siyasi durumunu ortaya koymak amacı ile Abdullah Bakır tarafından çevrilen kitaptan yararlanılmıştır.¹⁷

2.2.2. İbn Bibi: İbn Bibi (ö. 1285'ten sonra), Türkiye Selçuklu devlet işlerinde görev almış tarihçi ve devlet adamıdır. *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye* adlı eserinde, Selçuklu devletinin 1192-1280 yılları arasında yaşanan olayları kaleme almıştır. Yapılan bu çalışmada Anadolu'nun tarihi coğrafyasının tespitinde, Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarlarından bahsedilen bölümlerde verilen bilgilere dayanılarak kullanılmıştır. Eserin Mürsel Öztürk'ün Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.¹⁸

2.2.3. Aksarâyî (Kerîmü'd-din Mahmud-i Aksarayî): Kerîmü'd-din Mahmud-i Aksarayî'nin hayatı ile ilgili yeterince bilgi bulunmamaktadır. İlhanlı devlet görevlerinde bulunan Aksarâyî *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr* adlı eserinde Büyük Selçuklularının kuruluşundan yıkılışına kadarki geçen süreç içerisinde yaşanan olaylar ve Türkiye Selçuklu Devleti'nde XIII. yüzyılın tamamı ve XIV yüzyılın yarısına kadar geçen süreçte meydana gelen tarihsel olaylardan bahsedilmektedir. Yapılan bu tez çalışması Anadolu'nun tarihi coğrafyası ve Türkiye Selçuklu sultanları

¹⁶ Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, İngilizce çev. John Digby, *Quintus Curtius His History of The Wars of Alexander*, London, 1714.

¹⁷ Yazıcızâde Alî, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, Yay. Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Basım Yay. İstanbul, 2017.

¹⁸ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuk name)*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, c. I-II, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.

ile ilgili bahsedilen bölümlerden Mürsel Öztürk tarafından çevrilmiş kitaptan faydalanılmıştır.¹⁹

2.2.4. Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî: Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî'nin (1281-1340) günümüzde üç eseri bulunmaktadır. Bu üç eser arasından *Târîh-i Güzîde*'nin Selçukluları konu alan bilgilerden yararlanılmıştır. Eserin Selçuklular çevirisi ise Mürsel Öztürk tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁰

2.2.5. Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme): *Anonim Selçuknâme* adıyla da anılan bu eserin yazarı belli değildir. Bu eser Selçukluların kurulmasından başlayarak 1363 yılına kadar devam eden olayları anlatmaktadır. Yapılan bu çalışmada Târîh-i Âl-i Selçuk'ta, XII. yüzyıla ilişkin bahsedilen bilgilerden istifade edilerek, Fahrettin Çoşguner tarafından günümüz Türkçesine çevrilen yayınından yararlanılmıştır.²¹

2.2.6. İbn Battûta: 1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde doğan İbn Battûta'nın hayatı hakkındaki bilgiler kendi eserinde anlattıkları ile sınırlıdır. Türkçe ve Farsça dillerini bilen Battûta yolculukları esnasında yaşadığı bazı siyasi tecrübelerden dolayı diplomatik görevlerde yer almış ve pek çok ülkede kadılık makamına bulunmuştur.²² İbn Battûta 1325 yılında Tanca'dan hac görevi sebebiyle yola çıkmış, Kuzey Afrika ve Mısır yoluyla Filistin, Suriye, Hicaz, Irak, İran, Anadolu, Güney Rusya, Harezm, Maverâünnehir, Türkistan, Afganistan, Hindistan ve Çin'i dolaşarak Tanca'dan ayrılışından yirmi beş yıl sonra geri dönmüştür.²³ Tez aşamasında İbn Battûta'nın Anadolu'da bulunduğu bölgelere dair verdiği bilgiler kullanılarak, A. Sait Aykut'un Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.²⁴

2.2.7. Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah: Münecimbaşı Ahmed Dede (1631-1702), *Câmiu'd-Düvel* isimli eserinde, III. Haçlı Seferi (1189-1192)'ni anlattığı

¹⁹ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, TTK, Ankara, 2000.

²⁰ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2018.

²¹ *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Çoşguner, Atıf Yay., Ankara, 2014.

²² İbn Battûta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Sadeleştiren. Mümin Çevik, İstanbul, 1983; İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Battuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, İstanbul, 1971.

²³ İbrahim Kafesoğlu, "İbn Battûta", *İA*, V/2., s. 708; A. Sait Aykut, "İbn Battûta", *DİA*, IX., s. 361.

²⁴ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, çev., A. Sait Aykut, *İbn Battûta Seyahatnamesi I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

bölümlerden yararlanılmıştır. Eserin Ali Öngül tarafından yazılan neşrinden istifade edilmiştir.²⁵

2.2.8. İbn Kesîr: İbn Kesîr'in (1301/02-1373) *El-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinde Hz. Âdem'den 1365-66 yılına değin gerçekleşen tarihsel olayları konu almış İslâm tarihi eseridir. Tez çalışmasında, eserin X. ve XIII. ciltlerinden Mehmet Keskin tarafından Türkçeye çevrilmiş olan eserinden yararlanılmıştır.²⁶

2.2.9. İbnü'l-Esîr: İbnü'l-Esîr (1160-1223), *El-Kâmil Fi't-Tarih* adlı eserinde Hz. Âdem'den 1230 yılına kadar gerçekleşen olayları konu almaktadır. Yapılan bu çalışmada, söz konusu eserin X. XI. ve XII. ciltlerinden yararlanılarak siyasi ve askeri olaylar göz önüne alınmıştır. *El-Kâmil Fi't-Tarih* adlı kaynak eserin Türkçe çevirisi Abdülkerim Özaydın ve Ahmet Ağırakça tarafından yapılmıştır.²⁷

2.2.10. Ebu'l-Fidâ: Ebu'l-Fidâ, (1273-1331) *Takvimü'l-Büldan* isimli kaynağında *dünya* yirmi sekiz iklime ayrılmış olarak anlatılmaktadır. Eserde Anadolu'yu ele alan bölüm on dokuzuncu iklimde bulunmaktadır. Orta çağın en ünlü tarihçi ve coğrafyacılardan sayılan Ebu'l-Fidâ'nın bu eseri orta çağda dünyanın coğrafi anlatımının yazıldığı önemli kitaplardan biridir. Bu kaynaktan Anadolu'da yer alan akarsular, dağlar ve şehirler hakkındaki bilgiler Ramazan Şeşen'in Türkçe çevirisinden yararlanılarak kullanılmıştır.²⁸

2.2.11. İbn Saîd el-Mağribî: İbn Saîd el-Mağribî, (1214-1286) tarih ve coğrafya ile ilgili eser bırakmıştır. *Bastü'l-ara fi't-tûl ve'l-'arz (Coğrâfyâ fi'l-ekalîmi's-seb'a)* adlı eserinde diğer adıyla *Kitâbü'l-Coğrafya* da dünyayı yedi iklime ayırarak ele almış, Anadolu hakkında yazdığı bilgiler altıncı iklim de yer almaktadır. Yapılan bu çalışmada İsmâil el-Arabî'nin neşrinden yararlanılmıştır.²⁹

²⁵ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, Yay. Haz. Ali Öngül, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikleri*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2017.

²⁶ İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe çev. Mehmet Keskin, *El-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, c. X.-XIII., Çağrı Yay., İstanbul, 1994.

²⁷ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev. Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağırakça, *İslâm Tarihi, El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, c. X.-XII., Bahar Yay., İstanbul, 1987-1991.

²⁸ Ebu'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007.

²⁹ İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü'l-Coğrafya*, Yay. Haz. İsmâil el-Arabî, Beyrut, 1970.

2.2.12. İmâdedîn el-Kâtib el- İsfahanî: Eyyubiler ve Zengiler devlet görevinde yer almış *Nusrat al-fatra* ve *'ușrat al-katra*, *al-Bark al-Şâmi* ve *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l- kudsî* isimindeki iki kitabın yazarıdır. Müellifin bu eserinden III. Haçlı Seferini yazarken yararlanılmıştır. Bu kitabın Türkçe çevirisini Ramazan Şeşen makale olarak yayınlamıştır.³⁰

2.1.13. El-Ömerî (Şihâbüddîn (Ebü'l- Abbâs) Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillah el-Ömerî): Memluk devletinde görev almış olan El-Ömerî coğrafya ve tarih alanlarında da çalışmalar yapmıştır. *Mesâlikü'l Ebsâr fi Memâlik'il-Emsâr* adlı kitabından Anadolu da yaşanan siyasi ve askeri durumlardan aynı zamanda Anadolu coğrafyası hakkında verdiği bilgilerden faydalanılmıştır. Ahsen Batur'un Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.³¹

2.2. Bizans Kaynakları

2.2.1. Ioannes Kinnamos: Ioannes Kinnamos, II. Ioannes Komnenos'un ölümünden bir süre 1143 yılında doğduğunu kendi anlatımlarından bilmekteyiz. İmparatorluk sekreteri görevi ile Manuel Komnenos'un hizmetine giren yazar, Anadolu'da Türklere, Balkanlar da ise Sırp'lar ve Macarlara karşı yapılan savaşlarda bulunmuştur. *Historia* adlı eserde 1118-1176 yılları arasını gerçekleştiren tarihsel olaylar konu alınmış, Ioannes Komnenos'un saltanat devri özet halinde anlatılırken Manuel dönemine ait olaylar detaylı olarak ele alınmıştır. Myriokephalon Savaşı (1176) esnasında gerçekleşen olayların anlatımına başladığı sayfanın sonunda cümle kesilmiş ve bundan sonraki sayfalar bulunamamıştır. Yapılan bu çalışmada Işın Demirkent'in Türkçe çevirisinden faydalanılmıştır.³²

2.2.2. Niketas Khoniates Niketas Khoniates, Denizli yakınlarındaki Khonai (Honaz) kentinde doğmuş, İstanbul'a giderek iyi bir eğitim almıştır. Khoniates, 1180 yılı öncesinde Paphlagonia bölgesinde vergi danışmanı ve imparator Manuel Komnenos döneminde imparatorluk sekreteri olarak görev almıştır. Niketas Khoniates 21 kitaptan

³⁰ İmâdedîn el-Kâtib el- İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l- kudsî*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, "İmad Al-Din Al- Kâtib Al- İsfahânî Eserindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1971, c. III, TTK, Ankara, 1971.

³¹ Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr fi memâlik'il-emsâr*, Türkçe çev. D. Ahsen Batur, *Mesâlikü'l Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.

³² Ioannes Kinnamos, *Historia*, çev., Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, TTK, Ankara, 2001.

oluşan ve 1118-1204 yıllarını kapsayan *Historia* adlı eserini İznik'te kaleme almıştır. Eser ilk defa 1557 yılında Hieronymus Wolf tarafından yayınlanmıştır. Khoniates'in bu eseri Türkiye Selçuklu Devleti tarihi ile ilgili birçok bilgiyi aydınlığa çıkarmakla beraber, Anadolu Türk tarihi bakımından da büyük bir önem arz etmektedir. Yapılan bu tez çalışmasında Fikret Işıltan'ın Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.³³

2.2.3. Anna Komnena Anna Komnena, Alexios Komnenos'un çocuğudur ve 2 Aralık 1083 İstanbul'da doğmuştur. Anna Komnena'nın eseri *Alexiad* Anadolu, Balkan Yarımadası ve Doğu Akdeniz yöresinin tarihine ışık tutması açısından oldukça önemlidir. I. Haçlı Seferi (1096-1101) sırasında Aleksios'un Batı Anadolu topraklarını geri almak adına yapılan sefer sırasında anlatımlarından, Bilge Umar'ın Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.³⁴

2.2.4. Hierocles: Hierocles VI. yüzyılda yaşamış bir coğrafyacıdır. *Synecdemus* isimli kitabında Bizans'ın idari bölümlerinin ve şehirlerinin listesini kaleme almıştır. Eserde Bizans'ın atmış dört vilayeti ve birçok şehrini anlatmasından dolayı oldukça önemli bilgiler içermektedir. Yapılan bu çalışmada şehirlerin tespiti için kullanılmış, August Burckhardt tarafından 1893 tarihinde yapılan neşrinden istifade edilmiştir.³⁵

2.3. Süryânî ve Ermeni Kaynakları

2.3.1. Süryanî Mikhail: Süryanî Mikhail (1126-1200)'in *Vekayinâme* adlı eserinde, Hz. Âdem'den 1195 yılına kadar yaşanan olaylar kaleme alınmıştır. Kaynaktan Bizans'ın XII. yüzyıl boyunca Çukurova ve Kuzey Suriye'ye yapılan seferler hakkında Hrant D. Andreasyan'ın Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.³⁶

2.3.2. Urfalı Mateos ve Papaz Grigor: Urfalı Mateos (952-1136) tarafından telif edilen *Vekayinâme*, 952'den 1136'ya kadar meydana gelen olayları içermektedir. Esere daha sonra Papaz Grigor tarafından eklenen zeyl ile birlikte 1136-1162 yılları arasında yaşanan gelişmeleri kapsamı sağlanmıştır. Tıpkı Süryanî Mikhail'de olduğu

³³ Niketas Khoniates, *Historia*, çev., Fikret Işıltan, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, TTK, Ankara, 1995.

³⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, *Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.

³⁵ Hierocles, *Synecdemus*, Yay. Haz. August Burckhardt, *Hieroclis Synecdemus*, Lipsiae, 1893.

³⁶ Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), 1944.

gibi bu eserden de Bizans'ın XII. yüzyıl boyunca Çukurova ve Kuzey Suriye'ye düzenlediği seferler aşamasında ve Bizans imparatorlarının ve Türkiye Selçuklu sultanlarının vefatlarıyla ilgili bilgi verdiği malumatlardan istifade edilmiştir. Eserin Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan Türkçe çevirisi kullanılmıştır

2.3.3. Başkumandan Simbat: Simbat Gundstabil Kilikya emirliklerinde yer alan komutan ve devlet adamıdır. *Vekayinâme* adlı kitabında Myriokephalon savaşı ile ilgili verdiği bilgilerden Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilmiş kitabından yararlanılmıştır.³⁷

2.4. Latin Kaynakları

2.4.1 Ansbert: *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris* adlı eserinde III. Haçlı seferi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu kitapta III. Haçlı Seferi sırasında Türkiye Selçuklu Devletinin haçlılar ve Bizans devletiyle olan ilişkileri hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Kitabın G.A. Loud'un İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır.³⁸

2.4.2. Epistola de Morte Friderici İmperatoris: III. Haçlı Seferi esnasında Alman haçlı ordusunun Avrupa'dan yola çıkıp Friedrich Barbarossa'nın ölümü ve haçlı ordularının Antakya'ya kadar gittikleri süre içerisinde gerçekleşen olaylar hakkında bilgi vermektedir. Eseri İngilizceye G.A. Loud çevirmiştir.³⁹

2.4.3. Magnus von Reichersberg'in Kroniği (Tageno'nun Günlüğü): III. Haçlı Seferi ile ilgili bilgiler veren bu kitap günlük mahiyetinde yazılan bir eserdir. Bu eser günümüze tek parça halinde ulaşamamış bazı bölümleri *Magnus von Reichersberg'in Kroniği* olarak bilinen eserin içerisinde günümüze ulaşmıştır. Kitabın

³⁷ Başkumandan Simbat (Simbat Gundstabil), *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi*, (TTK Basılmış Tercüme Eser), İstanbul, 1946.

³⁸ The History of the Expedition of the Emperor Fredrick, İngilizce çev. G.A. Loud, *The Crusade of Fredrick Barbarossa, The History of the Expedition of the Emperor Fredrick and Related Texts*, Ashgate Publishing Company, Surrey, 2010, s. 33-134.

³⁹ A Letter Concerning the Death of the Emperor, Frederick, İngilizce çev. G.A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing Company, Surrey, 2010, s.169-172.

Georgius Heinricus Pertz'in editörlüğünü yaptığı ve MGH serisinde yayınlanan kısım kullanılmıştır.⁴⁰

2.4.4. Fulcherius Carnotensis: *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinatum* isimli eserinde I. Haçlı Seferine dair gördüklerini aktarmıştır. Yapılan bu çalışmada I. Haçlı ordularının Anadolu'da gidilen yollar hakkında bilgi verdiği yerlerden, eserin Türkçe çevirisini yapmış olan İlcan Bihter Barlas'ın kitabından yararlanılmıştır.⁴¹

2.4.5. Willermus Tyrensis: *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* adlı eserinde haçlı seferleriyle alakalı verdiği bilgilerden, haçlı ordularının kullandığı yollardan ve Bizans, Haçlılar ve Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki ilişkilere dair verdiği bilgilerden yararlanılmıştır. Bu eser üç kitaptan oluşmaktadır. Birinci cilt I-VIII. kitaplarını içermektedir.⁴² İkinci cilt IX-XV kitaplarını içermektedir.⁴³ Üçüncü cilt ise XVI-XVIII. kitaplarını içermektedir. Engin Ayan tarafından çevrilmiş olan Türkçe kitabından yararlanılmıştır.⁴⁴

2.4.6. Odo of Deuil: II. Haçlı Seferini anlatan en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. *De profectione Ludovici VII in orientem* isimli eserinde haçlı ordusunun sefer çıktığı andan Antakya'ya olan yürüyüşleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Virginia Gingerick Berry'in İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır.⁴⁵

⁴⁰ *Magni presbyteri annales Reicherspergenses*, ed. Georgivs Heinricvs Pertz, MGH SS 17, Hannoverae, 1861, s.439-534.

⁴¹ İlcan Bihter Barlas, *Kudüs Seferi, Kutsal Toprakları Kurtarmak*, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

⁴² Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Engin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, Ötüken Neşriyat Yayınları.

⁴³ Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Engin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II, Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2018.

⁴⁴ Engin Ayan, "Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* (Deniz Aşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) adlı eserin XVI., XVII., ve XVIII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994.

⁴⁵ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev. Virginia Gingerick Berry, *De profectione Ludovici VII in orientem, The Journey of Louis VII to The East*, Columbia University Press, New York, 1948.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ÇAĞDA BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI VE BÖLGEDEN GEÇEN YOL GÜZERGAHLARI

1. BÖLGENİN TARİHİ COĞRAFYASI

1.1. Bithynia Sınırları

Karadeniz kıyısı ile ve Marmara Denizi (Propontide) arasında yer alan büyük ve toprağı verimli araziye Romalılar ve Yunanlılar tarafından Bithynia denilmekteydi.⁴⁶ Bithynia, doğuda, Sangorios Irmağının döküldüğü yerden Marmara Denizi'ne, Pontos Denizi tarafından ise batıda, Propontis'ten güneye doğru gidildikçe, Mysia ve Hellespontos Phryigia'sı da denilen Phrygia Epiktotos'la sınırlanmaktaydı.⁴⁷ Farklı milletlerden oluşan Bithynia sınırları, farklı dönemlerde değişiklik gösterse de batı sınırını, Orhaneli Çayı (Rhyndacus)⁴⁸ oluşturmaktadır.⁴⁹ En eski yerleşim alanlarının Karadeniz, İstanbul Boğazı ve İzmit Körfezi tarafından çevrili olduğu, doğuda da Sakarya'ya değin uzadığı bilinen bölgenin, daha sonra doğu, güney ve güneydoğuya doğru genişlediği görülmektedir.⁵⁰

Deniz kenarında yer alan Bithynia bölgesi, halkın daha yoğunlukta yaşadığı ve her zaman daha iyi bilinen bir yer olmuştur. Geniş limanlara sahip olan bu bölge, Bizans'ın kurulmasından önce de Avrupa ve Yunanistan kolonilerinin ticaret merkezinde bulunmaktaydı.⁵¹

Khalkedon (Kadıköy)⁵², Pontus'un ağzında M.Ö. 675 yılında Archias tarafından Megaralıları (Megariens) göçmen olarak bu bölgeye getirip yerleştirilmesiyle

⁴⁶ Charles Texier, *a.g.e.*, s.77

⁴⁷ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 55.

⁴⁸ Mysia'da Daskylitis (Manyas Gölü'ne dökülen çay. Ayrıntılı bilgi için Bknz: Strabon, *Geographika*, Türkçe çev s. 32, 78, 80.

⁴⁹ Charles Texier, *a.g.e.* s.94

⁵⁰ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001,s.31

⁵¹ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 95

⁵² Kadıköy'ün iç kısımlarında bulunan Kala isminde ilkçağ kenti vardır. Bu yer Helen dilinde böyle anılmaktadır. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1993. S.362.; The

kurulmuştur.⁵³ Eski Khalkedon (Kadıköy), Kadıköy ile Üsküdar arasında, Doğancılar Meydanı denilen ovada bulunmaktadır. Kadıköy burnunun meydana getirdiği küçük koyun bitiminde, Eski Çağlarda Hermagoras kaynağı ismiyle anılan bir su bulunmaktaydı.⁵⁴ Kadıköy Burnu (Heraeus) birçok sayıda kaya tarafından çevrilmiş, Karadeniz'e kadar İstanbul Boğazı suları ile yıkanmakta ve herhangi bir derin körfez oluşturmada, kuzeyden güneye değin uzanmaktadır.⁵⁵ Kadıköy'de, Khalkedon adı verilen arazi içinde, tersane bulunan küçük yerleşim yerine Üsküdar (Khrysopolis)⁵⁶ adı verilmektedir.⁵⁷ Bu yer, sistematik bir şekilde yükselerek Bulgurlu Dağının eteklerinde bulunur.⁵⁸

Khalkedon'dan (Kadıköy) devam edildiğinde Propontis'in parçası olan Astacus⁵⁹ (İzmit) körfezine ulaşır⁶⁰. İzmit⁶¹ (Nicomedia), Helenapolis⁶² ve Constantinopolis'in (İstanbul) kuruluşundan sonra Bithynia bölgesi ve İznik (Nicea)⁶³ arasındaki ulaşımın ağının deniz yoluyla sağlanmasının ardından aktarma limanı olmasıyla önem kazanmıştır.⁶⁴ İzmit Roma İmparatorluğu döneminde Anadolu'nun en büyük ve en gelişmiş şehirlerinden biri haline gelmiştir.⁶⁵ Kıyısında yer alan ünlü şehirlerden ismini alan körfez, İzmit (Nicomedia) kentinin Olbia'nın⁶⁶ yerine almasının ardından, günümüzde de kullanılan İzmit Körfezi ismini almıştır. İzmit, Kadıköy (Khalkedon) burnundan başlayan körfezin, en dar bölümüne kadar kuzeybatı yönünden güneydoğu yönüne doğru uzanan bir bölgede bulunur. İstanbul başken olduktan sonra,

Pliny the Elder *Natural History*, John Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A. London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street. 1855, s.332.

⁵³ Charles Texier *a.g.e.*, s.119

⁵⁴ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 119

⁵⁵ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 95.

⁵⁶ Üsküdar'ın helen dilinde kullanılan ismi Khrysopolis'dir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s.443.

⁵⁷ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 55.

⁵⁸ Charles Texier. *a.g.e.* s.125

⁵⁹ İzmit körfezinde bulunan bir ilkçağ şehri Megara'dan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 127.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.217., İngilizce çev., Vol. II, s. 498.

⁶⁰ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 55.

⁶¹ Helence de Nikomedes yurdu anlamına gelir. Bithynia Kralı Nikomedes tarafından kurulmuştur. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 603.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.217., İngilizce çev., Vol. II, s. 498.

⁶² İzmit körfezinin bulunduğu yerde ilkçağda Justinianus tarafından kurulan şehirdir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 311.; W. D. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türkçe çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961. s. 204.

⁶³ Plinius, *Naturalis Historia*, 5.217., İngilizce çev., Vol. II, s. 498.; W. D. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türkçe çev. s. 13.

⁶⁴ Veli Sevin, *a.g.e.* s.36

⁶⁵ W. D. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türkçe çev., s. 195.

⁶⁶ İzmit yakınlarında deniz kenarında bulunan şehir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 612.

İstanbul'a giden yol üzerinde bulunmasından dolayı önemi artmıştır.⁶⁷ İzmit'in bulunduğu tepeler, zirvesi Maltepe Dağı olan ve İzmit körfezinin kuzey kıyı kesimlerini meydana getiren silsilenin bir bölümünü oluşturur. Bu tepeler kuzey tarafından Sapanca (Sophon) Dağıyla birleşir.⁶⁸

İznik (Nicea) Hristiyan takvimlerinde birçok farklı adı olan Bithynia'nın eski başkentidir.⁶⁹ İznik, (Ascanius)'nün büyük vadisinde bulunmaktadır ve Marmara denizini (Propontide) Sakarya (Sangarius) havzasından ayıran boğazın koruyucusu durumundadır. Bir düzlükte kurulmuş olan İznik'in dört kapısı bulunmaktadır.⁷⁰ Şehir düzensiz bir yapı gösterir ve şehrin eksenini kuzey yönünden güneye doğru gider. Kuzey kapısı, Samanlı (Arganthonius) Dağına çıkan şehrin doğu kapısı ise, göl havzasının devamı olan büyük vadiye açılır, şehrin güney kapısı, dağ üzerinden Bursa'ya (Prusa) giden yol ile birleşmektedir.⁷¹

Yolun İznik'ten (Nicea) sonrası Sangarius havzasına gider ve buradan sonra gelen yer Pithekas olarak adlandırılmaktadır.⁷² Apameia, Myrlea⁷³ ismi de verilen bu şehir de körfez üzerinde bulunmaktadır ve bugünkü Mudanya'nın yanında gösterilmektedir.⁷⁴

Bursa (Prusa)⁷⁵ Mysia Olymposu (Uludağ)'nın yamacında kurulmuştur ve Mysia ve Pyhrygia bölgelerine sınır komşusu olan bir kenttir.⁷⁶ Uludağ'ın eteklerinde ve Phrygia bölge sınırında yer alan Bursa (Prusa) Şehri, Kserkses (Cresus) ile savaş halinde olan Prusias tarafınca kurdurturmuştur. Bursa şehrinin kuruluşuna dair Pline

⁶⁷ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 96.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 36.; W. D. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türkçe çev., s. 266.

⁶⁸ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 114.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 56.

⁶⁹ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 149.; W. D. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türkçe çev. s. 14.

⁷⁰ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 59.; Veli Sevin, *a.g.e.* s. 30.; Charles Texier, *a.g.e.*, s.157

⁷¹ Charles Texier, *a.g.e.*, s.158.

⁷² W. D. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türkçe çev. s. 221. Günümüzde yeri kesin olarak bilinmemekte olan Pithekas Bilecik'in Bozüyük ve Osmaneli ilçeleri yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir. Aleksios Komnenos'un kızı Anna Komnena, babasının 1116 yılındaki tarihindeki seferin de buradan geçtiğinden bahseder. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev. ; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1997.s. 487.

⁷³ Kolophonianlar'ının Myrlea'sı olarak bilinen, Apamea'in diğer adı olan Germangaspolis veya Helgas şehri. Charles Texier, *a.g.e.*, s.158.

⁷⁴ W.D. Ramsay, *a.g.e.*, s.195

⁷⁵ Hanibal tarafından Olympos eteklerinde kurulmuş Bithynia şehri. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.150., İngilizce çev., Vol. II, s. 330.; W.D. Ramsay, *a.g.e.*, s.214.

⁷⁶ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 57.

'nin başka bir tezi bulunmaktadır.⁷⁷ Pline eserinde Bursa'nın kuruluşuna dair, yapılan savaş esnasında yenilerek Prusias'ın sarayına saklanan Hanibal tarafından kurulduğunu iddia etmektedir.⁷⁸ Bursa, Simav çayı (Macestus) ve Orhaneli çayı (Rhyndacus)'nın arasındaki vadilere ve bu vadilerden önce gelen ve şehrin önünde bulunan geniş ovaya hâkim bir şehirdir.⁷⁹ Bizans devrinde bir süre ikinci planda kalmış olan Bursa, Türkmen akınlarının başlaması ile birlikte önemi daha çok anlaşılmıştır.⁸⁰

Gemlik⁸¹ (Kios) önceden Cios/Kios ismi ile anılan bu küçük şehir, Karteli Dağının bir kolu olan tepenin doğu bölümünde ve deniz kıyısında kurulmuştur. Bithynia bölgesinin en eski yerleşim yerlerinden birisi olan Gemlik (Kios), İznik gölü (Ascanius) ile aynı ismi olan bir nehir ile birleşen körfezin başında yer alan bir kenttir.⁸²

Gemlik'ten (Kios) Bursa'ya (Purusa) ulaşan yol ağı, güneye doğru yönelerek devam eder. Bu yol dağlık bir arazi üzerinden gider. Yolun devamında Bir boğaz geçilir ve Nilüfer vadisine gelinir. Bu vadiden Uludağ (Olimpus) yüksek tepeleri görünmektedir ve söz konusu bu tepeler Texier 'in anlatıma göre göz kamaştırıcı bir güzelliğe sahiptir.⁸³

Aynı körfezin sonunda yer alan Mudanya⁸⁴ (Myrleia/ Apameia), Gemlik şehrinin batı yakasında bulunmaktadır. Eski Apameia şehrinin yerine kurulan Mudanya deniz kenarında bulunmaktadır Bithynia bölgesinin en güzel şehirlerindendir. Mudanya, Bursa ile İstanbul arasında yapılan deniz taşımacılığında temel noktada bulunmaktadır.⁸⁵ Bursa'yı, Mudanya'dan ayıran Nilüfer Çayı, Bursa ovasını dolaşarak kaynağını Uludağ'ın doğu kısmındaki yamaçtan alır ve bu yamaçlardan aşağı akan

⁷⁷ Uludağ'ın eteklerinde Hanibal tarafından kurulan şehir. İznik ile arası 40 kilometre kadardır. The Pliny the Elder *Natural History*, John Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A. London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street. 1855.

⁷⁸ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 194.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 34; *Naturalis Historia*, 5.150., İngilizce çev., Vol. II, s. 330.; W.D. Ramsay, *a.g.e.*, s.214.

⁷⁹ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 194.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 34.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 55-56-57.

⁸⁰ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 194.

⁸¹ Bithynia kentidir. Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 49.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.148., İngilizce çev., Vol. II, s. 330.

⁸² Charles Texier, *a.g.e.*, s. 189.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 36.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.148., İngilizce çev., Vol. II, s. 330.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 56.

⁸³ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 191.; W.D. Ramsay, *a.g.e.*, s.174

⁸⁴ Prusias'ın karısının adını verdiği şehir. Bursa ilinde bulunan ilçe merkezidir. İlkçağda Myrleias diye anılmaktadır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 585.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.56.

⁸⁵ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 192.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 35.

suları önüne katarak Uludağ'ın bütün yamaçlarını kuşatır. Bu çayın yatağı oldukça dardır ve tehlikeli sulara sahiptir. Ulubat (Apollonias) gölünün güney yakasına doğru devam eden bu çay, Orhaneli Çayı'na (Rhyndacus) dökülür.⁸⁶

Denizden on beş kilometre kadar uzakta yer alan Ulubat Şehri (Lopadion),⁸⁷ Orhaneli Çayı (Rhyndacus) ile Ulubat Gölü (Apollonias) arasında, Uludağ'ın (Olimpus) kuzey kısmında bulunan yamaçları ve Marmara denizi (Propontide) arasında kurumuştur.⁸⁸ Üçgen bir şekle sahip olan şehrin etrafı kırk kilometrelik bir alanı kapsamaktadır. Güneydoğu yakası, hayli düzenli devam eder düz çizgi şeklinde görülür. Dağa bakan kısmını ise suların taşıdığı alüvyonlar oluşturmaktadır. Kuzey yakası ise güneydoğuda kalan bölgesine oranla epey bozuktur ve şehrin güneydoğu yakasının önünde eskiden Apollonias ismi ile anılan Aboullonia kentinin olduğu yarımada bulunmaktadır. Şehrin batı yakasını ise Orhaneli Çayı'nın (Rhyndacus) Ulubat gölüne aktığı yer oluşturur.⁸⁹ Ulubat (Apollonias) gölünde küçük bir ada üzerinde kurulmuş olan Apollonias⁹⁰ günümüzde Gölyazı olarak bilinir ve bu yer, gölün kuzeydoğu kısmında ve çevresi yaklaşık olarak beş kilometrelik bir daireyi oluşturacak şekilde kurulmuştur. Eski Apollonias'ın yerinde var olan bu güzel müstahkem kent, Türkmen akınları zamanında Mudanya (Apemeia) ya da Bursa (Prusa) ya da kaçan Hristiyanların göç ve kaçış yeri haline gelmiştir.⁹¹

1.2. Mysia Sınırları

Mysia bölgesi doğuda kısmından Phrygia⁹², güneyden Aiolis⁹³ ve Lydia, batıdan Troas ve Ege denizi, kuzeydoğu kısmından ise Bithynia ile sınır komşudur. Mysia bölgesinin sınırları kuruluşunun başlarında, batıda bulunan Bakırçay (Kaikos)⁹⁴

⁸⁶ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 193.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 35.

⁸⁷ Bursa şehrinin Karacabey ilçesinde bulunan Ulubat mahallesidir.; Hierocles, *Synecdemus*, 693.2., Yay. Haz. Burckhardt, *Hieroclis Synecdemys*, Lipsiae, 1893, s. 31.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 520.

⁸⁸ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 241.

⁸⁹ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 241.

⁹⁰ Georgios Akropolites, *Khroniki Singrafi*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Vekayinâme*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 105.

⁹¹ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 245.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 34.

⁹² Ankara'nın güneybatı kısmı Kütahya, Afyon ve Eskişehir illerinin tamamını Denizli'nin Kuzey kısmı içerisine alan bölgedir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 585.

⁹³ Mysia bölgesinin Ege denizi kenarındaki şehirlerinin bulunduğu bölge, Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 32.

⁹⁴ Çandarlı Körfezi civarında bulunan Ege denizine akan günümüzdeki adıyla Bakırçay'dır. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.33., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 360.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 150.

Nehri'ne değin devam etmekteydi. Fakat Bithynia ile Phrygia akınları neticesinde burada yaşayan halk bu bölgeyi terk etmeye başlamış ve bu alan Mysialılar 'ın elinden çıkmıştır. Bithynia krallarının bu bölgeye yaptığı saldırılardan sonra küçülerek doğu kısmında bulunan Phrygia ile arasında doğal sınır olarak kabul edilen Uludağ'ın (Olympos) güney yakasından itibaren, Dağardı dolayları ve Eğriboz dağlarından, Kütahya ilinin Gediz (Kaodi) ilçesi yakınlarında yer alan Şaphane dağının olduğu coğrafyaya kadar uzanmıştır. Bölgenin kuzey sınırı net bir şekilde açık olmamakla beraber batı tarafından Aisepos⁹⁵ (Gönen) Çayı, doğu tarafından ise Rhyndacus (Orhaneli Çayı) ile son bulmaktadır.⁹⁶

İki kısımdan oluşan Mysia bölgesinin ilk kısmını Bithynia ve Phrygia Epiktetos'un devamı niteliğinde olan Olympene⁹⁷ oluşturmaktadır. İkinci bölümünü ise Kaikos Irmağı (Bakırçay) ile Pergamon (Bergama) dolayları ve Teuthrania (Kalargatepe)⁹⁸ değin uzanan bölge oluşturmaktadır.⁹⁹

Mysia bölgesinde, Kyzikos (Cyzique)¹⁰⁰ hariç tutulursa, önemli bir şehir bulunmamaktadır.¹⁰¹ Marmara denizinin güney kısmındaki havzada bulunan Kyzikos (Cyzique) karaya dar bir bölümle bağlanan Arktonnesos (Kapıdağ) yarım adasının güney kısmının ucunda kurulmuştur. Kyzikos, Küçük Asia coğrafyasında yer alan en güzel ve güçlü şehirlerinden bir tanesidir.¹⁰²

Kuruluş tarihi epey eski zamanlarda olan Erdek (Artaka)¹⁰³, güney batıya çıkmış bir burunun üzerinde ve Kyzikos'un hemen yanında fakat limanın dışında yer almaktadır. M.Ö.493 tarihinde Pers ordularının yaktığı bu şehir o zamandan itibaren Kyzikos'a bağlı bir bölge olmuş, altıncı yüzyıldan itibaren de Kyzikos'un bağlı bir mahalle olarak geçmiştir.¹⁰⁴

⁹⁵ Günümüzde Balıkesir ilinin Gönen ilçesinde bulunan gönen çayıdır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 33.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 139.

⁹⁶ Charles Texier, *a.g.e.*, s.264, Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 44-45.

⁹⁷ Bithynia bölgesinde Olympos Dağı (Uludağ) dolaylarına verilen isim. Bknz. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 351.

⁹⁸ Bakırçay'ın diğer bir söyleniş şeklidir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 781.

⁹⁹ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.71.

¹⁰⁰ Kapıdağ yarımadasının güney kısmında bulunan bir ilkçağ kentidir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 494.

¹⁰¹ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 267

¹⁰² Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 48, Charles Texier, *a.g.e.* s. 283.

¹⁰³ Balıkesir ilinde bulunan Erdek ilk ismidir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁰⁴ Charles Texier, *a.g.e.*, s.284, Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 49

Mysia bölgesinin iç kesimlerine doğru gidildikçe şehirleşme ve nüfus azalmaktadır. Az sayıda yerleşim bulunan bu iç kesimde en tanınan şehirler, Miletopolis (Melde Bayırı)¹⁰⁵, Artemea (Gönen)¹⁰⁶, Poimanenon (Eski Manyas)¹⁰⁷, güneye doğru Palaia (Balya),¹⁰⁸ Hadrianeia (Dursunbey)¹⁰⁹ ve Kyzikos'a giden ana yolda Argýria (Pazarköy)¹¹⁰ şehirleri bulunmaktadır.¹¹¹

Mysia bölgesinin güneybatı tarafında bulunan Büyük Mysia olarak adlandırılan yer Ege Denizi kenarında büyük ve verimli arazilerin bulunduğu alanda yer almaktadır, iç kesimlere göre nüfus burada daha yoğundur. Bu bölgede yoğun nüfus içeren kentler arasında, Edremit Körfezinin iç kısmında bulunan Thebe (Edremit/Havran)¹¹² ve Astyra'yı (Ilıca)¹¹³ sayabiliriz.¹¹⁴ Mysia bölgesinin güneybatı ucunda yer alan Pergamon (Bergama)¹¹⁵ Mysia bölgesinin olduğu kadar Küçük Asya'nın da en önemli kentleri arasında sayılmaktadır. Pergamon (Bergama) denizden 15 kilometre kadar içerde ve Kaikos vadisinde bulunan, Keteios (Kestel Çayı)¹¹⁶ ile Selinous'un (Bergama Çayı)¹¹⁷ birleştiği noktada kurulmuştur.¹¹⁸ Pergomon'dan (Bergama) doğuya doğru iç kesimlere gittikçe Apollonia (Asartepe)¹¹⁹, Gambreion (Kınık)¹²⁰, Trakhoula (Darkale/Altınlı)¹²¹

¹⁰⁵ Mysia kentidir. Karacabey Balıkesir yolu arasında bulunan Mustafa Kemal Paşa kavşağına varmadan hemen önce basık yükseltinin tepesinde bulunmaktadır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 494.; Barbora Weissova, *Regional Economy, Settlement Patterns and the Road System in Bithynia (4th century BC – 6th century AD) Spatial and Quantitative Analysis*, Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Ph.D. to the Department of History and Cultural Studies of the Freie Universität Berlin, s. 238.

¹⁰⁶ Balıkesir iline bağlı gönen ilçesidir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁰⁷ Manyas Köyü (Poemaninus) Hamilton'a göre, eski Poemaninus denilen şehrin yerinde bulunmaktadır. Gerçekte bu şehir Peutinger haritasında, Phemenio adıyla geçmektedir. Yeri de Poemaninus'un mesafe çizelgesine uygun olarak Kyzikos (Cyziqe) ile Bergama (Pergame) arasındaki ana yol kaydına uygun gelmektedir. Charles Texier, *a.g.e.* s. 271.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 170

¹⁰⁸ Balıkesir ilinde bulunan küçük bir kenttir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 150.

¹⁰⁹ Balıkesir ilinde bulunan ilçe merkezidir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 301.

¹¹⁰ Edremit'in kuzeydoğusunda bulunan günümüzde Pazarköy'de bulunduğu düşünülmektedir.

¹¹¹ Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 50

¹¹² Balıkesir ilinin Burhaniye, Havran ve Edremit ilçe sınırlarında bulunan günümüzdeki adı Edremit Körfezi olan yerdir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 782.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 98.

¹¹³ Nara burnunun kuzeydoğu bölümünde yer alan ilkçağ kentidir.

¹¹⁴ Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 51.

¹¹⁵ İzmir ilinde bulunan tarihi bir kenttir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 163.; A.A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türkçe çev., Müfid Mansel, c.1., Maarif Matbaası, Ankara, 1943, s. 73

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkznz. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.10., İngilizce çev., Vol. II, s. 225.

¹¹⁷ Bergama üzerinden geçen bir çaydır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 720.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.126., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.

¹¹⁸ Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 52

¹¹⁹ Mysia bölgesinde bulunan Soma şehrinin doğusunda bulunan Bakırçay'ın ise kuzey kısmında bulunur. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 89.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 169.

¹²⁰ Bergama'nın doğu kısmında bulunmaktadır. Ksenophon Hellenika adlı eserinde bu kentten bahsetmektedir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 720.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.126., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.

hemen kuzeyde Germe (Soma)¹²², Sandaina (Yirce/Yırca)¹²³, Kalamos (Gelenbe)¹²⁴ Stratonikeia (Siledik)¹²⁵ Mysia'nın güneybatı bölümünde yer alan kentleri görmekteyiz.¹²⁶

1.3. Troas Sınırları

Troas, güney tarafından Ege Denizi, batı tarafından Mysia, , kuzeyden ise Marmara denizi (Propontis) ve Çanakkale Boğazı (Hellespontos) ile çevrili olan bir bölgede yer almaktadır. Bölgenin kuzey sınırını Abydos¹²⁷ (Nara Burnu) dolaylarında bulunan boğazdan, Aisepos (Gönen Çayı) ırmağına ve Kyzikos'a (Cyzique) kadar devam eden Marmara denizi (Propontis) kıyısı oluşturmaktadır. Bölgenin batı sınırında ise Aigai (Ege Denizi) yer almaktadır. Aisepos ırmağı ile Abydos kenti arasındaki bölgeye Troas burada yaşayan halka ise Troia'lılar denilmektedir.¹²⁸

Troas şehirlerinden bahsedecek olursak ilk olarak bölgenin doğu kısmında Aisepos'un (Gönen Çayı) denize döküldüğü alandan 15 kilometre, Kyzikos Şehrinden ise 35 kilometre uzaklıkta yer alan Zeleia (Sarıköy)¹²⁹ kenti gelir. Batı yönüne doğru devam edildiğinde Didymoteikhos (Dimetoka)¹³⁰ kasabası, Granicus (Biga Çayı)¹³¹ ve Priapos (Karabiga)'a¹³² şehri bu bölgenin içirişinde yer almaktadır.¹³³

Priapos şehri, deniz kenarında yer alan bir liman kentidir. Kyzikos (Cyzique) yarımadasından 24 kilometre uzaklıkta ve Granicus nehrinin batı yakasında yer

¹²¹ Bizans imparatorluğunun son piskoposlar listesinde ismi geçen bir şehirdir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 797.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 136. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 742.

¹²² Ayrıntılı bilgi için bkz.

¹²³ Mysia bölgesinde bulunan ilkçağ kentidir. Soma'nın 5 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 703.

¹²⁴ Akhisar ile Balıkesir arasında bulunan günümüzdeki adı Gelenbe olan yer. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 364.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 139.

¹²⁵ Manisa Kırkağaç'ın ilçe merkez bucağıdır. Anadolu'da Siledik ismiyle başka hiçbir yerleşim yoktur. Bu kelimenin herhangi bir anlamı yoktur. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 718

¹²⁶ Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 54

¹²⁷ Lydia kralı Gyges'in izniyle kurulmuş şehir. Bknz. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.283.

¹²⁸ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.92-97 Veli Sevin, *a.g.e.* s.58.

¹²⁹ Balıkesir'in Gönen ilçesinde bulunan Sarıköy mahallesidir. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 58,80,92,93,97,99.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 825.

¹³⁰ Kaynaklarda yeriyle ilgili herhangi bir bilgi bulunamamaktadır.

¹³¹ Günümüzde Koçabaş Çayı olarak bilinmektedir. Çanakkale'nin Biga ilçesinin Karabiga kasabasında bulunmaktadır.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.33., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.

¹³² Çanakkale ilinin Biga ilçesinde bulunan Karabiga kasabasıdır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 677.

¹³³ Veli Sevin, *a.g.e.*, s.61

almaktadır. Kyzikoslular 'ın kurduğu bu şehir, bir deniz durağı olarak ün kazanmış ve Granicus savaşından sonra Büyük İskender'in doğu seferinden sonra eline geçmiştir.¹³⁴

Bölge de yer alan diğer bir önemli şehir Priapos 'un batısında yer alan Parium¹³⁵ kentidir ve tıpkı Priapos gibi deniz kenarında olup ondan daha geniş bir limana sahiptir. Parium kentinden, Güneybatıya doğru devam edildikçe Apaisos¹³⁶ olarak da adlandırılan Paisos (Bayramdere) Şehri gelmektedir.¹³⁷

Lâpseki (Lampsakos)¹³⁸ – Abydos Şehri, Çanakkale boğazının girişine hâkimdir. İyi bir limana sahip olan şehir arazisinin verimliliğiyle de meşhurdur. Lâpseki 'nin kuruluşu, Avrupa göçlerinden çok önceki mitoloji dönemlerine kadar giden çok eski bir tarihe varır.¹³⁹

Bölgenin Kıyı sahili takip edilerek, ilk önce Lâpseki'nin (Lampsakos) kuzeyinde bulunan İlyada (Iliade)' da bahsi geçen Poesus limanı ve kentine rastlanır. Kara içinde yer alan Colona¹⁴⁰ ismindeki küçük kentte bu bölge içerisinde bulunmaktadır. Lâpseki'nin güneyine kalan yerler, eski Trakyalılar (Teucriens)' ın kurmuş oldukları Gergitha kentine aittir. Çok güçlü korumaya sahip olan bu yer, şehre hâkim olan bir tepeye kurulmuştur ve kalenin ortasında Gergithiale Apollo'nun tapınağı bulunmaktadır.¹⁴¹

Kserkses (Xerxes)'in Yunanistan seferi sırasında Bergama'dan yola çıkıp, Abydos' yürüdüğü sırada yolun solunda Dardania¹⁴² ve Rhoetee¹⁴³ kentleri ve sağında ise Gergityalılar (Gergithiens)¹⁴⁴ ile Tekriyalılar (Teucriens) bulunmaktaydı. Bu

¹³⁴ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s101, Charles Texier, *a.g.e.* s.299, Veli Sevin, *a.g.e.*, s.61

¹³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Plinius, *Naturalis Historia*, 7.13., İngilizce çev., Vol. II, s. 515.

¹³⁶ Lâpseki şehrinin 10 km kuzey doğusunda şuan ki Bayramdere Akarsuyunun denize döküldüğü yerin yanında bulunmaktadır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 81.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.104.

¹³⁷ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.102., Veli Sevin, *a.g.e.*, s.61.

¹³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 101,103,104.; David Magie, *Anadolu'da Romalılar III, Batı Anadolu Kent Devletleri*, çev. Nezih Başgelen-Ömer Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003 s. 56,57.

¹³⁹ Charles Texier, *a.g.e.* s. 300; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 103-104.

¹⁴⁰ Poesus kentinin yakınından bulunan ilkçağ Troas şehridir. Arrianos, *Anabasis, Anabasis of Alexander*, İngilizce çev. E. J. Chinnock, Hodder and Stoughton, Dumfries, 1883, s.40.

¹⁴¹ Charles Texier, *a.g.e.* s. 302.; Veli Sevin, *a.g.e.*, 58.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 95.

¹⁴² Çanakkale ilinin güneybatı bölümünde yer alan ilkçağ kentidir. . Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 204.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.74., İngilizce çev., Vol. II, s. 173.

¹⁴³ Kaynaklarda ismine rastlamadığı gibi günümüzdeki yeri bilinmemektedir.

¹⁴⁴ Gergitha Lâpseki civarında bulunan ilkçağ kentidir. Burada yaşayan halka verilen isimdir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 281.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.105.

bölgede bulunan Percote Şehri¹⁴⁵, Practius nehrinin üzerinde yer almakta ve Parium'dan üç yüz stadion¹⁴⁶ uzaklıkta bulunmaktadır. Denize hayli yakın olan bu kent, Roma İmparatorluğunun son zamanlarına değin ayakta kalmayı başarmıştır. Eski adı Percote kenti olan bu yer, bölgedeki hâkimiyetin Türker'in eline geçişinin ardından bu Türkler tarafınca yaptırılan Bergan Kalesi'nin bulunduğu arazi üzerinde olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁷

Midillililer'e (Mityleniens) ait Arisbe¹⁴⁸ şehri, Percote şehrinin, güneyin kısmında yer alır. Roma imparatorluğunun sonlarına kadar varlığını devam ettiren bu şehir bugün bilinmemektedir. Kıyı şeridinde yer aldığı düşünülen bu kentten sonra Dardanie ve Rhoetee, şehirlerinin bulunduğu kıyı uzanır.¹⁴⁹

Abydos¹⁵⁰, Troas bölgesinde yer alan ve kıyının en güzel kenti olarak nitelendirilen bir kenttir. Yeri tam olarak bilinmemekle birlikte farklı yazarların yapmış oldukları topografik incelemelerde bu şehir, Boğazdaki burun üzerinde bulunmaktadır ve Abydos'un yerini Boğazhisarın yakınında aramak doğru olacaktır¹⁵¹.

Abydos'un, Sestos ile uzaklığı, yaklaşık olarak otuz stade (beş bin beş yüz yirmi metre) kadardır. Abydos'a oranla Zeugma Geçidi daha kuzeyde yer alır ve Marmara Denizi (Propontide) kısmından ve karşı yöne oranla daha güneyde Sestos tarafında yer alan bu kentin yanında, Apobathra isminde bir şehir daha bulunduğu varsayılmaktadır.¹⁵²

¹⁴⁵ Umurbey yakınlarında Lâpseki'nin güney bölümünde Praktios çayının kıyısında kurulan ilkçağ şehri. Veli Sevin, *a.g.e.*, s.62.; Arrianos, *Anabasis, Anabasis of Alexander*, İngilizce çev., s.40.

¹⁴⁶ Stad diğer ismi ile stadion, uzunluk ölçüsü birimi olup bir stad 177,6 metre etmektedir. Herodotos, *a.g.e.*, s.813

¹⁴⁷ Charles Texier, *a.g.e.* s. 303.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s.61, 62, 63.

¹⁴⁸ Troas bölgesinde yer alan çok eski bir ilkçağ kentidir. Bilge Umar, *a.g.e.* s.104.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.33., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 105,106.

¹⁴⁹ Veli Sevin, *a.g.e.*, s.62.

¹⁵⁰ Çanakkale il merkezinde buluna Nara Burnu dolaylarında eskiçağın önem arz eden liman kentlerinden bir tanesidir. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 103,104.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁵¹ Charles Texier, *a.g.e.* s. 303; Veli Sevin, *a.g.e.*, s.62.

¹⁵² Charles Texier, *a.g.e.* s. 303.

1.4. Aiolis Sınırları

Aiolis bölgesinin güney tarafından sınırını Gediz (Hermos)¹⁵³ nehrinin karşı tarafında bulunan Manisa Dağı (Sipylos)¹⁵⁴ oluşturmaktadır. Kuzeyde bölümünde, Teuthrania yer almakta doğu kısmında ise Lydia ile komşudur. Eolyalılar, Asya kıtasına geldikleri zaman İzmir'in (Smyrna) yer aldığı körfezi saran Eski Çağda Hermos olarak bilinen bölgeye yerleşmişlerdir.¹⁵⁵

Bu bölgede bulunan şehirler sırasıyla şunlardır; Kyme¹⁵⁶, Larissa¹⁵⁷, Neonteikhos¹⁵⁸, Temnos¹⁵⁹, Killa¹⁶⁰, Notion¹⁶¹, Aigirossa¹⁶², Aigai¹⁶³dir. Daha önce Aiolis sınırları içerisinde yer alan İzmir (Smyrna) Şehri Ioniaların hakimiyetine geçmesinin ardından Aiolis sınırından çıkartılmıştır.¹⁶⁴

Aiolis şehirleri arasında, dikkat çeken izler bırakan kentler bulunmamaktadır. En önemli bir şehirlerinden biri sayılan Larissa, Kyme'nin yetmiş stadion doğusundadır. Bu iki kent, son derece müstahkem bir yapıda olup bugünkü durumlarına bakacak olursak Larissa şehrinin yerini, Güzelhisar'ın kuzeyinde bulunan dağlarda aramak doğru olacaktır. Larissa şehrini, Kyme üzerinden İzmir'e (Smyrna) varan yol üzerinde aramak doğru olacaktır. Aiolis' in dağlık kısmında Larissa'nın yerini Kyme ile İzmir dolaylarında bulmak mümkündür.¹⁶⁵

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 251,

¹⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 773.; Ramsay, *a.g.e.* s. 127.

¹⁵⁵ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁵⁶ Anadolu'da bulunan Aiolia bölgesinde, Nemrut koyu yakınlarında yer almaktadır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 492.; Ramsay, *a.g.e.* s. 112.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.121., İngilizce çev., Vol. II, s. 311.

¹⁵⁷ Ramsay, *a.g.e.* s. 116.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.121., İngilizce çev., Vol. II, s. 311.

¹⁵⁸ Larissa yakınlarında bulunan bu şehir hakkında kaynaklarda çok yer verilmemiştir. Menemen'in altı kilometre kadar kuzeyinde yer alan Yanıkköy civarında olduğu düşünülmekle beraber bu kesin bir bilgi değildir. Veli Sevin, *a.g.e.* s.79.; Ramsay, *a.g.e.* s. 124.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 777.

¹⁵⁹ Aiolis bölgesinin güney kısmında yer alır.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.121., İngilizce çev., Vol. II, s. 311.

¹⁶⁰ Batı Anadolu'da Helenlerin ilk ele geçirdiği yerleşim yerlerindendir. Nerede bulunduğu net olmamakla beraber hakkında çeşitli iddialar bulunmaktadır. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.121., İngilizce çev., Vol. II, s. 311.

¹⁶¹ İlk başlarda Aiolis bölgesinde yer alan bu şehir daha sonra Ionia içerisinde sayılmıştır. Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁶² Bu şehir hakkında sadece Aiolis sınırları içerisinde sayıldığından bahsedilmektedir. Yeri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁶³ Ramsay, *a.g.e.* s. 124.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.121., İngilizce çev., Vol. II, s. 311.

¹⁶⁴ Charles Texier, *a.g.e.* s. 5.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 76-80.

¹⁶⁵ Charles Texier, *a.g.e.* s. 12.

Temnos ve Aigai şehirleri Kyme'den 48 kilometre uzaklıkta bulunmaktadır. Temnos ve Aigai, Kyme ve İzmir (Smyrna) bölgelerini içerisine alan Gediz (Hermos) Çayı'nın aktığı yüksekçe bir yamacı üzerinde kurulmuşlardır.¹⁶⁶

Aiolis bölgesinin Manisa Dağı (Sipylus) bölümü, kuzey ve batı yönlerinden Gediz (Hermos) Çayı ile doğu kısmından Karasu deresiyle, güneyden ise ege denizi ve Bornova (Bournabat) Ovasıyla çevrilmiştir. Bornova Ovası, İzmir körfezinin bir uzantısıdır ve körfezin iç kısmında, daha önce burada bulunan mühim bir şehrin olduğuna işaret eden çok eski duvarlar bulunmaktadır.¹⁶⁷

1.5. Lydia Sınırları

Trakya kabileleri, Asya Chersonnese'inde,¹⁶⁸ yerleşmek için geldiğinde, bu kabilelerin bir adları yoktu ve düzensiz bir halk birliklerinden oluşan bu insanlar ayırt edilmek için dil, konak yeri ya da liderlerinin adı gibi belirgin bir işaret seçiyorlardı. Daha sonra Lidyalılar (Lydia) unvanını alan bu Trakyalılar, Asya'ya Mysialılar ile beraber gelmişlerdir ve Maeon adında bir liderin kumandasında geldikleri için Maeonyalılar (Maeonien) adını almışlardır.¹⁶⁹

Mysia dilini konuşan bu dağınık kabileler, Mysialılar ile beraber kıyı şeritlerinde yaşıyorlardı fakat daha sonra Mysialılar'dan ayrılarak, iç bölgelere girmişler ve Menderes (Meander) ile Gediz (Hermos) Nehri arasında bulunan verimli bir araziye yerleşmişlerdir. Bu sahaya, yeni yerleşiklerinin adıyla Mayonya (Maeonien) denilmiştir.¹⁷⁰

Lydia, İonia'nın üstünde yer almaktadır. Doğu tarafından Phrygia, kuzeyden Mysia, güney kısmından ise Karia ile sınır komşusu olan bu bölgenin eski adı Manolya (Meonie)'dir. Lydia, Sart Çayı'nın (Pakta)¹⁷¹ kaynağının çıktığı yer Tmolus Dağıyla çevrelenmiştir. Bozdağ'a (Tmolus)¹⁷² paralel olan Cevizli (Messogis) Dağı da Lydia sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu bölge Menderes vadisinin kuzey yüzünü meydana

¹⁶⁶ Charles Texier, *a.g.e.* s. 12.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 76-80.

¹⁶⁷ Charles Texier, *a.g.e.* s. 13.

¹⁶⁸ Lidya sahasının İlyada'da geçen adı. Bknz. Charles Texier. *Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, Türkçe çev., s.24.

¹⁶⁹ Charles Texier, *a.g.e.* s. 24.

¹⁷⁰ Charles Texier, *a.g.e.* s. 24.

¹⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bknz: Bilge umar, *a.g.e.*, s.631.

¹⁷² Ayrıntılı bilgi için bknz: Bilge umar, *a.g.e.* 789.

getirmektedir. Bu saha, doğu tarafından, Colossae'nin¹⁷³ batısından akan ve Lydia, Phrygia ve Karia memleketlerinin ortak sınırlarını oluşturan Gördük (Lycus) çayına kadar uzanmaktadır. Menderes üzerindeki Nysa, Aydın, Güzelhisar (Tralles) ve Manisa'da (Magnesie) bu bölgede sayılabilmekte birlikte tarihçiler bu noktada görüş ayrılıkları yaşamışlardır. Lydia Bölgesi, doğudan batıya kadar, Phrygius da denilen Kum Çayı'nı (Hyllus) içerisine alan Gediz (Hermus) nehriyle çevrilidir.¹⁷⁴

Lydia bölgesinin büyük bir kısmını Bozdağ'ın bulunduğu arazi kaplamaktadır. Zor bir inişe sahip olan Bozdağ, iki yamaç yardımı ile alçalarak dağın bir tarafı Sardis'e (Sart) doğru sürerken ve diğer kısmı ise Küçük Hypaepa denilen yerde son bulur.¹⁷⁵ Gerçek ismi Hypaepa olan kentin kurulduğu bölgeye, Türk tarafından Tapoe adını verilmiştir. Hypaepa, Bozdağ'ın yamacı üzerinde, dağlarda çevrili olan bir ovanın yakınlarında kurulmuştur. Bozdağ'dan Küçük Menderes Ovasına iniyorken Ödemiş'in kuzeybatı kısmında kalan yerde Hypaepa şehri bulunmaktadır. Eski tarih ve coğrafya yazarları bu kente, küçük sıfatını eklemişlerdir.¹⁷⁶

Sardis'in¹⁷⁷ kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte bu kent kurulmadan evvel Bozdağ'ın eteğindeki aynı alanda yer alan Hyde¹⁷⁸ adında bir şehir olduğu düşünülmektedir. Fakat tarihçiler bu konuda yine fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bazı yazarlar Hyde 'nin asıl Sardis olduğundan bahsederken bazıları ise bu şehrin kalesinin adının Hyde olduğu söylenmektedir.¹⁷⁹

İzmir'den Sardis'e giden doğru yol, Bornova (Bournabat)¹⁸⁰ Kasabasına değin Meles Vadisini çıkarak, İzmir' e doğu tarafından yirmi sekiz kilometre uzaklıkta yer alan Nymphaeum (Nymphio)¹⁸¹ ismindeki kente doğru ilerler. Bornova Ovası geçildikten sonra ise, Meles havzası ve Hermos gölü arasında kalan boğazdan geçilir.

¹⁷³ Günümüzde Denizli ilinin Honaz ilçesi dolaylarındadır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 457.; Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6., Türkçe çev., s. 31.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 81.

¹⁷⁴ Charles Texier, *a.g.e.* s. 30.

¹⁷⁵ Charles Texier, *a.g.e.* s. 49.

¹⁷⁶ Charles Texier, *a.g.e.* s. 49.

¹⁷⁷ Sardis, Manisa ilinin Salihli ilçesinde bulunan Sart Mahallesindedir. Lydia krallarının ikametgahı olan bu yerin kuruluşu çok eski zamanlara dayanmaktadır. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 170-174.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.92., İngilizce çev, s. 303.

¹⁷⁸ Sardis'in eski zamanlarda karşılaşılan ismidir. Bilge umar, *a.g.e.*, s.323.

¹⁷⁹ Charles Texier, *a.g.e.* s. 54.

¹⁸⁰ Akhisar ve Manisa'dan İzmir'e gidiliyorken ana yol üstünde bulunan çok önemli bir yerdir. Bilge umar, *a.g.e.*, s. 172.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s.183.

¹⁸¹ Günümüzdeki yeri ve ismine kayıtlarda rastlanamamıştır.

Sipylus (Manisa Dağı) bu yolun kuzeyinde ve Bozdağ (Tmolus) ise güney tarafında yer almaktadır.¹⁸²

Bu bölgeden geçen yol güzergâhları ve şehirlerin konumuna bakacak olursak, Sardis'ten (Sart) Bergama'ya (Pergamon) doğru giden Eski Çağ yolu bulunmaktadır ve Akhisar'ı (Thyateira)¹⁸³ bu yolun sağ tarafında kalıyorken Apollonia¹⁸⁴ ise yolun sol yanında yani batı tarafında kalırdı. Apollonia kentinin yeri net olarak belli olmamakla beraber, Akhisar'ın batısında ve Kum Çayı (Hyllos)¹⁸⁵ vadisinde aramak doğru olacaktır.¹⁸⁶

Lydia bölgesinin kuzey ucunda tarafında bulunan Akhisar, Mysia sınırına çok yakın olduğu için bir zamanlar bu bölge içerisinde gösterilmekteydi. Bizanslı Etienne, bu kentin kuruluş tarihini, Lysimaque'a Seleucus Ni Canor' a bağlar. Zannedildiğine göre Seleucus, Akhisar (Thyatire) şehrini büyütmüş ve geliştirmiş ve bu kente kendi ismini vermiştir ancak asıl kurucusu o değildir.¹⁸⁷

Attale Philadelphe 'anın, Lydia'nın doğu bölümünde kurduğu şehrin ismine, Alaşehir (Philadelphiea)¹⁸⁸ denmektedir. ¹⁸⁹Sardis'ten (Sart) kırk beş kilometre kadar uzakta ve Bozdağ yamaçlarından çok uzak olmayacak şekilde kurulmuş olan bu şehir Eski Çağın en önemli şehirleri arasında yer almaktadır.¹⁹⁰

Alaşehir (Kogamos)¹⁹¹ Çayı, Alaşehir (Philadelphiea) arazisini sulayarak, şehrin kuzeydoğusu tarafından akar ve yılın bir bölümünde çoğunlukla kurudur. Sardis'in birkaç kilometre uzağından geçen bu çay en sonunda Gediz'e dökülür.¹⁹²

¹⁸² Charles Texier, *a.g.e.* s. 66.

¹⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bilge Umar, *a.g.e.*, s.807.

¹⁸⁴ Sardis'e yakın yüksekçe bir yamaç üzerinde kurulmuş eskiçağ şehridir. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.169.

¹⁸⁵ Günümüzde Gediz'den geçen çaydır. İsmi Phrygos şeklinde de geçmektedir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 663.

¹⁸⁶ Charles Texier, *a.g.e.* s. 79.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁸⁷ Charles Texier, *a.g.e.* s. 79.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.169.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 183.

¹⁸⁸ Lydia'da yer alan eskiçağ şehridir. Verimli arazilere sahip olan bu şehirde eskiçağda insanlar daha çok çiftçi olarak çalışmıştır. İstanbul'dan gelen ana yol güzergâhının üzerinde bulunan bu şehir yol ağları bakımından oldukça önem arz etmektedir. Tarih boyunca yapılan birçok savaşa tanıklık ettiği gibi büyük orduların, ordugâhı olarak kullanılmıştır. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.174.; Ramsay, *a.g.e.*, s.45.

¹⁸⁹ Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 660.

¹⁹⁰ Charles Texier, *a.g.e.* s. 82.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 174.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 452.

¹⁹² Charles Texier, *a.g.e.* s. 86.

Katakekomene (Catacecaumene) Şehri, Lydia ve Mysia sınırları üzerinde bulunmaktadır. Bu şehir, Phrygia Epictete'¹⁹³ büyük bir alanını kapsıyorken, Phrygia Salutare'in¹⁹⁴ ise doğu kısmını, Şuhut (Synnada) kentinin kalker vadisini, Lydia'nın ise kuzey tarafını, yani Gediz (Hermus) ve Menderes nehirlerinin yukarıda yer alan bütün kollarını kapsayacak şekilde geniş bir arazinin üzerinde kurulmuştur.¹⁹⁵

Kula Şehri, uzunca bir vadinin hemen başında kurulmuş ve bu vadi, Kara Devlit yanardağının bulunduğu sınırlarından güney yönüne doğru doğru uzanır. Bu kent Alaşehir'den (Philadelphiea), Bursa'ya (Prusa) ve Kütahya'dan (Kotiaieion) Bergama'ya (Pergamon) giden yol ağları üzerinde bulunmaktadır. Bulunduğu yer konum itibarıyla, daha eski bir şehrin yerde olabileceği düşünülen Kula'yı, tanınmış şehirlerden herhangi biriyle eşleştirilmeye yardımcı eserler bulunamamaktadır. Bu şehir net olarak, Alaşehir (Philadelphiea) ile Kütahya (Kotiaieion) arasında ve Alaşehir'den 45 kilometre kadar uzaklıkta yer almaktadır.¹⁹⁶

Kula (Koula)¹⁹⁷ şehri, İzmir (Smyrna) ve Kütahya'ya (Kotiaieion) doğru giden kervan yolunun üzerinde bulunmaktadır ve İzmir' den yüz elli kilometre uzaklıktadır. Kula şehrinden, Uşak'a gidebilmek için, kuzey istikametine doğru gidilir. Bu bölgeyi şehirler arası ulaşımı sağlamak adına güneybatı yönünden kuzeydoğuya doğru uzanan bir yol hattı bulunmaktadır.¹⁹⁸

Lydia'nın eski Silandus¹⁹⁹ şehri, Kula'nın kırk beş kilometre kadar kuzey doğusunda yer almaktadır ve bu yerleşim yerinden Selendis çayı ve biraz ilerisinde ileride Ayne Çay'ı denilen iki akarsu bulunmaktadır.²⁰⁰

Katakekomene'nin (Catacecaumene) kuzey bölümü Gediz (Hermus) nehri, Mysia bölgesi ve Phrygia bölgesi arasında bulunup bir üçgen şekli oluşturuyordu. Lydia bölgesinin bu kısmı ve Bozdağ'ın (Tmolus) eteklerine kadar gelen kısmını içine alan

¹⁹³ Phrygia kuzeybatı kısmına verilen isimdir. Özgür bırakılmış Phrygia anlamına gelmektedir. Bknz Charles Texier, a.g.e. c. II, s. 88.

¹⁹⁴ Afyonkarahisar ilinin yarısını ve Kütahya dolaylarını içeren bölge. Bknz. Charles Texier, a.g.e. s.88

¹⁹⁵ Charles Texier, a.g.e. s. 88.

¹⁹⁶ Charles Texier, a.g.e. s. 92-93.

¹⁹⁷ Manisa'ya bağlı merkez ilçedir. Adının nereden geldiği bilinmemektedir. Bilge Umar, a.g.e., s. 483.

¹⁹⁸ Charles Texier, a.g.e. s. 93.

¹⁹⁹ Manisa ilinde Kara Selendi köyünün bulunduğu yerde antik bir şehir. Bknz: Charles Texier, a.g.e., s.94; Bilge Umar, a.g.e., s. 718.; Ramsay, a.g.e., s. 131.

²⁰⁰ Charles Texier, a.g.e. s. 93.

alana Mayonya (Moeonia) bölgesi denilmekteydi ve Mayonya (Moeonia) Şehri, bu bölgenin orta kısmında bulunmaktadır.²⁰¹

Saittai Şehri ise, Mayonya (Moeonia) kentine bağlı bulunmaktadır ve Kum Çayı'nın (Hyllos)²⁰² yakınlarında yer almaktadır. Saittae harabeleri ise, Kula şehrinin otuz üç kilometre kadar kuzey yönünde İncikler Köyü denilen yerleşkenin yakınında ve Sidas kalesinin olduğu yerde bulunmuştur.²⁰³

Aydın Güzelhisar (Tralles)²⁰⁴ Lydia'nın en önemli ve oldukça gelişmiş şehirlerinden bir tanesidir. Aydın (Tralles) şehri, Menderes vadisinin yukarı bölümünde Cevizli (Messogis) Dağının eteklerinde kurulmuştur. Günümüzde bu şehrin kapladığı alanda, Aydın Güzelhisar yer almaktadır.²⁰⁵

Lydia'nın doğu sınırında yer alan Tripolis²⁰⁶ Şehri, Rum kralları tarafından kurulmuştur. Tripolis'ten ilk bahseden kişi olan Pline, bu kentin Menderes'in (Meander) yukarı havzasında yer aldığından söz etmektedir.²⁰⁷ Tripolis'in kuruluşuna sebep olan etken aynı Alaşehir'de (Philadelpheia) olduğu gibi orduların sevk edilmesinde önemli bir yeri olmasıdır.²⁰⁸

Nysa Şehri²⁰⁹, Cevizli Dağının eteklerinde ve Tralles'in doğu tarafında yer almaktadır. Güney yönünde ise Menderes Ovası bulunmaktadır. Bu şehir, bir vadinin iki yamacı üzerinde kurulmuştur. İki ayrı şehir görünümü veren iki farklı mahalleden meydana gelmiştir.²¹⁰

²⁰¹ Charles Texier, *a.g.e.* s. 94.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 211.

²⁰² Hyllos. Lydia bölgesinde Saittai şehrinin paralarında olan ve Saittai şehrinin yakınında bulunan bir Çaydır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 325

²⁰³ Charles Texier, *a.g.e.* s.96; Veli Sevin, *a.g.e.*, s.187.

²⁰⁴ Günümüzde Aydın ilinin, ilçe merkezi olan bu şehir Büyük Menderes Nehri Vadisinde bulunmaktadır. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.108., İngilizce çev., Vol. II, s. 303.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 212, 213.

²⁰⁵ Charles Texier, *a.g.e.* s. 98.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 212, 213.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 61.

²⁰⁶ Denizli ilinin Buldan ilçesine bağlı Yeniköy/ Yenice yakınlarında antik bir kent. Bknz: Charles Texier, *a.g.e.* s.109.; Arrianos, *Anabasis*, *Anabasis of Alexander*, İngilizce çev., s.107-108.

²⁰⁷ Plinius, *Naturalis Historia*, 5.78., İngilizce çev., Vol. II, s. 280.

²⁰⁸ Charles Texier, *a.g.e.* s. 112.

²⁰⁹ Güney Lydia bulunan bir kenttir. Aydın ilinin merkezi Sultanhisar mahallesinin kuzeybatısında kalıntıları bulunmaktadır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 607.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.108., İngilizce çev., Vol. II, s. 303.

²¹⁰ Charles Texier, *a.g.e.* s. 112.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 212, 213.

1.6. Ionia Sınırları

Ionia kabileleri, Küçük Asya sahillerine yerleşmek adına Nelee'nin yönetiminde toplanarak Attika'dan ²¹¹ (Attique) ayrılmışlar ve deniz kenarında yaşamış diğer kavimlerde olduğu gibi Ionia'lar göçü aşamalı olarak gerçekleştirmişler ve en nihayetinde Yunanistan'ın karşısında bulunan alana yerleşmişlerdir. Ionia'lar, kendilerine karşı gelemeyecek olan zayıf kavimlerin bulunduğu yerlere yerleşerek ve ticaret yapabileceği merkezler açmak için bizzat güçlü devletlerin himayesine girmiş ve kendilerini savaşçı ve tüccar olarak göstermişlerdir.²¹²

Ionia'nın, doğusunda Lydia, Güneyinde Karia, kuzeyden ise Aiolis bölgeleriyle sınır komşusudur. Batısını ise tamamıyla Ege Denizi kapsamaktadır.²¹³

Efes (Ephesus), Ionia'nın başkenti ve en eski şehridir. Eski Efes Şehri, Panayır Dağı (Prion)²¹⁴'nin eteklerinde bulunan Tracheia isimindeki bölgede yer almaktadır. Efeslilerin Lydia krallarına tabi olmalarından sonra şehir, İonyalı'ların inşa ettiği Diyana (Diane) tapınağı civarına, Küçük Menderes (Caystre) kıyılarından uzak olmayacak şekilde taşınmıştır.²¹⁵

İzmir'in (Symra) kuruluşu, İonyalı'ların ilk göç zamanlarına kadar dayanmaktadır. İzmir halkı, Efes şehrinin bir parçasıdır. Bazı tarihçiler İzmir'i Aiolis şehri olarak kabul etmektedir.²¹⁶ Bu şehir, Lydia krallarına direnıp bağılılık yemini etmedikleri için çok kez saldırıya uğramış ve en nihayetinde yıkılmıştır. İzmir, daha sonra Kadifekale'nin (Pagus Dağı) kuzey bölümünde, bir kısmı ise dağ üzerinde yer alacak ve bir kısmı da ovada olmak üzerinde yer alacak şekilde kurulmuştur.²¹⁷

Milet şehrinin kurulduğu tarih bilinmemektedir. Bu şehir İonyalı'ların başkenti olarak addedilmiştir.²¹⁸ Bu şehir, İonyalı'ların bölgeye gelmesinden çok önce Leleg

²¹¹ Eski Yunanistan'ın Atina bölgesine verilen isim bilgi için Bknz: Charles Texier, *a.g.e.* s.117.

²¹² Charles Texier, *a.g.e.* s. 117.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s.82-83.

²¹³ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 181.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 83.

²¹⁴ Efes şehri çevreleyen bir dağın adıdır. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.115., İngilizce çev., Vol. II, s. 307.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 646.

²¹⁵ Charles Texier, *a.g.e.* s. 155.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 82-83.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 184.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.115., İngilizce çev., Vol. II, s. 307.

²¹⁶ Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s. 83.

²¹⁷ Charles Texier, *a.g.e.* s. 140.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.207, 208.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 88, 89.

²¹⁸ Plinius, *Naturalis Historia*, 5.59., İngilizce çev., Vol. II, s. 161.

kabilelerince işgal edilmiştir. Milet şehri, denizden gemiler yardımıyla ve kara kısmından ise Menderes Vadisini takip eden yol boyunca, Phrygia yer alan kervanlar sayesinde hem deniz hem kara ulaşımını kullanmak amacı ile Menderes nehrin yakınında kurulmuştur.²¹⁹

1.7. Phrygia Sınırları

Galatia'nın (Galatiea)²²⁰ Phrygia bölgesinin dışında kalmasının ardından Phrygia büyük bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümlerden ilki Hellespontos Phrygia'sıdır. Mysia ve Troas bölgelerinin bir kısmı bu bölgenin içerisinde yer almaktadır. İkinci bölümü ise Küçük Phrygia ya da diğer adıyla Phrygia Epictete oluşturmaktadır. Bu bölümde yalnızca altı şehir yer almaktadır. Bu şehirler; Çavdarhisar (Aizanoi)²²¹, Seyitgazi (Nakoleia)²²², Eskişehir (Dorylaion)²²³, Kütahya (Kotiaieion)²²⁴, Mydaeum²²⁵ ve Cadi'dir.²²⁶ Küçük Phrygia bölümüne daha batıda yer alan Phrygia Ancyresi²²⁷ ve Simav (Synaos)²²⁸ şehirlerini de dâhil etmek mümkündür.²²⁹

Phrygia'nın güney kısmı Salutaris ismiyle adlandırılırdı. Şuhut (Synnada)²³⁰ bu bölgenin başkenti konumundaydı. Bu bölgenin bir kısmı Pisidia içerisinde yer

²¹⁹ Charles Texier, *a.g.e.* s.182.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 99.

²²⁰ Helen diline göre Kelt/Galat diyarı olarak geçmektedir. Günümüzde Ankara ve Kırıkkale illerinin tamamını Çorum ve Amasya illerinin güney bölümünü ve Yozgat'ın da kuzey bölümünü kapsayan bölgeye verilen isimdir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 270.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 213.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 61; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, çev. Çiğdem Menzilioğlu, *Roma Tarihinin Özeti*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 291.

²²¹ Zeus tapınağı kalıntısıyla meşhur olan Phrygia şehri. Günümüzde Çavdarhisar olarak bilinen yer. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 34.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 157.

²²² Eskişehir'e bağlı Seyitgazi kasabasının olduğu yerde bulunan ilkçağ kentidir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 596.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 157.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 81.

²²³ İsmi Herakles soyundan olan Dorylaos'tan aldığı varsayılan Dorylaion Eskişehir'in atası olarak kabul edilmektedir. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 81.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 156.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 210.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.105., İngilizce çev., Vol. II, s. 301.

²²⁴ Kütahya şehrinin Helenlerce kullanılmış şeklidir. MÖ VI. yüzyılda yaşayan ve hayvan hikayeleriyle ünlü Aisopos'un doğduğu yer olarak bilinir Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 472.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 209.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 156.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 81.

²²⁵ Eskişehir ilinin Karahöyük köyünde bulunan antik bir şehir. Bknz. Charles Texier, *a.g.e.*, s.273.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 81.

²²⁶ Kütahya ilinin Gediz ilçesinin eski çağlardaki adı. Bknz. Charles Texier, *a.g.e.* s.73

²²⁷ Simav gölünün batı kıyısındaki tepe üzerinde bulunan antik bir şehir. Bknz. Charles Texier, *a.g.e.*, s.273

²²⁸ Phrygia bölgesinin batı sınırında yer alan ilkçağ kentidir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 755.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 157.

²²⁹ Charles Texier, *a.g.e.* s. 274.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 157.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 81.

²³⁰ Günümüzde Afyon'un Şuhut ilçesinin yakınlarında bulunmaktadır. Eski çağ şehri olan Synnada büyük bir şehir değildir. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 82-83.; Cicero, *Epistulae ad Atticum*,

almaktadır. Bu alanın adının Phrygia Salutaris olması bölgede çok sayıda şifalı sıcak suların bulunması ile ilgilidir. Phrygia Paroree²³¹ ismiyle anılan kısım ise, Pisidia'nın güney sınırını oluşturan alanı kapsamaktadır.²³² Bu alan doğudan batıya kadar dağ silsilesi boyunca uzanır ve bu dağın iki tarafında Akşehir (Philemelium) ile Yalvaç (Pisidia Antiocheia)²³³ şehirleri yer almaktadır. Bu şehirler büyük bir dağla tamamen birbirlerinden ayrılmamışlardır. Phrygia Paroree bölümünün bir kısmı Pisidia bölgesi içerisinde yer almasından dolayı bu iki bölgenin sınırlarını belirlemek oldukça güçtür.²³⁴

Güney Pisidia, Kuzeyde Galatya, Likonya ve İsaurya, batıda Mysia ve Bithynia doğuda Kapadokya ile komşu olan bu coğrafya İran satrapları döneminde Bithynia ile Mysia toprakları da Phrygia Hellespontos'u adını almışlardır.²³⁵

Phrygia bölgesinde yer alan şehirler ve bu şehirlerin konumlarını tek tek ele alacak olursak, Kütahya (Kotiaieion) şehrinin kuruluş tarihi MÖ. VI. yüzyıla dayanmaktadır. Porsuk (Tembrios)²³⁶ nehri, bu bölgenin doğu sınırını oluşturmaktadır.²³⁷

Phrygia bölgesinin en önemli kentleri arasında yer alan Çavdarhisar'ın (Aizonai) yeri günümüzde bilinmemektedir. Bu şehrin yeri ve tarihi hakkında eski kaynaklarda hiçbir bilgi verilmemekle beraber hiçbir ayrıntı vermediği gibi, sadece kaynaklarda yer belirlemesi yapılmıştır. Bu şehir İstanbul'un beşinci konsüllüğünde, Phrygia baş papazlıkları içerisinde gösterilmiştir. Çavdarhisar coğrafyacı, tarihçilerle ve arkeologlar tarafından unutulmuştur.²³⁸

Phrygia bölgesinin doğu kısmında Simav (Synaos) ve Ancyre şehirleri yer almaktadır. Ancyre şehri, Simav Çayı (Macestus)'nın yukarılarında yer alan antik bir

5.16,20,21., İngilizce çev. E.O. Winstend, *Letters to Atticus*, Vol. I, London/New York, 1919, s. 377 389,405.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Billerbeck, Berlin, 2006. s. 233.

²³¹ Bolvadin ve Akşehir arasındaki yüksek dağlık bölgeye verilen isim. Bknz. Charles Texier, a.g.e. s.275

²³² Charles Texier, a.g.e. s. 275.

²³³ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.

²³⁴ Charles Texier, a.g.e. s. 275.; Veli Sevin, a.g.e., s. 198.

²³⁵ Charles Texier, a.g.e. s. 276.; Veli Sevin, a.g.e., s. 198.

²³⁶ Kütahya'nın altmış kilometre kadar güneyinde yer almaktadır. İlk çağda kullanılan isminin çeşitli söylemleri olmakla beraber genellikle Tembrios şeklinde kullanılmıştır. Bilge Umar, a.g.e., s. 776.

²³⁷ Ramsay, a.g.e., s. 156; Charles Texier, a.g.e. s. 284.; Veli Sevin, a.g.e., s. 198.

²³⁸ Charles Texier, a.g.e. s. 289.; Ramsay, a.g.e., s. 157.; Veli Sevin, a.g.e., s. 209.

şehirdir. Lydia sınırları üzerinde bulunan Blaundus'a komşu küçük bir şehir olarak geçmektedir. Phrygia bölgesini ruhani liderlik merkezleri arasında yer almaktadır.²³⁹

Porsuk çayı (Thymbrius) kaynaklarını Kütahya'nın altmış kilometre kadar güneyinde yer alan Altıntaş köyü yakınlarındaki Murat Dağı'nın uzantısından almaktadır. Bu Yatağının uzunluğu, seksen kilometre kadardır. Sakarya nehrinin en büyük kollarından olan Porsuk çayı. Eskişehir'in (Dorylaion) yukarısından nehre karışır. Ancak döküldüğü yere varamadan, yazın kurumaya yüz tutarak birçok kollara ayrılır.²⁴⁰

Eskişehir (Dorylaion) Porsuk çayının doğu kıyısında yer almaktadır. Eskişehir'in kuruluşu, Phrygia sülalesine dayanır. Hemen hemen bölgeyle ilgilenmiş bütün coğrafyacı ve tarihçiler eserlerinde bu şehirden bahsetmektedir. Dorylaion şehri en parlak zamanını, Bizans İmparatorluğu zamanında yaşamıştır. Bizans imparatorlarının dinlenme yeri olan bu şehirde, Bizans saraylar ve hamamları ve inşa edilmiştir. Yumuşak iklim koşulları, suların güzelliği ve bolluğu ile imparatorların sefa yeri olarak nitelendirilen şehir Türkmen aşiretlerinin bölgeye gelişiyile önemini yitirmiştir.²⁴¹

Türkmen akınları neticesinde, tahrip ve yağmaya uğrayan şehri İmparator Manuel 1176 Konya seferi öncesi kırk günde tamir ettirmiş fakat Türklerin eline düşmesine mani olamamıştır. Türkler buraya, etrafında bulunan harabelerden ötürü Eskişehir adını vermişlerdir.²⁴²

Phrygia sahasının büyük ve müstahkem şehirlerinden olan Seyitgazi, Eskişehir'in (Dorylaion) güneydoğu yönünde bulunmaktadır ve Eskişehir'e yirmi dokuz kilometre uzaklıktadır.²⁴³

Sakarya nehri üzerinde bulunan Karahöyük (Midoeum) Eskişehir'in güneydoğusunda yer almaktadır. Marmara (Propontide) bölgesini Kapadokya'ya

²³⁹ Charles Texier, *a.g.e.* s. 331.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 157.

²⁴⁰ Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 776.; Charles Texier, *a.g.e.* s. 332.

²⁴¹ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 81.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 156.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 210.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.105., İngilizce çev., Vol. II, s. 301.; Charles Texier, *a.g.e.* s. 332

²⁴² Charles Texier, *a.g.e.* s. 332.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 211.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 121, 122.

²⁴³ Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 596.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 157.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 81.; Charles Texier, *a.g.e.* s. 338.

bağlayan yol hattı üzerine olan bu şehir Osmanlı Devleti'nin bölgeye gelişi ardından önemini kaybetmiştir.²⁴⁴

Uşak (Acmonia)²⁴⁵ şehri, Phrygia bölgesinin kuzeyinde, doğudan batıya kadar devam eden genişçe bir ovaya hâkim olan bir tepenin eteğinde yer almaktadır.²⁴⁶

Phrygia bölgesinde yer Ahat Köyü (Akmonia)²⁴⁷ Uşak ilinin Banaz ilçesine bağlı, batı yakasındaki yassı bir tepenin üstünde kurulmuştur. Uşak'tan, Afyonkarahisar'a giden yol üzerinde bulunur. Ahat köyü, Uşak şehrinin on yedi saat kadar doğusunda bulunan sel sularıyla yıkanan bir vadi içinde yer almaktadır.²⁴⁸

Phrygia'nın güney kısmı, haşhaş tarımının yapıldığı bölgedir ve şehir bu sebepten dolayı Afyonkarahisar (Akroenos)²⁴⁹ adını almıştır. Şehir, doğu yönünden Bolvadin'e değin uzanan ve sularını bu şehrin güneyinde bulunan Çay gölüne bırakan vadinin başında bulunmaktadır. Afyonkarahisar şehri Vadi tabanından oldukça yüksekte bulunan ve üzerinde orta çağdan kalmış bir kale olan dağın eteklerine kurulmuştur. Zamanında çok sayıda kule ile müdafaa edilen bu şehre dağın üzerine yapılmış bir yoldan çıkılmaktadır.²⁵⁰

Orta Phrygia'nın merkezinde bulunan Şuhut'un (Synnada) kurucusu, Truva savaşının ardında Phrygia'ya gelip yerleşen, daha sonra Makedonya'dan çok sayıda göçmeni buraya çağırıp yerleştiren Acamas isminde biri kurmuştur.²⁵¹

Akşehir (Philomelion)²⁵² Phrygia bölgesinde Şuhut'a (Synnada) bağlı küçük bir şehirdir. Synnada'nın güneyinde, Kapadokya'ya giden ana yol üzerinde bulunmaktadır. Efes'ten başlayarak Kayseri (Mazaca) yönüne doğru giden ana yol da Philemelium' dan

²⁴⁴ Charles Texier, *a.g.e.* s. 339.

²⁴⁵ Eskiçağ da Lydia'nın doğu bölümünde yer alan kenttir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 596.;

²⁴⁶ Charles Texier, *a.g.e.* s. 334.

²⁴⁷ Phrygia bölgesinde Uşak'ın Banaz ilçesine bağlı Ahat köyünün bulunduğu alanda köye bitişik olan batı tarafındaki yassı tepenin üzerinde bulunmaktadır. Bu köy Sandıklı-Banaz yolu üzerindedir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 41.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 42.

²⁴⁸ Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 41.; Charles Texier, *a.g.e.* s. 368.

²⁴⁹ Afyonkarahisar kalesinin Bizans döneminde kullanılan adıdır. Bu isim Helen dilince doruk dağ adları olarak kullanılmıştır. Ramsay, *a.g.e.*, s. 459; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 43.

²⁵⁰ Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 208.; Charles Texier, *a.g.e.* s. 369.

²⁵¹ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 82-83.; Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 5.16,20,21., İngilizce çev., s. 377 389,405.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Billerbeck, s. 233.; Charles Texier, *a.g.e.* s. 373.

²⁵² Eski çağda Phrygia kentidir. Konya'ya bağlı Akşehir ilçesinin bugünkü bulunduğu yerdir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 661.; Ramsay, *a.g.e.*, s. 151.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 82.

geçmekteydi. Eski Philemelium Şehri'ni bugünkü Akşehir'in bulunduğu yere koymak uygundur olacaktır.²⁵³

Büyük Phrygia'nın başlıca kentlerinden biri olan Eumenia (Işıklı)²⁵⁴, Bergama Kralı Eumene'nin bizzat kendi ismini vererek kurdurttuğu, bölgenin önemli şehirlerden bir tanesidir. Bu şehir Phrygia bölgesinde ruhani liderlik merkezlerinden biri olarak tanınmaktadır. Tarih ve coğrafyacıların çok değinmediği bu kent, üzerinde bulunan harabeler sayesinde bize bilgi sunmaktadır., Uşak'ın güneydoğusunda bulunan Işıklı köyüne, Banaz çayı geçilerek ulaşılır.²⁵⁵

Eski Hisar (Laodikeia)²⁵⁶, Çürüksu (Lykos)²⁵⁷ kıyılarında Antiochus Soter tarafından kurulmuş ve bu şehre karısının ismini vermiştir. Önceleri önemsiz bir şehir olan Laodikeia, toprağının verimliliği ve halkının fikir ve yetenekleri sayesinde, bölgenin zenginliğini giderek artmış ve Tiber zamanında, Phrygia'nın en önemli şehirlerden biri olmuştur. Günümüzde Eski Hisar olarak geçen bu bölgede Laodikeia harabeleri bulunmaktadır ve bu harabeler, Denizli'nin altı kilometre kuzeyinde yer almaktadır.²⁵⁸

Denizli, Laodikeia'ya en yakın şehirlerden bir tanesidir ve bazı trajik olaylardan dolayı buradan göç edenler tarafından kurulmuştur.²⁵⁹

Tefenni (Themisonium), Laodikeia 'nın güneyinde yer alan bu yer Colossae'den sonra gelmektedir. Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan bu şehir yalnızca çizelgelerde yer almıştır.²⁶⁰

Dinar (Kelainai/ Apemeia)²⁶¹ Phrygia bölgesinin en eski şehirlerinden biridir. Hatta Phrygia'lılar bu bölgeye gelmeden önce de bu şehir var olmuş olabilir. Suçkan

²⁵³ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 381.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 207-208.

²⁵⁴ Denizli'nin Çivril ilçesine bağlı Işıklı kasabasının eski çağdaki ismidir. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 758.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.108., İngilizce çev., Vol. II, s. 303.; Hierocles, *Synecdemus*, 667.4., Yay. Haz. August Burckhardt, s. 19.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. II, Yay. Haz. Billerbeck, s. 181.

²⁵⁵ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 383.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 207.

²⁵⁶ Laodikeia şehri Peutinger Haritasında "Lavdicivm pilycvm" adıyla söz edilmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; Hierocles, *Synecdemus*, 665.1., Yay. Haz. Burckhardt, s. 19.

²⁵⁷ Denizli ilinin Honaz ilçesi yakınlarında bulunan bir akarsudur. Sularını Büyük Menderes Nehrine döker. Hüseyin Saraçoğlu, *Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1990, s. 386.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 524. BATlas'ta Lycus: Çürüksu. Talbert, *a.g.e.*, s. 1001.

²⁵⁸ Charles Texier, *a.g.e.* s. 384.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 203.

²⁵⁹ Charles Texier, *a.g.e.* s. 385.

²⁶⁰ Charles Texier, *a.g.e.* s. 395.

havuzunun yer aldığı tepe üzerinde kurulan bu şehir, günümüzde Afyonkarahisar iline bağlı bir ilçedir.²⁶² Marsyas'ın kaynakları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Marsyas'ın kaynağını Aulocrene ismiyle anılan bir gölden aldığını ve bu gölün Kelainai'ye olan uzaklığının 16 kilometre olduğu eski kaynaklarda geçmektedir. Bu gölün "Kelainai ismi ile anılan bir tepeden çıktığını, Menderes ve Marsyas nehirlerinin kaynaklarını Aulocrene adı verilen bu gölden aldığından bahsedilmektedir. Aulocrene gölü, Dombay vadisinde yer almakta ve Aulocrene adı, aynı zamanda o bölgede bulunan bir vadiye ve bir dağa da verilmekteydi. Kelainai'nin yeri, Dinar köyünde aranmalıdır. Dinar (Kelainai) kasabası kayalık bir tepenin eteğinde kurulmuştur. Bu kasabanın ortasından geçen bir dere bulunmaktadır. Bu dere dar bir vadiden geçerek kuzeydoğuya yönüne doğru hızlıca akar ve Menderes nehrine karışır. Bölgede ikinci bir akarsu daha bulunmaktadır. Bu akarsu Herodot'un Catarrahactes adıyla dile getirdiği Marsyas suyudur.²⁶³

Anava Gölü- Çardak Gölü²⁶⁴, Kelainai ile Colossae arasında bulunan bu göl bu iki şehri ayıran dağların yamaçlarında bulunmaktadır. Suyu acı olan bu gölün genişliğindedir. Bu göle aynı zamanda Hacı gölü ismi de verilmektedir. Dinar ile Honaz²⁶⁵, yani Kelainai ile Colossae arasında yer aldığından dolayı, eskiden Anava adı

²⁶¹ Kelainai isminin Poseidon'un oğlu Kelenios'a itafen ya da Kelainai isminin 'Siyah' manasına gelmesinden dolayı yanan taşların siyahlaşmış olmasından dolayı verilen bir isim olduğu düşünülmektedir. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.86. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13., Türkçe çev., Mehmet Ali Kaya, "Titus Livius (XXXVIII. Kitap) Gn. Manlius'un Galat Seferi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1995, c.10, s. 1, s. 362.; *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Billerbeck, s. 223.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 223, 250, 253.; George Long, "Amorium", *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854, s. 124.

²⁶² Charles Texier, *a.g.e.* s. 395.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s.81.

²⁶³ Charles Texier, *a.g.e.* s. 398.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 204.

²⁶⁴ Phrygia bölgesinde bulunan eski çağlarda tuz çıkartılan bir göl olarak bilinmektedir.; Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s.526.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.87.

²⁶⁵ Günümüzde Denizli'nin Honaz ilçe merkezidir. VIII.-IX'uncu yüzyıllarda Çürüksu Vadisinin meşhur şehirlerinden olan Colossae'nin yerini almıştır. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.; Sarp bir tepe üzerine kurulu olan kalesi ve savunma imkânlarının güçlü olması sebebiyle, Ege Denizinden Konya'ya giden veya Denizli'den Antalya'ya inen yolların kontrol edilmesinde önemli rol oynamıştır. İbn Saîd, Toğurlu (Denizli) Kalesi ve Hayas (Honaz) Kalesinin arasının 2 fersah olduğundan ve Hayas Kalesinde güzel okların imal edildiğinden söz etmektedir, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, İstanbul, 2007, s. 302.; İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü'l-Coğrafya*, Yay. Haz. İsmâil el-Arabî, *Kitâbü'l-Coğrafya*, Beyrut, 1970, s.185.; Hierocles, *Synecdemus*, 666.1., Yay. Haz. Burckhardt, s. 19.

almıştır, Phrigya bölgesinin başlıca şehirlerinden olan Colossae Kserkses'in Yunan seferi sırasında Sardis'e (Sart) gidebilmek için ordusu ile bu şehirden geçmiştir.²⁶⁶

Colossae harabeleri, Honaz şehrinin beş kilometre kadar uzağında bulunur. Bu harabe kalıntıları, oraya buraya yayılmış eser parçalarıdır. Çok sayıda lahit ve mezarlık bulunan Colossae şehri, Bizans döneminde, tamamen terk edilmiş güneyinde bulunan bir tepenin aşağısında başka bir kasaba kurulmuştur. Şimdiki Honaz şehrinin yer kapladığı yer burasıdır.²⁶⁷

Phrygia Paroree'nin sayabileceğimiz birkaç şehri bulunmaktadır. Afyonkarahisar'dan, Konya'ya giden yol üzerinde Bolvadin (Polybotos)²⁶⁸ bulunmaktadır. Bolvadin'in Afyonkarahisar ile uzaklığı kırk kilometre kadardır. Bolvadin'den sonra İshaklı kasabası gelir ve İsaklı Bolvadin arası, otuz kilometredir. Bu kasabanın Selçuklular döneminde çok gelişmiş bir yer olduğu düşünülmektedir. Burada, bir Selçuklu medrese harabesi bulunmaktadır. İsaklı 'nın güneydoğusunda, Ulu Pınar Derbendi ismi verilen geçitten geçilir. İsaklı' dan sonra Akşehir' e on altı kilometre kadar yol vardır çok sayıda mimari eser bulunan bu şehirde önemli bir kalıntı bulunmamaktadır.²⁶⁹

2. PERS VE HELEN DEVRİ YOLLARI

2.1. Pers Kral Yolu Güzergâhı

Pers Kral Yolu, batı-doğu güzergâhında Anadolu'yu kat eden antikçağın en eski ve en önemli ana yol hattını oluşturmaktadır. Temelleri Asurlular tarafından Mezopotamya ve İran coğrafyasında atıldığı düşünülen bu yol güzergâhı Ahemeniş hanedanlığından II. Kyros (MÖ 559-530) ve I. Darius (MÖ 522-486) devirlerinde geniş Pers topraklarında iletişimi sağlamak, kolay ticaret ve askeri seferlerde kullanılmak

²⁶⁶ Charles Texier, *a.g.e.* s. 399.; Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6., Türkçe çev. Oğuz Yarlığaş, *Anabasis, Onbinlerin Dönüşü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2014, s.31.; Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 5.20., İngilizce çev., E. O. Winstedt, *Letters to Atticus*, Vol.1, London/New York, 1919, s. 389.

²⁶⁷ Charles Texier, *a.g.e.* s. 399-400.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 204.

²⁶⁸ Afyonkarahisar'a bağlı Bolvadin kasabasının eski çağdaki adıdır. İlk defa Nicea konsilinde yer alan piskoposları gösteren listede yer almıştır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 672.; Hierocles, *Synecdemus*, 677.10., Yay. Haz. Burckhardt, s. 24.; Prokopius, *Anekdotia (Historia Arcana)*, Türkçe çev. Orhan Duru, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2001, s. 118.

²⁶⁹ Charles Texier, *a.g.e.* s. 400.

amacı ile bugünkü Pers Kral Yolu olarak adlandırılan yolun şekillenmeye başladığını görmekteyiz.²⁷⁰

Batı Anadolu'nun önde gelen şehirlerinden olan Sardis (Sart) ile Pers İmparatorluğu şehirlerinden Susa (Şuş)²⁷¹ arasında uzanan söz konusu yolun, insanların yaşadığı ve güvenli olarak görülen bölgelerden geçerek, kraliyet konutların (katagogai)²⁷² ve kervansarayların (katoluseis)²⁷³ olduğu bilgisini Herodotos 'Historiai' adlı eserinde vermektedir.²⁷⁴

Herodotos eserinde yol güzergâhını şu şekilde anlatmaktadır: “*Lydia ve Phrygia içerilerinde yirmi stathmetikos ya da konak boyunca uzanır ki, bu doksan dört buçuk parasang tutar. Phrygia sınırında Halys ırmağına rastlanır, bu ırmağı geçebilmek için buraya hâkim durumda olan sıradağları ve ırmağı gözaltında bulunduran önemli bir kaleyi aşmak gerekir. Bunu aştıktan sonra Kilikia sınırlarına kadar Kappadokia içinde yirmi sekiz konak, yani dört yüz parasang gidilir; sınırda iki sıradağı aşacak ve iki kalenin önünden geçeceksiniz. Oradan öte, Kilikia içerisinde geçilecek yol üç konak, on beş buçuk parasangdır. Kilikia ve Ermenistan arasında sınır, içinde gemilerin yüzebildiği bir ırmaktır ki, adı Fırat'tır. Ermenistan içinde her biri bir garnizonla tutulan on beş konaklık yol vardır, elli altı buçuk parasang tutar. Bu bölgeyi gemilerin yüzebildiği dört ırmak sular; bunlar geçilmeden gidilemez. Birincisi Dicle'dir; ikinci ve üçüncü aynı yerden çıkmadıkları ve bir tek ırmak olmadıkları halde aynı adı taşırlar. Birincisi Ermenistan'dan, öbürü Matienlerin ülkesinden gelir. Dördüncüsünün adı Gyndes'dir; eskiden Kyros'un üç yüz altmış kanala ayırmış olduğu ırmak budur. Ermenistan'dan Matienler ülkesine geçerken dört konak vardır ve bu ülkeden Kissia'ya vardıktan sonra, üzerinde Susa kentinin kurulmuş olduğu ve gemilerin işlemesine elverişli bulunan Khoaspes'e kadar on bir konak, kırk iki buçuk parasang yoldur. Bütün*

²⁷⁰ David F. Graf, 'The Persian Royal Road System', *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, ed. Heleen Sancisi-Weerdenburg vd., Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, Leiden, 1994, s.168-172.; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.90-94

²⁷¹ Günümüzde İran'ın Huziztan eyaletine bağlı Şuş şehrinin olduğu bölge. Richard J.A. Talbert, *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton University Press, 2000, s.852

²⁷² Graf, a.g.m, s.167

²⁷³ Graf, a.g.m, s.167

²⁷⁴ Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s.405, 406.

bu konakların toplamı yüz on birdir; Sardis ile Susa arasındaki konakların sayısı işte budur.”²⁷⁵

Herodotos’un Pers Kral yolu ile ilgili yazdıkları yetersizdir. Herodotos’un anlatımlarından yola çıkarak bu yolun, Ege kıyılarından başlayarak Güneybatı İran’a değin uzandığı başlangıç ve bitiş noktalarının bilinmesiyle beraber Anadolu içerisinde izlediği güzergâh hakkında çeşitli görüşler ve farklılıklar bulunmaktadır.²⁷⁶ Herodotos söz konusu yol güzergâhıyla ilgili Lydia ve Phrygia kısımlarına dair anlatımında yer vermemiştir.

W. M. Ramsay söz konusu bu yolun Tuz Gölü civarından geçtiğini daha sonra yolun güneye yönelerek Kilikya’ya vardığı görüşünü öne sürmektedir.²⁷⁷ Başka bir görüşte ise yolun Halys (Kızılırmak)²⁷⁸ Nehrini geçerek Tuz Gölünün kuzeyinden geçtiğini savunmuşlardır.²⁷⁹ Söz konusu bu güzergâh Lydia ve Phrygia bölümlerine dair bilgiler yetersiz olmakla beraber W. M. Ramsay yolun Kelainai’ye²⁸⁰ gelmeden Sardis’ten, Satala’ya (Adala) dağlarından Uşak’a daha sonra ise yolu Agora’ya yaptırmaktadır.²⁸¹ Bu güzergâhı takip ettikten sonra iki ayrı alternatif yol takip edilebilir. Birinci yol güzergâhı Afyonkarahisar dolaylarından güneye giderek Amorion (Emirdağ)²⁸² ve Gordion’a (Yassıhüyük) gelen yoldur. İkinci güzergâh ise kuzeydoğuya giderek Altıntaş Ovası, Kütahya’nın Altıntaş ilçesinin Beşkarış ve Beyköy köyleri, Eskişehir’in Seyitgazi ilçesinin Gökbahçe (Bahsayış) ve Yapıldak mahalleleri, Orkistos (Ortaköy) ve Pessinous (Ballıhisar) mahallerinden Gordion’a gelen yoldur.²⁸³

²⁷⁵ Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s. 405.

²⁷⁶ Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 8.

²⁷⁷ Ramsay, *a.g.e.*, s.29-31., Graf, *a.g.m.*, s.178.

²⁷⁸ Strabon Irmağın Halai (Tuzlalar) civarından geçtiği için bu adı aldığından bahsetmektedir. Kaynaklarının Kapadokya olduğunu ve Kapadokya dağları boyunca uzanan bu nehir batıya doğru çoğalarak akmaktadır. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.25. Texier, *a.g.e.*, s. 50., Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s.41.

²⁷⁹ Graf, *a.g.m.*, s.177-180.

²⁸⁰ Kelainai isminin Poseidon’un oğlu Kelenios’a itafen ya da Kelainai isminin ‘Siyah’ manasına gelmesinden dolayı yanan taşların siyahlaşmış olmasından dolayı verilen bir isim olduğu düşünülmektedir. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 86. Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.13., Türkçe çev., Mehmet Ali Kaya, “Titus Livius (XXXVIII. Kitap) Gn. Manlius’un Galat Seferi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1995, c.10, s. 1, s. 362.

²⁸¹ Ramsay, *a.g.e.*, s. 29-31.

²⁸² Peutinger Haritasında “Lavdicivm pilycvm” adıyla geçmektedir. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; Hierocles, *Synecdemus*, 697.7., Yay. Haz. Burckhardt, s. 32.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Margarethe Billerbeck, Berlin, 2006, s. 185.;

²⁸³ Ramsay, *a.g.e.*, s 29-31.

Nerede başladığı ve nerede bittiği belli olan söz konusu yolun Anadolu içerisinde izlediği yol güzergâhını tespit edebilmek için Sardis'ten başlayıp Phrygia'ya doğru giden yolun ele alınması uygun olacaktır. Bu güzergâha topografik olarak bakıldığında en uygun yol, Sardis-Colossae (Honaz) arasından, Hermos²⁸⁴ (Gediz) Vadisine oradan Lykos (Çürüksu) Vadisi'ne daha sonra ise Anaua (Acıgöl)²⁸⁵'den Kelainai doğrultusunda ilerler.²⁸⁶

Sardis'ten başlayıp Susa'da son bulan bu yol hakkında Herodotos verdiği konakların sayısında da yanlış bilgiler bulunmaktadır ayrıca kral yolunun parasang²⁸⁷ olarak ölçüldüğünde 1 paragang'ın 30 stad²⁸⁸ ve Sardis'ten, Susa'ya kadar, 13500 stad mesafe olduğunu, parasang olarak bakıldığında ise 450 parasang ettiğini söylemektedir. Herodotos yalnızca Sardis-Susa arasındaki mesafeyi vermemiş buna ek olarak Ephesus-Sardis arasındaki mesafeden de söz etmiştir. Ephesus ve Sardis mesafesi 540 stad'dır. Sonuç olarak üç aylık sürenin üzerine üç günlük daha yol eklenmesini uygun görmüş yani yolun 14040 stad veya 468 parasag olduğunu söylemektedir. Herodotos'un verdiği tüm bu bilgiler doğrultusunda Sardis'ten Susa şehrine kadar yaklaşık olarak 2500-2700km arasında değişen bir yol olduğu bilgisini ortaya koyabiliriz²⁸⁹

2.2. Pers Kralı Kserkses'in Yunanistan Seferi Sırasında Anadolu'da İzlediği Yol Güzergâhı

MÖ 490 yılında Marathon Muharebesini Yunanlılara karşı kaybeden Pers Kralı I Darius bu yenilginin ardından Yunanlılara karşı yeni bir sefer hazırlığına başlamış, fakat MÖ 486 yılında ölümü üzerine oğlu Kserkses'in (MÖ 519-465) başa geçmesinin ardından bu görev ona geçmiştir.²⁹⁰

²⁸⁴ Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 251, 252.

²⁸⁵ *Synecdemus*, 666.5., Yay. Haz. Burckhardt, s. 19.

²⁸⁶ Veli Sevin, *a.g.e.*, s. 9.

²⁸⁷ Parasang, Pers uzunluk ölçüsüdür. 30 stad 5 kilometre 328 metreye denk gelmektedir. *Herodotos, Historia, Türkçe çev.* s. 813.

²⁸⁸ Stad diğer bir adıyla stadion uzunluk ölçüsü olup bir stad 177,6m'dir. Herodotos, *Historiai.*, s. 813.

²⁸⁹ Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev. s. 405.

²⁹⁰ Herodotos, *Historia*, Türkçe çev. s. 507-522.

MÖ 481 yılında harekete geçen Kserkses Anadolu'da, ordunun toplanma yeri olan Kritalla'ya (Olus höyük)²⁹¹ gelmiştir.²⁹² Kserkses'in komuta ettiği Pers ordusu, toplanma yerinin ardından Lydia'da bulunan Sardis şehrine doğru yola çıkmıştır. Halys (Kızılırmak) nehrini geçip Phrygia bölgesine yürüyerek Kelainai (Dinar)'e gelmişlerdir. Kelainai orduların dinlenmesi için müsait bir alana sahip olması dolayısıyla Kserkses'in ordusu bir müddet dinlenmiştir. Herodotos, Kserkses'in ordularının Kelainai'ye varmalarını ifade etmesinden sonra bu bölgenin efsaneleri ve coğrafyası üzerine bilgiler vermektedir. Maiandros'un (Menderes) nehri kaynaklarının burada olduğunun bilgisini verir. Daha sonra Apollo'nun, Satyr²⁹³ Marsyas'ın derisini yüzerek duvara astığı efsanesi dile getirir.²⁹⁴

Herodotos'un Kataraktez dediği bu su kaynağına Strabon Marsyas efsanesinin etkisinde kalmış ve burayı Marsyas adıyla adlandırmaktadır.²⁹⁵ Eski ismi Aulutrene/Aulocrene olan gölün günümüzdeki ismi Pınarbaşı, Eldere, Çapalı gölü yada Karakuyu sazlığı ismiyle adlandırılmaktadır. Plinius Apamea şehrinin Maeander'ın kollarından biri olan Marsyas, Obrima ve Orba ile sarılmış bir halde Signia (Akdağ/Samsun) Dağı'nın alt kısımlarında bulunduğunu ve Marsyas'ın burada yer altından çıktığını ve tekrar yer altına battığının bilgisini verir. Phrygia yolu üzerindeki vadiye verilen isim olduğunu belirtir.²⁹⁶

Kserkses buradan sonra batıya doğru giderek Sardis'e gelmek için yola çıkmıştır.

Kelainai'den sonraki ilk durak noktaları Anaua'dır (Sarıkavak Köyü).²⁹⁷ Strabon ve Herodotos eserlerinde tuz çıkartılan bir gölün yakınlarından geçtiğinden ve bu gölün kötü bir koku saldığından bahsetmektedirler. Bu göl Acıtuz Gölü (Çardak Gölü) adıyla

²⁹¹ Yeri tam olarak bilinmemekle birlikte Amasya olarak bilinmektedir. George Long, "Critalla", DGRG, VOL. I ed. William Smith, Boston, 1854, s. 707.; Bilgi Umar, *a.g.e.*, s. 479.

²⁹² Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s. 525.

²⁹³ Yarı keçi ve yarı insan olup Yunan mitolojisinde kır ve orman tanrısı olarak geçmektedir.

²⁹⁴ Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s. 525. Ayrıntılı bilgi için Bknz. Didem Demiralp *İlk Çağ Anadolu'sunun Frigya yöresinden yükselen bir hüznün tınısı- Antik Metinlerin Işığında Satyr Marsyas'ın Trajik Öyküsü*, Lefke Avrupa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2014, c.5, Sy.1, s. 88-103.

²⁹⁵ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 12.8.15., s. 83, 84.

²⁹⁶ Plinius, *Naturalis Historia*, 5.92., İngilizce çev., Vol. II, s. 291.

²⁹⁷ Afyonkarahisar'ın Dazkırı ilçesinin Sarıkavak köyüdür. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 26, 67. Strabon'un *Geographika* isimli eserinde buranın ismini Sanaos olarak vermiştir. Strabon *a.g.e.*, 12.8.13., Türkçe çev., s. 81. W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia, Being an Essay of Local History of Phrygia From the Earliest Times to the Turkish Conquest*, Vol. I, Clarendon Press, Oxford, 1895, s. 230, 231. W. M. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1888, Vol. 4, No. 3, s. 275, 276.

bilinen sanayi tuzu çıkarılan bir göldür.²⁹⁸ Kserkses'in önderlik ettiği ordu buradan sonra Colossae'ye (Honaz) gelmiştir. Ksenophon Honaz için gelişmiş ve geniş bir yerleşim alanı bahsetmektedir.²⁹⁹ Lykos (Çürüksu) Vadisi'nde kurulmuş diğer kentler ile aynı özelliği taşıyarak Colossae'de doğu, batı ve güney doğru uzanan ana yolların birleşme noktasından bulunduğu için ticari açıdan gelişmiş büyük ve ünlü bir şehirdir.³⁰⁰

Kserkses Colossae'den sonra Kydrara'ya gelmiştir. Kydrara'nın yeri net olarak tespit edilememiş fakat Büyük Menderes Nehri'nden önce geldiği düşünülmektedir.³⁰¹ Phrygia'dan Lydia'ya gelindiğinde yol ikiye ayrılmaktadır. Sol tarafın Karia'ya³⁰² sağ tarafından ise Sardis'e gittiği bilinmektedir. Kydrara'nın yeri günümüzde net bir şekilde belirlenememekle birlikte Denizli'nin Sarayköy ilçesi yakınları olduğu tahmin edilmektedir.³⁰³ Kserkses Kallatebos³⁰⁴ kentinden geçerek ulaşmak istediği yer olan Sardis'e gelmiştir.

Kserkses kış boyu Sardis'te kalmış ve Yunanistan'a geçmek üzere Çanakkale Boğazına Abydos (Nara Burnu)³⁰⁵ ve Sestos (Eceabat)³⁰⁶ arasına köprüler inşa etmiştir.

²⁹⁸ Herodotos, *Historiai*, 7.30, Türkçe çev., s.526.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 12.8.19., s.87; Hüseyin Saraçoğlu, *a.g.e.*, s. 386. Kamûs-ul Â'lâm'da ve 1888 tarihli Konya Vilayeti Salnâmesi'nde Acıtuz/Çardak Gölüne dair bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, göl 3 kilometre genişliğinde ve 1,5 kilometre eninde olup adi tuz üretimi yapılmaktadır. Ayrıca Konya Vilayeti Salnâmesi'nde gölün ismi Gümüş/Gemiş Gölü olarak söz edilmektedir. Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ul Â'lâm*, c. 2, Mihran Matbaası, H.1306/M. 1889, s. 1146. ; Salnâme-i Vilayet-i Konya H.1305/M.1888, s. 173. ;William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. I., London, 1842, s. 503, 504.

²⁹⁹ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6., Türkçe çev. Oğuz Yarlıtaş, *Anabasis, Onbinlerin Dönüşü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2014, s.31.; Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 5.20., İngilizce çev., E. O. Winstedt, *Letters to Atticus*, Vol.1, London/New York, 1919, s. 389.

³⁰⁰ Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 12.8.16., Türkçe çev., s. 84.; F. J. V. Arundell, *Discoveries in Asia Minor, Including a Description of The Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Pisidia*, Vol. I-II, London, 1834, s. 159-163, 170-179.

³⁰¹ Kondrad Miller, *Die Weltkarte Des Castorius Genant Die Peutingersehe Tafel*, Ravensburg, 1887, s. 6-71.; Kondrad Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart, 1916, s. XIII-XL.; Richard J. A. Talbert, *Rome's World, The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 10-73.;

www.livius.org/articles/concept/peutinger-map/ (22.02.2018).; Fatih Demir, "Ortaçağ Anadolu'sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2018, s. 39.

³⁰² Aydın ve Muğla illerinin büyük bir bölümü ile Denizli'nin batı uç kesimlerini kapsayan alandır. Veli Sevin *a.g.e.*, s. 105.;

³⁰³ Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 491.

³⁰⁴ Büyük Menderes'ten sonra geldiği düşünülen Lydia şehri. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 138-139.

³⁰⁵ Abydos Lâpseki kenti, Nara Burnu civarında, Çanakkale boğazının girişinde bulunan limanın yakınlarında yer almaktadır. Kserkses, Abydos üzerine gittiği vakit sol tarafında Rhoetee ve Dardania kentleri sağında ise Gergityahılar (Gergithiens) ve Tekriyahılar (Teucriens) bulunmaktaydı. Percote şehri, Practius nehrinin üzerinde ve Parium'dan üç yüz stade uzaklıkta ve denize yakın bir konumda yer

Sardis'ten ayrılarak Abydos'a gitmek için hareket eden Kserkses Mysia'ya doğru ilerleyerek Kaikos (Bakırçay)³⁰⁷ ırmağını geçmiştir. Kane (Karadağ)³⁰⁸ Dağını soluna alıp Ege Denizi boyunca ilerleyerek Atarneos (Dikili)³⁰⁹ Atramyteion (Edremit) Antandros (Altınoluk) ve Thebe³¹⁰ Ovasına (Edremit) gelmiştir. İda³¹¹ (Kaz) Dağını sağına alan Kserkses İlion³¹² (Tevfikiye) ve oradan Skamandros³¹³ ırmağına varmıştır. Daha sonra kıyı şeridini takip ederek Rhoiteion³¹⁴ (Çanakkale) Ophryneion³¹⁵ (Erenköy) ve Dardanos³¹⁶ (Kepez) üzerinden Abydos'a gelmiştir.

Kserkses burada son hazırlıklarını tamamladıktan sonra Hellespontus'u (Çanakkale Boğazı) ordunun büyüklüğünden dolayı yedi gün boyunca geçmeye devam etmiştir.³¹⁷

Çanakkale Boğazını geçmeyi başaran Kserkses önce Trakya'ya Daha sonra Makedonya üzerinden Teselya sınırına ulaşmıştır. Yunan ve Pers orduları Thermopylae Geçidin de karşı karşıya gelmiştir. Thermopylae savaşı Persler tarafından kazanılmış kazanılan bu zafer Artemision'da (Eğriboz) yapılan deniz muharebesinde etkilemiş,

almaktadır. Bu şehir Roma İmparatorluğu'nun son zamanlarına kadar ayakta kalabilmeyi başarmıştır. Charles Texier, *a.g.e.* s.300-303; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s.103-104.

³⁰⁶ Abydos 'un Sestos' a oranla konumu, Strabon 'un şu sözlerle, ifade eder. Bir limandan diğerine, bu iki şehrin arasındaki mesafe, yaklaşık otuz stadedir (beş bin beş yüz yirmi metre). Zeugma (geçit), Abydos' a göre daha kuzeyde Marmara denizi (Propontide) tarafında ve karşı yöne göre güneyde Sestos tarafında bulunur. Bu son şehrin yanında, Apobathra adında bir yer daha bulunmaktadır. Charles Texier, *a.g.e.* s.303; Strabon, *Geographika* 13.1.18., Türkçe çev., s.103-104.

³⁰⁷ Çandarlı Körfezi dolaylarında Ege Denizine dökülen günümüzde Bakırçay olarak bilinen yer. Charles Texier, *a.g.e.* s. 264.; Veli Sevin, *a.g.e.*, s.44-45.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 103,104.

³⁰⁸ İzmir'in Dikili ilçesi sınırlarındaki bugün ki Karadağ. Strabon *Geographika*, 13.1.68 Türkçe çev. s. 150

³⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için Bknz. Bilge Umar *a.g.e.*, s. 130.

³¹⁰ Balıkesir'in Edremit ve Burhaniye sınırları içerisinde bulunan günümüz Edremit Körfezi. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 98., Bilge Umar *a.g.e.*, s. 738, 782.

³¹¹ Edremit Körfezinin kuzeyinde, Çanakkale ve Balıkesir illerinin arasında yer alır. Günümüzdeki Kaz Dağlarıdır. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 92. Bilge Umar *a.g.e.*, s. 332.

³¹² Çanakkale ilinde bulunan Tevfikiye Köyü yakınlarında bulunmaktadır. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 58, 110, 118. David Magie, *Anadolu'da Romalılar III*, s. 57, 58.

³¹³ Çanakkale'deki Küçük Menderes Çayı veya kollarından birisi olabilir. Günümüzdeki ismi tam olarak bilinmemektedir. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 118. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.33., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.

³¹⁴ Çanakkale Boğazı kıyısında kurulmuş bir eski çağ şehri günümüz Çanakkale ilçe sınırları içerisinde bulunmaktadır. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 115. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.33., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.; Bilge Umar *a.g.e.*, s. 736.

³¹⁵ Çanakkale'nin Erenköy Bucağı ve Güzelyalı Köyleri civarındır. . Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 115.

³¹⁶ Çanakkale'nin Kepez Beldesi civarındır. . Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 110.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.33., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.

³¹⁷ Herodotos, *Historia*, Türkçe çev. 539-550.

Yunan donanması geri çekilerek Salamis’e gelmiştir. Salamis deniz savaşı Yunanlıların sergilediği taktikler sayesinde Yunanlılar tarafından kazanılmıştır.³¹⁸

Kserkses başarısız deniz muharebesi sonucu ordusunun bir bölümünü Hellespontus üzerinden geçirerek Sardis’e geri göndermiştir.³¹⁹

2.3. Büyük İskender’in Doğu Seferi Sırasında Anadolu’da İzlediği Yol Güzergâhı

MÖ 337 senesinde Makedon Kralı II. Philippos (MÖ 382-336) ve Yunan kent devletleri Perslere karşı Korinthos birliğini kurmuştur³²⁰ Birliğin sağlanmasında bir yıl sonra II. Philippos bir suikast girişimi sonucu öldürülmüş ve onun yerine III. Aleksandros (MÖ 356-323) daha çok bilenen adıyla oğlu Büyük İskender başa geçmiştir.³²¹ Büyük İskender Yunanistan’da bozulan iç düzeni yeniden tahsis ederek MÖ 334 yılında doğu seferine çıkmıştır. Plutarkhos ordunun 35 binden meydana geldiğini söylemekle birlikte bu ordunun 30 binin yaya 5 binin ise süvari olduğunu dile getirmektedir.³²²

Arrianos’un verdiği bilgiler doğrultusunda İskender ilk olarak İlion/Troya (Tevfikiye) şehrine gelerek, Akhilleus’un mezarına gitmiştir.³²³ Daha sonra ordularını Hellespontus boğazından geçirerek Anadolu’da ilk karargâh kurduğu yer olan Arisbe (Musaköy)’ye gelmiştir.³²⁴ Fakat İskender Pers ordusunun Zeleia’da³²⁵ (Sarıköy) toplanmış olduğu haberini alınca yönünü kuzeydoğu istikametine çevirerek Perkote’ye³²⁶ (Umutbey) gelmiştir. Burada bir gün konaklayan ordu Lampsakos³²⁷

³¹⁸ Herodotos, *Historia*, Türkçe çev. s. 658.; Oğuz Tekin, *a.g.e.*, s. 97, 98.

³¹⁹ Herodotos, *Historia*, Türkçe çev. s. 738, 739.

³²⁰ Droysen, *Büyük İskender Tarihi*, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Dharma Yayınları, İstanbul, 2007, s. 63-67.

³²¹ Droysen, *a.g.e.*, s. 114, 118.

³²² Plutarkhos, *Bioi Paralelloi*, 11.1.-14.5., Türkçe çev., s. 15-20.

³²³ Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 2.4., İngilizce çev. John Digby, *Quintus Curtius His History of The Wars of Alexander*, London, 1714, s. 90-92.; Droysen, *a.g.e.*, s. 185. Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.4,5., Türkçe çev., s. 31.; Plutarkhos, *Bioi Paralelloi*, 15.4,5., Türkçe çev., s. 21.

³²⁴ Çanakkale ili merkez ilçesi Musaköy’dür. Strabon, *Geographika*, 13.1.7,20,21., Türkçe çev., s. 97, 105, 106.

825.

³²⁶ Çanakkale’nin Lâpseki ilçesi Umurbey beldesi civarındadır. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 97, 105.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 655.

³²⁷ Çanakkale’nin Lâpseki ilçesi. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 101, 103, 104.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 503, 504.

(Lâpseki) yakınlarından devam ederek Praktios³²⁸ Nehri kenarında konumlanmıştır. Daha sonrasında ordu sahile paralel ilerleyerek Kolonai³²⁹ (Beyçayır Bucağı) yakınlarından Hermotos'a (Çınardere) gelmiştir. Büyük İskender Hermotos'dan sonra Granicus'un³³⁰ (Biga Çayı) denizle birleştiği Priapos³³¹ (Karabiga) şehrine gelmiştir. Pers ordusunun Zeleia harekete geçip Granicus nehrine doğru gelmiş iki ordu Granicus nehri kenarında karşı karşıya gelmiş MÖ 334 yılında Büyük İskender Pers ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır.³³²

Granicus savaşı başarısı ardından Büyük İskender, Perslerin donanmaları için Ege ile Akdeniz kıyılarında yardım alabilecekleri şehirleri ele geçirmeyi amaçlamıştır. Öncelikle Daskyleion³³³(Ergili) şehrini ele geçirerek Sardis'e doğru ilerlemiştir. Bölgeden güneye doğru giden yol güzergâhı Susurluk-Balıkesir-Kırkağaç-Akhisar³³⁴ hattı üzerinden Gediz Vadisine iner. Pers egemenliği altında olan Sardis'e 70 Stadion (1 stadion 177,6 metre) Sardis'in teslim olduğuna dair haber gelmiş ve şehre 20 stadion uzaklıkta olan Hermos (Gediz) Nehri kenarında ordusuyla konaklamıştır.³³⁵

Sardis şehrini ele geçiren İskender Perslere karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Bu şehir yıllardır Pers hâkimiyetinde bulunmakla birlikte stratejik konum olarak önemli bir yerde bulunmaktadır. Büyük İskender Sardis'ten sonra Ephesus'a (Selçuk) gitmek üzere yola çıkmıştır. Sardis'ten Ephesus'a giden üç farklı yol güzergâhı vardır. İskender'in geçiş yolu belli olmamakla beraber ilk yol Salihli-Ödemiş arasından geçer ve bu yol Bozdağlardan³³⁶ ilerleyen zorunlu dağ yoludur. İkinci yol ise Kemalpaşa-Torbalı istikametindeki Karabel Geçidi hattıdır. Üçüncü güzergâh ise İzmir'den devam eden

³²⁸ Yeri net olarak belirlenmemiş olan Praktios Nehri Abydos ile Lampsakos arasında bulunmaktadır. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 97, 105, 106.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 675.

³²⁹ Çanakkale ilinin Lâpseki ilçesine bağlı Beyçayır Bucağı yakınlarında olduğu varsayılmaktadır. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 104, 131.

³³⁰ Karabiga beldesinde bulunmaktadır. Günümüzde Kocabaş Çayı ismiyle adlandırılmaktadır. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.33., İngilizce çev., Vol. II, s. 315.

³³¹ Çanakkale'nin Biga İlçesinin Karabiga beldesi.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 677.

³³² Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.12-16., Türkçe çev. Furkan Akderin, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, Alfa Yay., İstanbul, 2005, s. 24-31.

³³³ Propontos (Marmara) kıyılarında ve Kyzikos'un epeyce doğusunda bulunan şehir. Herodotos, *Historia*, Türkçe çev., s. 271.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 205; BATlas 'ta Daskyleion: Ergili. Talbert, *a.g.e.*, s. 788.

³³⁴ Akhisar şehri, Lidya'nın kuzey ucunda bulunur ve Misya sınırına çok yakın olan bu şehir zamanlar bu bölgenin bölümlerinden sayılmıştır. Charles Texier, *a.g.e.*, s. 79.

³³⁵ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 4.17.5., Türkçe çev., s. 31.

³³⁶ "Bozdağ" dan Küçük Menderes Ovasına iniyorken Hypaepa isminde bir şehir bulunmaktadır. Bu şehir, Ödemiş'in kuzeybatısında bulunmaktadır. Charles Texier, *a.g.e.*, s. 49.

yoldur.³³⁷ İskender'in geçiş güzergâhı belli olmamakla birlikte Karabel Geçidini kullanmış olma ihtimali yüksektir.

İskender, Ephesus'a gelmesinin ardından Magnesia (Germencik) ve Tralleis (Aydın) şehri İskender'e bağılılıklarını bildirmişlerdir.³³⁸ Bundan sonra İskender Persler üzerine gitmeye devam etmiş fakat Pers donanmasının kendi donanmasından sayıca fazla ve güçlü olduğunu bildiği için donanmasını dağıtarak karada daha güçlü bir ordu oluşturmuş Perslerin kıyı şeritlerindeki ikmal noktalarını keserek Pers donanmasını dağılmaya mecbur bırakma istemiştir. İskender bundan sonra Hallikarnasos'a (Bodrum) yöneldi.³³⁹ Hallikarnasos Granicus savaşından sonra Perslerin dağılan birliklerin toplanma yeri idi.³⁴⁰ Uzun mücadeleler sonucunda Perslerin son toplanma merkezlerinden olan Hallikarnasos'u da ele geçirdi.³⁴¹

İskender, Perslere karşı gerekli önlemleri aldıktan sonra tekrar yola koyulmuş ordusunun bir kısmını Makedonya'ya diğeri bir kısmını ise Tralleis üzerinden Sardis'e göndermiştir.³⁴²

İskender Hallikarnasos'tan sonra Lykia ve Pamphylia bölgelerine doğru ilerledi. Hallikarnasos'tan sonra ele geçirdiği ilk yer Hyparna daha sonra ise Telmessos (Fethiye) oldu. Buradan sonra Pinara (Minare) Ksanthos (Kınık) Patara (Gelemiş) ve otuz civarında farklı şehri teslim olmaları sonucunda ele geçirdi.³⁴³ Milyas bölgesine yönelerek Phaselis (Tekirova) ele geçirdi. Daha sonra Perge (Aksu) yöneldi. Perge'den hareketle ilk önce Aspendos (Belkıs) daha sonra Side'ye yönelerek bu şehirleri hâkimiyeti altına aldı. Buradan geri dönerek Sillyon (Yanköy) ele geçirmeye çalışmış fakat başarısız olunca komutanlarını burada bırakarak Perge'ye geri döndü.³⁴⁴

Pamphylia Körfezindeki şehirleri ele geçirdikten sonra yönünü Phrygia'a doğru çevirdi. İlk geldiği nokta Termessos'dur. Burada mukavemetle karşılaşınca

³³⁷ İzmir'den Sart'a giden yol Bornova (Bournabat)'ya kadar Meles vadisini geçer ve İzmir'e doğu tarafından yirmi sekiz kilometre uzaklıkta bulunan Nymphaeum kentine varılır. Bornova'yı geçtikten sonra, Meles havzası ile Hermus gölü arasında yer alan boğazdan geçilerek Manisa dağı ismi verilen Sipylus dağı kuzeyde ve Bozdağ (Tmolus) ise güneyde kalmaktadır. Charles Texier, *a.g.e.*, s. 66.

³³⁸ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.18.1., Türkçe çev., s. 33.

³³⁹ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.20.1., Türkçe çev., s. 37.

³⁴⁰ Droysen, *a.g.e.*, s. 205.

³⁴¹ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.20.2.-23.6., Türkçe çev., s. 38-43.; Droysen *a.g.e.*, s. 187-191.

³⁴² Arrianos, *Aleksandrou Anabasis* 1.23.6.-24.1., s. 43, 44.

³⁴³ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis* 1.24.4., Türkçe çev., s. 44.

³⁴⁴ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis* 1.26.1.-27.5. Türkçe çev. s. 47-49.

Yenice/Güllük boğazını kullanarak İsinda (Korkuteli) çıkan yolu kullanmıştır.³⁴⁵ Buradan Döşeme Boğazı (Klimax) kullanarak Kestel Gölü civarından geçip Sagalassos (Ağlasun)'na geldi.³⁴⁶ İskender, Sagalassos'u aldıktan sonra Askania (Burdur) Gölü civarından Phrygia'a doğru devam etti. İskender'in Sagalassos'un ardından geldiği ilk kent Kelainai (Dinar)'dır.

Arrianos, Büyük İskender'in Kelainai her yana dik duvarlarla çevrili herhangi bir taraftan saldırıya açık olmayan bir kaleyle karşılaştığını anlatmaktadır.³⁴⁷ Bu kale Kserkses'in Yunan seferi dönüş yolunda Marsyas'ın nehrinin kaynağının üstüne yaptırdığı düşünülen kaledir.³⁴⁸

Kelainai ve Gordion arasındaki, İskender'in yürüdüğü yol güzergâhı hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. Bu söz konusu iki şehir arasında kullanılabilecek iki ayrı yol güzergâhı bulunmaktadır. Birinci güzergâh Kelainai'den, Metropolis (Tatarlı)'e Karamık Bataklığı ve Eber Gölü'den sonra Polybotos (Bolvadin)'un ardından Amorion (Emirdağ) ve Gordion'a gelen yoldur. Bahsi geçen bu yol ağı Metropolis ve Karamık Bataklığı arasından Synnada (Şuhut)'ya oradan Akroenos (Afyonkarahisar)'a daha sonra Polybotos'a giden başka bir yola daha bağlanır.³⁴⁹ İkinci yol güzergâhı, Kelainai'den Dombay Ovası'na çıkar ve Akroenos'tan Polybotos'a buradan sonra ise Amorion ve Gordion'a gider.

Büyük İskender'in, daha önce Makedonya'ya gönderdiği ordular Gordion'da İskender'e katıldılar. Orduların birleşmesinin ardından Galatia bölgesine giderek Ancyra'ya (Ankara) geldiler. Burada bulunurken Paphlagonia elçileri İskender'e biat ettiler. Buradan sonra Halys (Kızılırmak) Nehrini geçerek Kappadokia'ya oradan ise Kilikia Geçitlerini aşmak amacıyla güneye doğru hareket ettiler.³⁵⁰ Kilikia bölgesi askeri açıdan büyük bir öneme sahiptir. Toros Dağlarındaki Kilikia Geçidi ve Amanos Dağlarında ki Suriye Geçitleri bu alanda yer almaktadır. Bu bölgenin öneminden dolayı

³⁴⁵ Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, İngilizce çev., s. 139.

³⁴⁶ Burdur'un Ağlasun ilçesi yakınlarındadır. W. M. Ramsay, "Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1886, Vol. 2, No. 2, s. 128-131.

³⁴⁷ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.29.1. Türkçe çev., s. 51.

³⁴⁸ ³⁴⁸ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.9., Türkçe çev., s. 33.

³⁴⁹ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 38.15., Türkçe çev., s. 364-368.; Strabon, *Geographika*, 14.2.29., Türkçe çev., s. 240, 241

³⁵⁰ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 2.4.3., Türkçe çev., s. 58.

İskender bu geçitleri kontrol altına almak için yönüne buraya doğru çevirdi.³⁵¹ Ordusuyla birlikte Tarsus'a gelen ve buradan Ankhialos ve Soloi şehirlerini ele geçirerek doğuya yöneldi ve buradaki şehirleride egemenliği altına aldı.³⁵²

Yönünü tekrar doğuya çeviren İskender ordusunun bir bölümünü Pinaros (Payas/Deliçay) Nehri yakınlarındaki Aleion Ovasına gönderip kendisi ise önce Magarsos sonra da Mallos (Kızıлтаhta) şehirlerini aldı.³⁵³ Perslerin Suriye geçitlerine yakın bir yere karargah kurduğunu öğrenen İskender, Perslere karşı savaş açmaya karar verdi. İskender Sokoi'de bulunan Perslerin üzerine yürümek amacıyla önce Mallos'dan sonra Aleion Ovasındaki askerleri yanına alarak Myriandros'a (Hatay) geldi. III Darius ise Sokoi'de kalmak yerine Aslan/Gavurdağı geçidi üzerinden Amanos Dağını geçti.³⁵⁴ Büyük İskender'in ordusu Perslerin bu hamlesi sonucu Amanos Dağları ve Akdeniz arasında sıkışıp kaldı.³⁵⁵ Bir sonraki gün Pinaros Nehri yanında iki ordu karşı karşıya geldi.³⁵⁶ Bu savaş İskender'in zaferiyle sonuçlanmış olup bu savaşın sembolü Alexandria (İskenderun) şehrini kurmuştur.³⁵⁷

³⁵¹ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 2.5.1., Türkçe çev., s.59.

³⁵² Strabon *a.g.e.*, s. 276.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.91., İngilizce çev., Vol. II, s. 291.

³⁵³ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 2.6.1., Türkçe çev., s. 61.

³⁵⁴ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 2.7.1., Türkçe çev., s. 62.

³⁵⁵ Plutarkhos, *Bioi Paralelloi*, 20.3., Türkçe çev., s. 28.

³⁵⁶ Plutarkhos, *Bioi Paralelloi*, 20.3.4., Türkçe çev., s. 28, 29.; Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 266.

³⁵⁷ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 2.8-11., Türkçe çev., s. 65.; Droysen, *a.g.e.*, s. 238-257.; Plutarkhos, *Bioi Paralelloi*, 20.1-7., Türkçe çev., s. 28-30.

İKİNCİ BÖLÜM

BİZANS ORDULARININ TÜRKİYE SELÇUKLULARININ ÜZERİNE DÜZENLEDİĞİ SEFERLERDE KULLANDIĞI YOL GÜZERGÂHLARI

1. İMPARATOR ALEKSİOS KOMNENOS DÖNEMİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI ÜZERİNE DÜZENLENEN SEFERLER

1.1. Komutan İonnnes Dukas'ın Batı Anadolu ve Göller Yöresi Seferinde İzlediği Yol Güzergâh (1097)

1071 yılında Malazgirt savaşının kazanılmasının ardından, Türklerin Anadolu'ya geçişleri ve fetih hareketleri hızlanmıştır. Malazgirt savaşından sonra Selçukluların Anadolu, kısmen Suriye ve Filistin topraklarının bir bölümünü ele geçirerek bu ülkelerde devlet kurmaya başlamışlardır. Bunun yanı sıra Bizans'ın içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan yararlanarak İzmir'de bir beylik kuran Çaka Bey büyük bir donanma meydana getirmiş ve Rumeli yönünde Bizans'ı tehdit eden Peçenekler ile iş birliğine girmiştir. Bazı Ege Adaları ve Çanakkale Boğazı dolaylarında hâkimiyet sağlamış,³⁵⁸ aynı zamanda bu fetihler sonucunda başkenti İznik (Nicaea) olan bir Selçuklu devleti kurulmuştur.³⁵⁹ Bizans Devleti, Marmara Denizi kıyılarına sıkışmış aynı zamanda içinde bulunduğu siyasi, askeri ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle zor bir dönem geçiriyordu. Aleksios Komnenos (1081-1118) Türklerin ilerleyişini durdurmaya çabalasa da Peçenek, Kuman ve Norman, akınları imparatorun Anadolu'daki saldırılarla ilgilenmesini önlüyordu I. Haçlı Seferi ordularının. 1097 yılında İznik'i almaları ve

³⁵⁸ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s.12-13. Çaka Bey hakkında ayrıntılı bilgi için Bknz. Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey, İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi MS. 1081-1096*, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966. ; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi'nin Adı: Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı ?", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, 1984, İstanbul, S. 34, s. 55-60. Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları 2006, s.114-116. . ; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara, 1989, s. 109-111. ; Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev. , s.229-234, 248, 265-268, 269-271. ; Ioannes Zonaras, *Epitome Historiarum*, Türkçe çev., s. 165.

³⁵⁹ Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluş tarihiyle ilgili Bknz. İbrahim Kafesoğlu, *Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu*, Tarih Enstitüsü Dergisi, S.10-11, İstanbul. 1981. ; Erdoğan Merçil, *a.g.e.* , s. 104-105. ; Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında İktâ*, Türkiye Araştırmaları Dergisi, s. 146.

ardından Eskişehir (Dorylaion) savaşında Selçuklu ordularının geri çekilmek durumunda kalması Bizans açısından olumsuz olan bu gelişmelerin değişmesine yol açtı.³⁶⁰ I. Haçlı ordularının Türkiye Selçuklu Devleti başkenti İznik'i almaları Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'u cesaretlendirmiş, Batı Anadolu'yu geri alabilmek için Ioannes Dukas'a (1064-1137) yeterli büyüklükteki bir filoyu komutasına vererek Ege Denizi kıyılarındaki Türklere ait olan yerleri geri almakla görevlendirmiştir.³⁶¹ İmparator seferin başarıya ulaşması için sadece asker toplamamakla kalmadı esir olarak alınan Çaka Bey'in kızı Sultan Kılıçarslan'ın eşini Dukas'a emanet ederek İznik'in alındığını ispatlamak ve savaşmadan bu sayede birçok yeri ele geçirmek istemiştir.³⁶²

Nihayet sefer hazırlıklarını tamamlayan İonnnes Dukas, İstanbul'dan ayrılarak Çanakkale Boğazı'nda liman kenti olan Abydos³⁶³ (Nara Burnu)'a gelmiştir. Dukas'ın, Abydos'a kara ya da deniz yoluyla geldiği bilgisi bulunmamaktadır. Savaşın geniş bir alana yayılacağını bilen Dukas kara ordularının başına geçerken, Kaspax isimli bir komutanı, deniz ordularının başına geçirmiştir.³⁶⁴

Bizans ordularının ilk hedefi İzmir'i (Smyrna) ³⁶⁵ ele geçirmektir.³⁶⁶ Bu seferle ilgili en ayrıntılı bilgiyi veren Anna Komnena, ordunun Abydos'tan, İzmir'e (Smyrna) geliş güzergâhı hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. Dukas'ın izlemiş olabileceği iki yol güzergâhı bulunmaktadır. Birinci yol İskender'in doğu seferi esnasında izlediği yol güzergâhıdır ki bu yol Lampsakos (Lâpseki), Priapos (Kara Biga), Daskyleion (Ergili), Susurluk-Balıkesir-Kırkağaç-Akhisar hattı üzerinden Gediz Vadisine iner. İkinci yol

³⁶⁰ I. Haçlı Seferi için Bknz. Ayhan Can, "Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesinin Türkiye ile İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi", *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1998.; Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi (I-III)*, Türkçe çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara, 1998.

³⁶¹ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 78,79,233,234,266,-269,337-339.

³⁶² Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s.337. ; Fulcherius Carnotensis, '*Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*', Türkçe çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009. ; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul, 2016. ; *Anonim Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolimitanorum*, Türkçe çev. Ergin Ayan *Anonim Haçlı Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

³⁶³ Rhoetee, Arisbe ve Dardanie şehirlerinin bulunduğu kıyıda yer alan ve bu bölgenin en güzel şehri olarak nitelendirilen Abydos, günümüzde yeri bilinmemektedir. Lakin farklı tarihçilerin yaptığı topografik araştırmalarda bu şehir, Çanakkale Boğazı üzerindeki burun da bulunmaktadır ve bu şehri Boğazhisar'ın yakınına koymak yerinde olacaktır. Charles Texier, *a.g.e.* s. 303.

³⁶⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 337.

³⁶⁵ İonialıların ilk göç zamanında kurulan İzmir, Kadifekale (Pagus Dağı)'nin kuzeyinde, yarısı dağ, yarısı ovada olarak kurulmuştur. Charles Texier, *a.g.e.* s. 140.

³⁶⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s.337.

güzergâhı ise Kserkses'in, Yunanistan seferi sırasında kullandığı yol olabilir. Bu yol Ezine'den Edremit'e daha sonra Ayvalık'tan, Aliğa'ya ve sonrasında Menemen'den İzmir'e gelen yoldur ki Bizans ordularının bu yolu kullanmış olması daha muhtemeldir. Çünkü seferin hem karadan hem denizden olduğu düşünülürse bu iki ordunun beraber hareket etmek amacı ile Ege Kıyılarından giden yolu tercih etmiş olmaları gerekmektedir.

Çaka Bey'in ölümünden sonra (1092) İzmir'in 1097 yılına kadar Türklerin elinde olduğu bilinmektedir. Fakat hem deniz hem de karadan abluka altına alınan İzmir, bu kuşatmaya uzun süre dayanacak gücü yoktu. Haçlıların İznik'i kuşatması İzmir halkı tarafından duyulmuş, bu durum halk ve askerler arasında moral bozukluğuna sebep olmuştu. Bu olumsuz hava karşısında İzmir halkı Dukas ile barış antlaşması yapmak zorunda kalmış, bu antlaşma sonucu İzmir Bizans'a teslim edilmiştir. Bu antlaşma gereğince Bizanslılar İzmir halkına zarar vermeden şehiri terk edip yurtlarına dönmelerine izin vereceklerdi. Ancak şehirde çıkan kargaşaları fırsat bilen Bizans askerleri İzmir'de 10 bin kişiyi kılıçtan geçirmiştir.³⁶⁷

İzmir'in Bizans tarafından ele geçirilmesi sonucu imparatorluğun bir sonra ki hedefi Efes olmuştur. Efes'in o dönemde elinde tutan kişiler Marak ile Tanrıvermiş adlı iki beydir.³⁶⁸ Efes, Küçük Menderes ve Büyük Menderes Vadileriyle kesişen yollar üstünde kurulmuş, Eski Çağın en önemli şehirlerinden biriydi. Bizans'ın donanması İzmir'de kalırken, Dukas kara ordusuyla beraber İzmir'den Efes'e gitmek üzere yola çıkmıştır. İzmir- Efes arası orduların geçtiği yol tam olarak bilinmemekle birlikte İzmir'den Efes'e giden en kısa yol güzergâhı, Torbalı Ovasından geçerek, Alaman Dağının doğusundan Küçük Menderes Nehri'ni takip ederek batıya doğru yönelmekte ve Selçuk Ovasına ulaşmaktadır. Bahsedilen bu yol güzergâhı II Haçlı Seferi (1147-1148) sırasında bu zamandan tam 50 yıl sonra Fransız Kralı VII. Louis'in komuta ettiği ordunun kullandığı güzergâh ile aynı yoldur.³⁶⁹

³⁶⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 338.

³⁶⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 338.

³⁶⁹ Odo of Deuil, *De profectioe Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev. Virginia Gingerick Berry, *De profectioe Ludovici VII in orientem, The Journey of Louis VII to The East*, Columbia University Press, New York, 1948. s. 107.; Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi (II)*, s.224. ; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Ergin Ayan, "Willermus Tyrensis'in Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum (Deniz aşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserin

Dukas'ın kara ordusu Efes'e geldiğinde, Tanrıvermiş ve Marak şehirden çıkıp ovada savaş düzenine girmişlerdir. Tanrıvermiş ve Marak beylerin şehir savunması değil de açık alanda savaş yapmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bizans ordusunun üstün kabiliyetleri sonucu gün boyu süren çatışmalarda önce üstünlük sağlanamamış olsa da daha sonra Türk kuvvetleri geri çekilmeye başlamıştır. Bu savaş esnasında birçok Türk ölmüş, kaçmayı başaranlar Menderes (Maiandros) Nehrini aşarak Bolvadin (Polybotos)'e gelmişlerdir.³⁷⁰ Bu savaş sırasında iki bine yakın Türk'ün esir alındığı ve esir alınan kişilerin Ege Adalarına dağıtılması kararı alınmıştır.³⁷¹

Bu seferle birlikte İzmir ve çevresinin Bizans tarafından ele geçirilmesi sonucu bölgedeki 15 yılı aşkın Türk hâkimiyeti sona ermiştir.

Savaş esnasında geri çekilmeye başlayan Türklerin Menderes Nehri boyunca kıyı kentlerine uğrayarak Bolvadin'e ulaştıkları bilinmektedir. Büyük Menderes Nehrinden Bolvadin'e giden söz konusu bu yol Çürüksu Vadisinden Acıtuz/Çardak (Anaua/Sanaos) Gölüne oradan Dinar'a (Kelainai) giden yoldur. Dukas'ın İzmir'i aldıktan sonraki gayesi Bolvadin'e çekilen Türk bölüklerinin tekrar yenilgiye uğratmaktır. Fakat Anna Komnena Dukas'ın Türkleri takiben bu yolu kullandığı değil önce Sardis (Sart) sonra da Alaşehir'i (Philadelpheia) ele geçirdiğinden bahsetmektedir.³⁷² Dukas'ın takip ettiği bu yol güzergâhı açık bir şekilde belli olmasa da bölge topografik olarak incelendiğinde Efes-Sardis arasında üç farklı yol güzergâhı vardır. Bunlardan ilki Ödemiş-Salihli arasındaki boğazlardan geçen zorunlu dağ yolu, diğeri ise Torbalı ve Kemalpaşa hattındaki Karabel Geçidi, diğer alternatif yol güzergâhı ise İzmir üzerinden dolanan yoldur. Bu üç yoldan hangisi tercih edildiği bilinmemekle birlikte Karabel Geçidinin daha uygun olduğu düşünülürse bu yolu kullanmış olma ihtimalleri yüksektir. Aynı zamanda bu yol Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Sardis'ten Efes'e giderken kullandığı yoldur.³⁷³

XVI., XVII., ve XVIII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994, s. 50.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara, 2003, s.79.

³⁷⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 338.

³⁷¹ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 338.

³⁷² Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.17.10., Türkçe çev., s. 32.

³⁷³ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.17.10., Türkçe çev., s. 32.

Dukas'ın Sardis ve Alaşehir'in ardından Denizli'ye (Laodicea)³⁷⁴ gelmiştir. Bu yol güzergâhı yine net olarak bilinmemekle birlikte Pers Kralı Kserkses MÖ 481 yılında Kelainai'den hareketle Sardis'e geldiği yoldur.³⁷⁵ Bu yol Kelainai'den sonra Anaua (Sarıkavak Köyü)'ya gelir sonra Colossae'ye (Honaz) buradan ise Kydrara'ya gelmiştir. Phrygia'dan Lydia'ya gelindiğinde yol ikiye ayrılmaktadır. Sol tarafın Karia'ya giderken sağ taraf ise Sardis'e ulaşmaktadır. Sardis'e gelmeden önce varılacak durak Kallatebos' tur.

Anna Komnena, Dukas Denizli'ye geldikten sonra, halkın ona kendiliğinden itaat ettiğinden bahseder. Dukas, Denizli halkına yönetici atamamış ve halkın kendi kendini yönetmesine izin vermiştir.³⁷⁶ Aynı zamanda Anna, Dukas'ın denizden hareketle Khoma³⁷⁷ yoluyla Lampe³⁷⁸ Ovasına geldiğini bize aktarmaktadır.³⁷⁹ Denizli'den doğuya doğru gidildiğinde bu bölgede iki ayrı yer bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Acıtuz/Çardak Gölünün güneybatısında, Söğüt Dağının kuzey tarafındaki Beylerli, Çaltı ve Gölcük köylerinden Hambat (Hanabad)'a uzanan şu anda kurumuş göl ve bataklıklardır. Söz konusu bu yer Denizli'den Dinar'a giden ana yol

³⁷⁴ Çürüksu Vadisi üzerinde kurulmuş bu şehir zengin ve büyük bir kenttir. Uzun yıllar önemini kaybetmemiş olan bu kent, XII. yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş önemini yitirmiştir. Çürüksu Vadisinin Türkler tarafından alınmasıyla şehrin ismi Lâdik olarak değiştirilmiştir. Lâdik isminin yanı sıra Toğuzlu, Tonguzlu, Tonuzlu ve Toğurla şeklinde kullanımları bulunmaktadır. Strabon, *Geographika*, 12.8.16., Türkçe çev., s. 84, 85.; Plinius, *Naturalis Historia*, 5.29., İngilizce çev., Vol. II, s. 299.

³⁷⁵ Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s.527.

³⁷⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339.

³⁷⁷ Khoma günümüzde Denizli'nin Çivril ilçesine bağlı olan Gümüşsuyu Mahallesinde bulunduğu düşünülmektedir. Khoma ismini Homa olarak değiştiren Türkler bu şehri Gümüşsu olarak adlandırmaktadırlar.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 82, 83, 147.; Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s.339.; Umar'a göre, Homa/Khoma kelimesi "Yığın" manasına gelmekte olup, bir kasabayı sağlamlaştırmak ve arkasında savunma yapmak amacıyla hazırlanmış siper tümseği anlamına gelmektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 318, 319., Khoma yalnızca bir yer ismi olmayıp bunun yanında Anadolu'daki Bizans askeri thema bölgelerinden bir tanesi de olabilir. Anna Komnena kitabında Khoma'dan devşirilmiş birliklerden bahseder ve Bizans ordusundaki bu birliklerin önemli görevlerde bulunduğunu söylenmiştir. ; Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 26,29,30,93,95,118,119,124, ; Nikephoros Bryennios, *Historiae (Materials for a History)*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Tarihin Özü (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008, s. 151, 155, 156. ;Anna Komnena, burada yaşayan kişilerden Khomalılar diye bahsederek sanki onların Bizanslı olmadıklarını vurgulamıştır. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 124, 125.

³⁷⁸ Lampe'nin sözlük anlamı bataklık, sazlık yöre, köprülük, köpüklü su birikintisi manalarına gelmektedir. Mysia'da Atramyttion (Edremit) civarında ve Lopadion (Ulubat)'da bu isimle anılan yerler olduğundan dolayı bu yerler göller bölgesindeki Lampe'yle karıştırılmaktadır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 502.; Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 203.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev. Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, TTK, Ankara, 2001, s. 182.

³⁷⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339.

üzerinde bir bölge olup Eski Çağlardan beri kullanılmaktadır.³⁸⁰ İkinci yer ise Dinar'dan başlamak üzere Çivril'e kadar Menderes Nehri ve Gümüşsu Şelalesinden beslenen Gököl ve Işıklı gölü civarındır.³⁸¹ Lampe ve Khoma üzerine yapılan tartışmalarda Lampe'nin Acıtuz/Çardak Gölü dolayları mı yoksa Gököl ve Işıklı Gölleri dolaylarında mı olduğu tarihçiler tarafından tartışılan bir konudur. Khoma'nın tüm bu tartışmalar ışığında bir yer isminden ziyade bir askeri bölge olan Khoma Thema'sı olması muhtemeldir.

Dukas bu yöreye Eusthatios Kamitzes'i komutan olarak atadıktan sonra yönünü Bolvadin'e doğru çevirmiştir. Dukas Bolvadin'e geldiğinde Türkleri yenerek bolca ganimet kazandığı bilinmektedir. Ancak Bizans ordusunun Khoma ve Lampe civarından Bolvadin'e gelirken hangi yolu kullandığı bilgisine ulaşılamamaktadır.³⁸² Dukas'ın Khoma ve Lampe'den sonra kullanmış olabileceği bir güzergâh vardır. Bu yol Dinar üzerinden geçerek sırasıyla Çöl Ovası'ndan, Çamur Ovası'na oradan Karamık Bataklığı ile Akarçay (Kaystros) Nehri üzerinden Bolvadin'e giden yoldur. Bu yollar daha önce Pers Kralı Kserkses'in MÖ 481'de ve Büyük İskender'in MÖ 334 seferlerinde kullandıkları askeri güzergâhlardır.³⁸³

Dukas'ın Bolvadin'den sonra izlediği yol güzergâhı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1097 I. Haçlı Seferi sonucunda Bizans Batı Anadolu'daki Türk hâkimiyetini ele geçirerek Türklerin burada ki idaresine son vermiştir. Fakat Bizanslıların üstünlüğü çok fazla sürmemiş Selçuklu Devleti, 10-15 yıl içerisinde kaybettiği toprakları geri almak istemiş. Eskişehir, Kütahya, Alaşehir (Philadelphieia), ve İznik civarına akınlarına başlamıştır.³⁸⁴

³⁸⁰ Paul Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", Türkçe çev. Mihin Eren, *Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1969, c. I, TTK, Ankara, 1970, s. 207, 208.

³⁸¹ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 29.

³⁸² Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339.

³⁸³ Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s. 51.; Strabon, *Geographika*, 14.2.29., Türkçe çev., s. 240, 241.; Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6.7., Türkçe çev., s. 31.; Titus Livius, *Ab Urbe Condit*, 38.15., Türkçe çev., s. 364, 365.

³⁸⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 440-463, 481-484.; Işın Demirkent, "XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında", *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri 21 Mayıs 2001*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2002, s. 3.

2. İMPARATOR IOANNES KOMNENOS DEVRİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI ÜZERİNE DÜZENLENEN SEFERLER (1119-1120 ve 1142-1143)

2.1. Ioannes Komnenos'un Denizli Seferinde İzlediği Yol Güzergâhı (1119)

İmparator Aleksios Komnenos ile Türkiye Selçuklu Sultanı olan Şahinşah (Melikşah) (1110-1116) arasında 1116 yılında bir antlaşma imzalanmıştır.³⁸⁵ Sultan Şahinşah'ın ölümü üzerine yerine kardeşi I. Mesud (1116-1155) tahta geçmiştir. Bizans ve Türkiye Selçukluları arasındaki antlaşma iki yıl daha devam etmiştir. Fakat 1118 yılında Aleksios Komnenos'un ölmesi üzerine oğlu Ioannes Komnenos (1118-1143) başa geçmiştir. Ioannes Komnenos'un başa geçmesinden sonra söz konusu bu iki devlet arasında var olan antlaşmanın bittiğini görmekteyiz çünkü imparator iç meseleleriyle ilgilenmek ve otoritesini güçlendirmek ile meşgul olmuş, Selçuklular ise bu durumu fırsat bilerek, 1097 yılında Ioannes Dukas'ın Batı Anadolu'da işgal ettiği yerleri geri almak istemiştir.³⁸⁶

Türkler önce Çürüksu (Lykos) Vadisine akınlarını yoğunlaştırıp Bizans topraklarını tahrip etmişlerdir. Bu gelişme üzerine Ioannes Komnenos, Türkleri durdurmak amacıyla Menderes (Maiandros) Nehri kenarında ve Phrygia şehirlerini akın eden Türkleri durdurmak istemiştir.³⁸⁷ Bu doğrultuda 1119 yılının ilkbahar aylarında Alaşehir'den (Philadelphieia) başlayarak Denizli (Laodicea)'ye kadar sefere çıkmıştır. İmparatorun Alaşehir'e gelene kadar izlediği yol güzergâhı hakkında kaynaklarda bir malumat bulunamamaktadır. Ancak İstanbul'dan çıkan ordunun İzmit (Nicomedia)'ten İznik (Nicea)'e sonra Rhyndakos Ovası civarına gelmiş ve daha sonra Daskyleion (Ergili)-Susurluk-Balıkesir-Kırkağaç-Akhisar hattı üzerinden Gediz Vadisine inmiş olmalıdır. Bu yol Büyük İskender'in MÖ 334 yılındaki seferinde kullandığı Daskyleion

³⁸⁵ İstanbul'dan hareket eden Aleksios Komnenos Eskişehir yolundan Akşehir'e gelmiş, Lakin Konya'ya girememiştir. Ve bu başarısız denemenin sonucunda Türk ve Bizans tarafları arasında bahsedilen antlaşma imzalanmıştır. Fakat Anna Komnena bu barış antlaşmasının tarihi hakkında kesin bilgi vermemektedir. Eserinde bahsedilen olay örgüsünde antlaşmanın 1116 yılı olduğu çıkarımı yapılmaktadır. Bunun yanı sıra antlaşmanın içeriği ve maddeleri hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 494-498.; Ioannes Zonaras, *Epitome Historiarum*, Türkçe çev., s. 180.

³⁸⁶ Aleksios Komnenos'un vefatı üzerine Ioannes Komnenos'un tahta geçmesi ile alakalı bilgi için bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 524.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 5.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2004, s.5.

³⁸⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 5.

(Ergili)-Sardis (Sart) hattıdır.³⁸⁸ Bu yol Güney Marmara'dan geçer ve Bizans'ın XII. yüzyıl boyunca güvenlik sorunu nedeniyle Anadolu'ya düzenlediği seferler sırasında kullandığı yol güzergâhıdır.³⁸⁹ Ioannes Kinnamos bu yolu ‘*kıyı şeridinden geçen yol*’ diye anlatmaktadır.

İmparator Ioannes Komnenos'un Alaşehir'den sonraki yolların durumunu öğrenmek amacıyla Ioannes Aksukhos'u³⁹⁰ Denizli civarına göndermiş ayrıca Alaşehir civarındaki ordugâhlarının çevresine kazıklarla çevrelemiştir. Türklerin akınlarından korunmak amacıyla böyle bir önlem alması muhtemeldir.³⁹¹

Denizli (Laodicea) önemli yol güzergâhlarının kavşak noktalarında bulunmasından dolayı Eski Çağ'dan Ortaçağ'a kadar önemini korumuş bir bölgedir. Hem Selçuklu Türklerinin, bölgeyi ellerinde tutmak istemesinin sebebi hem de İmparator Ioannes'in, Denizli'yi geri almak istemesindeki en büyük etken budur.

İmparator Ioannes orduları Denizli'ye geldiklerinde Türkler bunu tahmin edememiş olmalı ki sayıları yalnızca 800 kişi civarındaydı. Bizans ordularının kalabalık olduğunu gören Türkler barış yoluyla şehri imparatora teslim ederek güvenli bir şekilde buradan ayrılmışlardır.³⁹² İmparator Ioannes ise şehri aldıktan sonra yeterli bir asker bırakıp İstanbul'a dönmüştür.³⁹³ İmparatorun dönüş yoluyla ilgili eserlerde bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat tahminlerimiz doğrultusunda Denizli'ye geldiği güzergâhın tersini takip ederek Alaşehir, Akhisar, Kırkağaç, Balıkesir, Susurluk, Rhyndakos Ovası

³⁸⁸ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.12-16., Türkçe çev., s.32.

³⁸⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 142.

³⁹⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6.; 1097 yılında I haçlı ordularının İznik'i almasıyla esir düşen Aksukhos aslen bir Türk olup devşirilerek Bizans imparatorluğunun hizmetine girmiştir. Ioannes Komnenos'un tahta çıktıktan sonra, Bizans ordularının başına geçmiştir. Ioannes'in vefatının ardından oğlu Manuel Komnenos'un tahta çıkmasında Aksukhos büyük rol oynamıştır. Manuel Komnenos devrinde de Aksukhos ölünceye başkumandanlık görevi sürdürmüştür. İoannes Aksukhos ile alakalı bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 6, 7, 27, 30, 33-35, 56.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971, s. 160.; Işın Demirkent, "Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos", *Belleten*, Nisan 1996, c. 60, Sy. 227, s. 59-72.

³⁹¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6.

³⁹² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6.

³⁹³ Türkler 1159 ve 1172 yıllarında olduğu gibi zaman zaman Denizli ve Honaz civarına akınlar yapsalarda, bölgedeki kesin Türk hâkimiyeti I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211) döneminde 1205-07 yıllarından sonra başladığı bilinmektedir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 144.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 85.; Abû'l-Farac, *Makhtebhanuth Zabhnê (Kronografya)*, Türkçe çev., c. II, s. 488.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 27, 50, 60-63.

daha sonra İznik(Nicea), İzmit (Nicomedia) üzerinden İstanbul'a dönmüş olmaları gerekmektedir.

2.2. Ioannes Komnenos'un Uluborlu Seferinde İzlediği yol Güzergâhı (1119)

İmparator Ioannes Komnenos'un Denizli'yi 1119 yılında Türklerden geri almasıyla başlayan süreç imparatoru büyük bir meydan savaşında düşmanını yenme fikrini doğurmuştu. Ayrıca Ioannes Khoniates'in yazdığına göre, Ioannes Türklerin savaşamayacağını bu duruma hazır olmadıklarını bildiği için onlara ağır kayıplar verebileceğini düşünüyordu.³⁹⁴

Ioannes Komnenos'un bu hedefler doğrultusunda Türklere karşı yeni bir zafer almak ve Batı Anadolu'da hâkimiyetini güçlendirmek ve kalıcılığını sağlamak için Uluborlu'ya (Sozopolis)³⁹⁵ sefer düzenleme kararı almıştır.

Dönemin tarih yazıcıları Khoniates ve Kinnamos eserlerinde yol güzergâhı ile ilgili bir bilgi vermemektedir. Bu doğrultuda imparator ve ordularının Uluborlu'ya nereden geldiğini daha önce ki savaşlarda izlenen yol güzergâhlarını göz önüne alarak tahmin etmek doğru olacaktır. Bu bağlamda İstanbul'dan ayrılan ordu İzmit-İznik-Rhyndakos Ovası-Susurluk-Balıkesir-Kırkağaç-Akhisar-Alaşehir üzerinden Denizli'ye gelmiş olmalıdır. Denizli'ye gelen ordu Uluborlu'ya gitmek için daha önce bahsettiğimiz Pers Kralı Kserkses'in MÖ 481'de kullandığı yol güzergâhıyla aynı

³⁹⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8.

³⁹⁵ Sozopolis şehri Uluborlu'nun merkezindeki tepeye kurulmuş orta çağ şehridir. Şehir Sozopolis adını almadan önce buranın Mordiaion ve Apollonia olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra dönemin Türk kaynaklarında Burgulu, Borgulu ve Borlu gibi isimlerle bahsedilmektedir. Sozopolis Selçuklu meliklerinin öğrenim gördüğü bir merkezdir. Türkiye Selçukluların ardından beylikler döneminde Hamidoğulları beyliğinin kuruluşundaki en önemli merkezlerden biridir. Strabon, *Geographika*, Türkçe çev., s. 66.; *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; Hierocles, *Synecdemus*, 673.1., s. 22.; Stephanos Byzantinos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Billerbeck, s. 299.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6, 7.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8, 9.; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-umûri'l-'Alâ'iyye*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, *el Evamirü'l- Ala' iye fî'l-umuri'l-Ala' iye (Selçuk name) I-II*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, s. 27, 41, 89, 142, 148, 238.; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Yay. Haz. Abdullah Bakır, s. 52, 515, 516, 575, 612, 618, 693, 742.; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, TTK, Ankara, 2000, s. 24, 41, 64. ; El-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr fî Memâlik'il-Emsâr*, Türkçe çev., s. 162.; Nizamüddin Şâmi, *Zafernâme*, Türkçe çev. Necati Lugal, TTK, Ankara s. 321.; Şerefüddin Ali Yezdî, *Zafernâme*, Türkçe çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 406.; Sait Kofçoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, TTK, Ankara, 2006, s. 116.; Uluborlu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Bakır, "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, Sy. 30, ss. 55-66.

olmalıdır.³⁹⁶ Bu yol Dinar'dan başlayarak Eldere/Çapalı Gölü civarından önce güney daha sonra doğu istikametine yönelerek Çapalı köyüne gelmektedir.³⁹⁷ Çapalı Köyünden sonra Ayduz Yaylasından geçilip İleydağı Köyüne oradan ise Popa Boğazı üzerinden Uluborlu'ya varmaktaydı. Bahsettiğimiz bu yol güzergâhı III. Haçlı Seferi (1189-1192) sırasında Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın (1122-1190) yıllarında ordunun başına önderlik ettiği savaşta kullanılan güzergâhtır.

Uluborlu'nun topografik yapısından dolayı ele geçirilmesi zordur. Fakat İmparator Ioannes tüm bu coğrafi olumsuzluklara rağmen kaleye almakta ısrarcıydı. Ioannes'in planı atlılardan oluşan bir birliği kale burçlarındaki Türk birliklerini oyalamakla görevlendirmiştir.³⁹⁸ Türklerin kaleden çıkmaları halinde savaşmadan hızlı bir şekilde çekilmelerini daha sonra ise hızlı şekilde geri dönmelerini istemişti. Kendisi de bir ordu ile kaleye doğru çıkan dar bir geçidin olduğu yerde çalılıklara gizlenmiş ve kale dışına çıkan Türk birliklerini sahte ricat taktiği ile yenmeyi planlamıştır. İmparatorun bu planı işe yaramış öncü birlik kaleden çıkarmayı başarmış çalılıklar arkasında gizlenen asıl Bizans askerleri de Türklerin yolunu kapatmıştır. Bu taktik sayesinde Uluborlu Türklerin hâkimiyetinden çıkarak Bizans hakimiyetine girmiştir.³⁹⁹

Uluborlu'nun ele geçirilmesinin ardından imparatorun hedefi Antalya (Attalea) körfezine inen yolu Türklerden arındırmaktı. Antalya Bizans için önemli bir liman kentiydi. Diğer Akdeniz limanlarıyla bağlantıyı sağlayabilmek için buraları Türklerden temizlemesi gerekiyordu. Bu bağlamda imparator istikametini güneye çevirerek Hierakoryphite⁴⁰⁰ ve Antalya civarında daha önce Selçuklular tarafından fethedilmiş birçok şehri ele geçirmiştir.⁴⁰¹

³⁹⁶ Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s. 525-527.; Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6-9., Türkçe çev., s. 31-33.

³⁹⁷ Sözü edilen bu güzergâh üzerinde Selçuklular döneminde inşa edilen Çardak, Karasungur, Akhan ve Pınarbaşı kervansarayları mevcuttur. Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2007, s. 91, 92.

³⁹⁸ Ansbert, *The History of the Expedition of the Emperor Frederick*, İngilizce çev. G. A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing Company, Surrey, 2010, s.92-102.; Kemal Özerin, *a.g.e.*, s.36.

³⁹⁹ Süryanî Mikhail'in eserinde, Uluborlu'yu tekrar almak için Türkler 1131 yılında sefere çıkmış ve başarısız olması sonucunda yağmalayıp geri dönmüşlerdir. Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), 1944, s.98. Abdullah Bakır, "Orta çağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", s. 56.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8-9.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6-7.

⁴⁰⁰ Kinnamos'da "Hierakoryphite" adıyla geçen yer, Khoniates'de "Hierakokoryphitis" ismiyle geçmektedir. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 9.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe

İmparatorun Uluborlu'dan Antalya'ya giderken hangi yolu kullandığı bilinmemektedir. Ancak I Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1164-1211) Antalya'ya düzenlediği sefer sırasında kullandığı düşünülen Uluborlu-Beyşehir Gölü-Kimyos/Gemboz Ovası üzerinden Antalya körfezine inen yoldur.⁴⁰² İkinci yol ise Uluborlu-Burdur-Çeltikçi Beli-Çubuk Beli ya da Döşeme Boğazı (Klimax) Antalya körfezine inen yolu kullanmış olabilir. Büyük İskender'in MÖ 334 bir kısmını kullandığı bu yol günümüzde hala Antalya'nın en işlek yollarından biridir.⁴⁰³ Üçüncü güzergâh Uluborlu'dan dönerek Denizli'den Kazıkbeli Geçidi'ne, Acıpayam Ovası'ndan, Gölhisar Ovası daha sonra Korkuteli ve Yenice/Güllük Boğazından Antalya körfezine inen yoldur.

İmparatorun bu yollardan hangisi kullanarak Antalya'ya geldiği ve bölgeyi Türklerden arındırarak Bizans hâkimiyetine aldığı tahmin etmek zordur. İmparatorun İstanbul'a geri dönüş yolunda hangi yolları kullandığı kaynaklarda geçmemekle birlikte iki alternatif yol güzergahı bulunmaktadır. Bunlardan birisi Eskişehir-Kütahya⁴⁰⁴ hattından geçen yol güzergahıdır. Fakat yoğunlaşan Türkmen akınlarının güvenliğini tehdit edeceğinden geliş yolu olarak düşündüğümüz Denizli-Alaşehir-Akhisar-Kırkağaç-Balıkesir-Susurluk-Rhyndakos Ovası-İznik-İzmit üzerinden İstanbul'a dönmüş olması muhtemeldir.

2.3. Ioannes Komnenos'un Göller yöresine Düzenlemiş Olduğu Son Seferinde İzlediği Yol Güzergâhı (1141)

Ioannes Komnenos, 1137-1138 yıllarında Çukurova ve Kuzey Suriye'ye bir sefer düzenlemiş, fakat seferden istediği sonuçları net bir şekilde elde etmeden İstanbul'a dönmüştür.⁴⁰⁵ İmparator Ioannes, Suriye Seferinden hemen sonra

çev., s. 7.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 424, 470.; Bilge Umar, bu kelimenin "Kutsal Doruğun Halkı (Hisarı)'nın" manasına geldiğini söylemektedir. Umar, *a.g.e.*, s. 317.

⁴⁰¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19, 20.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 2.

⁴⁰² İbn Bibi, *el-Evâmiru'l- 'Alâ'iyye fi'l-umûri'l- 'Alâ'iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 115-121.

⁴⁰³ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.27.5.-29.1., Türkçe çev., s. 48-51.

⁴⁰⁴ Küçük Phrygia da Phrygia Epictete: Strabon, bu sahada yalnız altı şehir sayar ki onlar da: Çavdarhisar (Aizani), Seyitgazi (Nacoleia), Kütahya (Cotyaum), Mydaeum, Eskişehir (Dorylaeum) ve Cadi'dir. Bahsedilen yol bu alan içerisinde yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bknz: Charles Texier, *a.g.e.*, s. 273-284.

⁴⁰⁵ Ioannes Komnenos'un I. Suriye Seferi hakkında bilgi almak için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 14-20.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 14-18.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*

Sakarya'nın savunmasız bölgelerindeki Türk akıncılarına karşı sefere çıkmış ardından Anadolu'da başka bir Türk Devleti olan Danişmendli egemenliğindeki Niksar'ı (Neocaesarea) kuşatmıştır.⁴⁰⁶ Kuşatmanın başarısız sonuçlanmasının ardından İstanbul'a dönmüş, çok geçmeden Türklere tekrar saldırmak kararı alan Ioannes, İstanbul'dan Rhyndakos (Orhaneli Çayı) kenarına gelmiş buradan ordugâh kurduğu yer olan Lopadion'a (Ulubat) gitmiştir.⁴⁰⁷ Fakat hava şartlarının müsait olmamasından dolayı tekrar İstanbul'a dönüş yapmıştır.

Ioannes'in Komnenos'un uzun süredir savaş halinde olması ve istediği başarıları elde edememesinden faydalanmak isteyen I. Mesud, 1119 yılında kaybettikleri uç şehri olan Uluborlu'yu (Sozopolis) geri alabilmek adına bu şehri abluka altına almıştır.⁴⁰⁸ Bunun üzerine derhal İmparator Ioannes, bahar aylarında Uluborlu'ya doğru harekete geçmiştir. İmparator'un gayesi Uluborlu muhasarasını ortadan kaldırmak değil aynı zamanda bölgeyi Türkmen akınlarına karşı güçlendirmek istemiştir. Bunun yanı sıra Kuzey Suriye'ye 1137-1138 yıllarında düzenlediği sefer esnasında net bir başarı elde

Fi't-Tarih, Türkçe çev., c. XI, s. 55, 56, 58-61.; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk* (Zeylû Târîhi Dımaşk), Yay. Haz. Amedroz, *History of Damascus*, Leyden, 1908. s. 258, 263-266.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 111, 112.; Urfalı Mateos-Papaz Grigor, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 290-295.; Vardapet Vahram, *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Vahram Vekayinamesi Kilikya Kralları Tarihi*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), İstanbul, 1946, s. 7, 8.; Hetum Paemiç (Haython), *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), İstanbul, 1946, s. 3.; Anonim Süryani *Vekayinâmesi*, İngilizce çev. A. S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Cambridge University Press, Nisan 1933, II. Kısım, s. 275-279.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., s. 324-348.; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146) II*, TTK, Ankara, 1994, s. 119-129.; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 140.

⁴⁰⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 21. ; Ioannes Komnenos'un Niksar kuşatması için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 22-24.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 18, 19.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 116, 117. ; Abdülkerim Özeydin, "Dânişmendliler", *DİA*, c. 8, s. 471.; Bu konu hakkında bilgi almak için bkz. Muharrem Kesik, "Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'un Niksar'ı Kuşatması (1140)", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Bildiriler Kitabı*, Tokat, 2016, s. 73-78.

⁴⁰⁷ Denizden on beş kilometre kadar uzakta yer alan Ulubat Şehri (Lopadion),⁴⁰⁷ Orhaneli Çayı (Rhyndacus) ile Ulubat Gölü (Apollonias) arasında, Uludağ (Olimpus)'ın kuzey kısmında bulunan yamaçları ve Marmara denizi (Propontide) arasında kurumuştur. Ayrıntı bilgi için Bknz: Charles Texier, a.g.e., s.33-34.; Hierocles, *Synecdemus*, 693.2, Yay. Haz. August Burckhardt, *Hieroclis Synecdemos*, Lipsiae, 1893, s.31.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 21, 22.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 13, 35.

⁴⁰⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19.

edememiş ve tüm bu amaçlar doğrultusunda Batı Anadolu'da düzeni ve güvenliği yeniden oluşturup yönünü Antakya'ya doğru çevirmek niyetindedir.⁴⁰⁹

Ioannes'in Komnenos İstanbul'dan Uluborlu'ya kadarki yol güzergâhı hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bir kaynakta imparatorun, Phrygia kenarından geçerek Antalya'ya geldiğine değinilmektedir.⁴¹⁰ Batı Anadolu'dan geçen ve önceki seferleri sırasında kullandığı, İzmit'ten (Nicomedia), İzmit'e, (Nicea) Rhyndakos Ovasından, Susurluk, Balıkesir, Kırkağaç, Akhisar ve Alaşehir üzerinden Denizli'ye (Laodicea) gelen yolun kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

İmparator bu yolu takip ettikten sonra Uluborlu'ya gelmek için daha önce defalarca bahsettiğimiz yol güzergâhı olan Dinar (Apamea/Kelainai) civarına gelmiş olmalıdır. Ancak Bizans İmparatoru'nun büyük bir orduyla geldiğini duyan Türk akıncıları geri çekilmiştir.⁴¹¹ Bu gelişme üzerine imparator, yönünü Antalya'ya (Attalea) çevirmiştir.⁴¹² Ioannes'in Dinar'dan Antalya'ya gitmek için kullandığı yol ağı Burdur-Çeltikçi Beli'nden, Çubuk Beli'ne ve Antalya'ya varan yol olmalıdır. İbn Havkal, “*Antalya ile İstanbul arasının posta şeklinde karadan 8 gün, denizden ise gemiyle 15 gün*” sürdüğünü söylemektedir.⁴¹³

Antalya'ya gelen İmparator Ioannes'in, Selçuklu egemenliğine girmiş olan toprakları tekrar Bizans hâkimiyetine almak istiyordu. Bu amaçla da Beyşehir⁴¹⁴ (Pusguse) Gölü civarlarını Türklerden temizlemek amacı ile yönünü buraya çevirmiştir.

⁴⁰⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 25.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 20.

⁴¹⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24.

⁴¹¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19.

⁴¹² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24.

⁴¹³ *Kitâbü'l-Mesâlik Ve'l-Memâlik (Kitâbu Sûreti'l-Arz)*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, 10. Asırda İslâm Coğrafyası, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014, s.171.

⁴¹⁴ Strabon'un eserinde Beyşehir Gölü, Koralis Gölü olarak adlandırılmaktadır. Kinnamos ve Khoniates'in *Historiai*'lerinde ise burası Pusguse Gölü şeklinde geçmektedir. Bunun yanı sıra Kinnamos, Pusguse adından önce halk bu göle “Skleros'a ait” adını vermişlerdir. Skleros'lar X. Yüzyılda yaşamış ve Bizans'ın en önde gelen ailelerinden birisidir. “Skleros'a ait” sözüyle anlatılmak istenen kişi Bardas Skleros veya onun soyundan olan başka bir kişi olma ihtimali yüksektir. Mikhail Psellos, *Khronographia*, Yay. Haz. Işın Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, TTK, Ankara, 2014, s. 6, 37, 110.; Ioannes Zonaras, *Epitome Historiarum*, Türkçe çev., s. 16.; Pusguse Gölünün Eğirdir veya Beyşehir Gölü olabileceği doğrultusunda farklı görüşler de bulunmaktadır. Kinnamos'un kaydına göre buradaki adalardan bir günde Konya'ya gidip dönmenin mümkün olduğunu bilgisini vermesi bu farklı görüşlerin ana odağını oluşturur. İbn Battûta'nın Eğirdir'den teknelerle geçip Beyşehir ve Akşehir'e iki günde gidildiğinden bahsetmesi mesafe yönünden değerlendirildiğinde Pusguse'nin Eğirdir Gölü olmadığına dair önemli bir kanıt oluşturmaktadır. İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nûzzar fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, Türkçe çev. Aykut, s. 406.; Strabon, *Geographika*, 12.6.1., Türkçe çev., s. 65.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19, 48, 49.

Beyşehir Gölü'nde birçok ada vardır ve bu adalar Konya yolu için stratejik konumları nedeniyle büyük bir öneme sahiptir. Bu adalar da yaşayan halk Hristiyan'dır fakat coğrafi olarak uzun yıllardır Türklere yakın yaşamaları ve ticari münasebetler kurmaları nedeniyle Türk kültürünü benimsemeye başlamışlar ve Türkleri tutup ve Bizanslıları düşman görüyorlardı.⁴¹⁵

Tüm bu sebepler doğrultusunda imparator Ioannes Beyşehir Gölü'ndeki adaları almak için bölgeye asker göndermiştir. Antalya'dan Beyşehir Gölü civarına kadar kullandığı yol güzergâhı hakkında kaynaklarda bilgiler bulunmamakla birlikte günümüz coğrafi koşulları ve bölgede yapılan diğer savaşlar neticesinde iki farklı yoldan Beyşehir gölüne gelebileceği anlaşılmaktadır. Bu yollardan ilki Burdur'dan, Uluborlu'ya daha sonra Yalvaç'tan Beyşehir Gölüne uzanan yoldur. Bu yol Roma dönemi yolu olan Via Sebaste yolunun bir kısmını içerisine alır. İkinci yol, Antalya'dan doğuya doğru gidildiğinde Side dolaylarından Toroslari geçilerek Kimyos/Gembos Ovası üzerinden Beyşehir Gölüne varan yoldur. Bu ikinci yol ilk yola oranla zorlu olmasına rağmen daha kısa bir güzergâh oluşturur.⁴¹⁶

Alternatif iki yol güzergâhından birini kullanarak Beyşehir Gölüne gelen imparator, ada sakinlerinden adaları teslim etmelerini istemişı, burada yaşayanlar teslimiyeti kabul etmemekle beraber Ioannes'e hakaret etmişlerdir. Bu gelişmenin ardından imparator, ordusunu kendisine mukavemet eden ada halkının üzerine göndermiştir. Lakin harekât esnasında gölde oluşan rüzgâr nedeniyle bir çok sal ve kayık batmıştır. Ordular tüm bu olumsuz koşullara rağmen uzun uğraşlar sonucunda adaları alarak Beyşehir Gölü adalarını Bizans hâkimiyeti altına alınmıştır.⁴¹⁷ İmparator Ioannes Komnenos, Konya yakınlarında yol üzerinde bulunan müstahkem yerleri almıştır.

⁴¹⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19, 20.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24.

⁴¹⁶ Berna Burcu Korucu Üçüncü, "Tarihî Süreçte Beyşehir Gölü Adalarında İskân, Nüfus ve Sosyo-Ekonomik Faaliyetler", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2014, s. 38-67.; Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2012, s. 17, 18. *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.; Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol.II. s.346.

⁴¹⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24, 25.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19, 20.

İmparator Ioannes bir yıl kadar Göller Yöresinde kalarak burada güvenliği ve düzeni sağlamış ve daha sonra Antakya ve Kuzey Suriye bölgelerine yapacağı sefer hazırlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Khoniates, Ioannes'in Göller Yöresinin ardından Isaurias Eyaletini sefere çıktığına dair kısa bir bilgi vermektedir.⁴¹⁸ Ioannes Beyşehir Gölü yakınlarından güneydoğuya gitmek için kara yolunu tercih etmiş olmalı ve Torosları aşp, Ermenek, Mut yolundan devam ederek Silifke civarına daha sonra ise doğuya yönelerek Tarsus ve Çukurova'ya gelmiş olmalıdır. Haçlı kroniği Willermus Tyrensis'in bahsettiğine göre Ioannes bölgeye gelmesinin ardından Antakya üzerine gitmek yerine doğuya yönelerek önce Tell-Bâşir'e gelerek Urfa Haçlı Kontu II. Joscelin'i (1131-44) egemenliği altına almıştır.⁴¹⁹

Ioannes, kışın yaklaşması sebebiyle tekrar harekete geçmek için bahar aylarının gelmesini beklemek ve havalar düzeldiğinde Antakya üzerine gitmek niyetindeydi. Bu sebeplerden ötürü ordusuyla birlikte Çukurova'da kışlamıştır. Tüm bu sefer hazırlıkları ve Ioannes'in Antakya'yı almak istemesindeki ana neden, Antakya ile İstanbul arasındaki toprak bütünlüğünü sağlayarak birleştirip, Kudüs seferine çıkmak olmuştur.⁴²⁰

1143'ün bahar aylarında imparator Ioannes, karar merkezini Korakon Nossiai'da (Karga Yuvası) kurmuştur. Karargâhın kurulmasının ardından İmparator Ioannes çıktığı bir av sırasında bir yara almış ve bu yara neticesinde, Antakya seferine çıkamadan vefat etmiş ve yerine oğlu Manuel Komnenos başa geçmiştir.⁴²¹

Manuel, Aksukhos ve Tzintzilukes'den gerekli düzeni sağladıktan bir süre sonra İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Kinnamos, Manuel'in İstanbul'a dönüş yoluna dair ordusuyla Türk topraklarından geçtiğinden söz ederken, Khoniates, Manuel'in Phrygia

⁴¹⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 25.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., c. II, s. 372.

⁴¹⁹ Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., c. II, s. 372, 373.

⁴²⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 25.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., c. II, s. 375.

⁴²¹ Tyrensis ise Bizans imparatorunun Anavarza (Dilekkaya) surlarında Çayır Örtüsü diye adlandırılan yerde öldüğünden bahsetmektedir. Kurulan karargahın da bu bölge de olabilme ihtimali oldukça yüksektir. Kaynaklarda bu karargahın nerede olduğuna dair bilgiler bulunmamaktadır.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., c. II, s. 379. ; İmparator İoannes Komnenos'un ölümü ve yerine oğlu Manuel Komnenos'un geçişi ile ilgili bilgi için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 26-30.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 21-24. ; İbnü'l-Azîmî, *Tarihü'l-Azîmî*, Türkçe çev. Ali Sevim, *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538 = 1038/39-1143/44)*, TTK, Ankara, 2006., s.81.

üzerinden Kilikia'yı terk ettiğinden bahsetmektedir⁴²². Manuel, babasının bölgeye geldiği güzergâh kullanmaktansa, Selçuklu toprakları üzerinden geçen bir yolu tercih etmek istemiştir. Söz konusu bu yol yüksek bir ihtimalle, Gülek Boğazı'ndan geçerek Lykaonia yolu ile Konya'nın Bozkır ilçesi civarından Beyşehir Gölüne gelen yol olmalıdır. Kinnamos'un, Manuel'in Türk toprakları üzerinden geçtiği bilgisi Lykaonia bölgesinin 1143 yılında Türklerin hâkimiyeti altında olması sebebiyle doğrulanmaktadır.⁴²³ Manuel Türk topraklarından geçerken Eskişehir, Kütahya yol hattı üstünden İstanbul'a giden yolu tercih etmeyip, çok daha uzun mesafeli bir yol güzergâhını kullanmıştır. Bunun sebebi aslında Manuel'in İstanbul'a gittikten sonra yaptığı ilk seferle doğrudan ilişkilidir. Aynı zamanda Eskişehir-Kütahya hattı ve Sakarya Nehri dolaylarındaki Türk nüfusunun yoğun olması ve bölgede Türkmen akınlarının şiddetiyle alakalı olmalıdır.⁴²⁴

İmparator Manuel ve ordularının yürüyüş yolu, Gülek Boğazı'ndan, Lykaonia'ya, Beyşehir Gölü'nden, Uluborlu'ya gelen güzergâhını takiple Honaz'dır. İmparatorun Honaz'a kadar izlediği yol güzergâhı; Beyşehir Gölü'nden başlayarak Sultan Dağlarını takip etmiş oradan Şarkikaraağaç ve Yalvaç civarlarına gelmiş olmalıdır. Eğirdir Gölünden batıya doğru giderek Uluborlu Ovasına varmış olması mümkündür. Bu yol ağı Peutinger Haritasında da bu yol gösterilmektedir.⁴²⁵ İmparator Manuel, Uluborlu'dan sonra, Dinar'dan batıya doğru uzanan, Dazkırı Ovası'ndan, Acıtuz/Çardak Gölü'ne, Hambat (Hanabad) Ovası yoluyla da Honaz'a gelmiştir. Dinar-Honaz arasındaki yol ağı MÖ 481'de Kserkses'in, 1097'de Ioannes Dukas'ın ve 1119'da Ioannes Komnenos'un tercih ettikleri yol ile aynı güzergâhtır.⁴²⁶

İmparator Manuel'in, Honaz'dan İstanbul'a dönerken kullandığı yol ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Bizans'ın Batı Anadolu seferlerinde birçok kez kullandığı Denizli üzerinden hareketle Alaşehir-Akhisar-Kırkağaç-Balıkesir-Susurluk-Rhyndakos Ovası-İznik-İzmit yolunu takip ederek İstanbul'a döndüğünü varsayabiliriz.

⁴²² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 28, 29.

⁴²³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34.

⁴²⁴ Ayrıntılı bilgi için Bknz: Demirkent, "XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında", s. 5.

⁴²⁵ *Tabula Peutingeriana*, Segmentum X.

⁴²⁶ Ksenophon, *Anabasis*, 1.2.6-9., Türkçe çev., s. 31-33.; Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s. 525-527.; Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 339.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 8, 9.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 6, 7.

3. MANUEL KOMNENOS DÖNEMİNDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI ÜZERİNE DÜZENLENEN SEFERLER (1146, 1158-59, 1176)

3.1. Manuel Komnenos'un Konya Seferi ve Sefer Dönüşü Esnasında Göller Yöresinde İzlediği Yol Güzergâhı (1146)

Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud'un Bizans'ın Isauria Eyaleti üzerinden Bizans'ın Kilikia ve Antakya'ya ile kara bağlantısını yok etmek için 1145 senesinde bölgeye sefere çıkmış ve Prakana⁴²⁷ şehrini fethetmiştir.⁴²⁸ Bu gelişme üzerine Manuel, yeni bir sefer için hazırlıklara başlamıştır.⁴²⁹ İmparator Manuel, Rhyndakos Ovası'nda bulunan Lopadion (Ulubat) şehrinde ordusunu toplamaya başlamıştır.⁴³⁰ Kinnamos'un yazdığına göre imparatorun amacı, Türkler farkına varmadan karşılırlarına çıkarak genç yaşlı fark etmeksizin hepsini kılıçtan geçirmektir.⁴³¹

Manuel ve orduları Uludağ'ı (Olympos) kat ettikten sonra Pithekas dolaylarına gelmiştir.⁴³² Türkler, Pithekas yakınlarındaki bölgeleri kuşatma altına almışlar bunun üzerine Manuel, komutanlarına emir vererek ordusunun bir bölümünü bölgedeki Türkler üzerine göndermiştir. Bizans birlikleri Pithekas civarında yapılan küçük çatışmaları kazanarak İmparator'un yanına geri dönmüşlerdir.⁴³³

İmparatorun Lopadion'da ordu toplamasını fırsat bilen Türk birlikleri Kelbianons (Küçük Menderes) bölgesine kadar olan yerlere akınlar yapmaya devam etmişlerdir.⁴³⁴

İmparator Lopadion'da yeterli büyüklükte bir orduyu toplamasının ardından, Akşehir'de bulunan Selçuklu ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Ulubat 'tan Akşehir'e

⁴²⁷ Günümüzdeki yeri olarak belli olmayan Prakana Şehri, Mersin'in Silifke ilçesi Uzuncaburç Mahallesi civarında olduğu düşünülmektedir. Ramsay, Prakana adının halk tarafından kullanılan bir ad olduğunu ve Bizans kayıtlarında Diocaesarea olarak geçtiğinden bahsetmektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 25, 310, 343, 404.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35, 36, 54.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34.

⁴²⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34.

⁴²⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35.

⁴³⁰ Ayrıntılı bilgi için Bknz: Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 221, 222

⁴³¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35.

⁴³² Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35.

⁴³³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s.36.

⁴³⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 35, 36.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 34.

gelene kadar kullandıkları yol güzergâhı kaynaklarda belirtilmemekle birlikte Daskyleion (Ergili)-Susurluk-Balıkesir-Kırkağaç-Akhisar hattını kullanmış olma ihtimali oldukça yüksektir. Bu yol Büyük İskender'in MÖ. 334 yılındaki seferi sırasında kullandığı güzergâh ile aynıdır.⁴³⁵ Bizans ordusunun geçtiği yollar ile ilgili ne Kinnamos 'da ne de Khoniates 'de yol güzergâhı hakkında bilgiler bulunmamaktadır. Kinnamos, Sultan Mesud 'un ordusunun büyük bir bölümüyle ordugâh alanı olan Akşehir'de kaldığını, Bizans ordusunun önünü kesmek amacıyla Süleyman (Solymas)⁴³⁶ adlı bir beyin öncülüğünde kuvvetlerin bir kısmını Afyonkarahisar'a (Akroenos) gönderdiğinden bahsetmektedir.⁴³⁷

İmparatorun Manuel'in Akhisar'da Selçuklu ordularını yendikten sonra Afyonkarahisar'a geliş yolu üzerinde herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız. Manuel, Akhisar'dan geri dönerek Bursa (Prusa) civarından Uludağ'ı geçip önce İnegöl (Sarkotyle) sonra ise Bozüyük'e (Lamounia) gelmiş olabilir. Bozüyük'ten sonra Eskişehir'den güneye giden yol ağının Türklerin kontrolünde olmasından dolayı⁴³⁸ Bozüyük'ten güneye yönelerek Kütahya'ya (Cotiaeum) üzerinden Afyonkarahisar'a inen yol güzergâhını kullanma ihtimali oldukça yüksektir.

Sultan Mesud' un Bizans ordularını durdurmak için görevlendirdiği Süleyman Bey Afyonkarahisar yakınlarına geldiğinde, imparator Kalograia Tepesi'nde⁴³⁹ ordugâh kurmuş bir şekilde beklemekteydi. Selçuklu ordusu kuvvetleriyle imparatorun ordugâhına saldırmış, fakat kendisinden çok üstün olan Bizans ordularına karşı yenilerek Akşehir'deki Selçuklu ordugâhına çekilmek durumunda kalmıştır. Kinnamos, yapılan bu savaşta Türkler arasında üne sahip Khaires'de (Hairî ?)⁴⁴⁰ dâhil olmak üzere

⁴³⁵ Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, 1.12-16., Türkçe çev., s.31.

⁴³⁶ Kinnamos ve Khoniates'in kayıtlarına göre I. Mesud ve II. Kılıçarslan dönemlerinde devlet bünyesinde görev almış bir üst düzey asker olduğu anlaşılmaktadır. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 37, 54, 143.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 85.

⁴³⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 36.

⁴³⁸ Ayrıntılı bilgi için Bknz: Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 140, 211-213.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 121, 122.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 220, 221, 233.

⁴³⁹ Günümüzde yeri belli olmayan Kalograia Tepesi Afyonkarahisar civarında olduğu düşünülmektedir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 36, 37, 54.

⁴⁴⁰ Bu şahsın isminden sadece Kinnamos'un kaydında geçmektedir. Türkçe'de karşılığının Hairî (Hayri/Hayreddin?) olabileceği düşünülmektedir. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 37.

birçok Selçuklu askerinin öldürüldüğü bilgisini yazmaktadır İmparator bu kazandığı zaferin sevinciyle, Sultan Mesud'u korkaklıkla suçlayan bir mektup kaleme almıştır.⁴⁴¹

Sultan Mesud, Bizans ordusunun kalabalık olduğunu öğrenince muhtemel bir meydan muharebesinde kalabalık bir orduyla baş etmenin zor olacağını bildiğinden dolayı ordugâhı Akşehir'den geri çekerek savunmayı Konya civarında yapmaya karar vermiştir. Kinnamos, sultanın Akşehir'den sonra Türkler tarafından Andrakhman⁴⁴² adıyla bahsedilen alanda ordugâh kurduğundan bahsetmektedir.⁴⁴³ İmparator Manuel, Sultan Mesud'un birliklerini Akşehir'den çekerek, Andrakhman'da ordugâh kurduğunu haberini alınca yola çıkarak Hadrianoupolis'i (Doğanhisar)⁴⁴⁴ geçtikten sonra Gaita'da⁴⁴⁵ ordugâh kurmuştur. Kinnamos'un kaydına göre Bizans ve Selçuklu birliklerinin ordugâh yerleri olan Andrakhman ve Gaita birbirlerine yakın olan yerlerdi.⁴⁴⁶

Manuel, Gaita'daki ordugâhını bozarak Andrakhman'a doğru yola çıkmış, birbirinden yakın olan iki ordu tekrar karşı karşıya gelmiştir. İlk saldırı sırasında geri çekilmek zorunda kalan Selçuklu birlikleri Konya yakınlarına gitmek durumunda kalmıştır.⁴⁴⁷

Sultan Mesud Konya yakınlarına çekildikten sonra coğrafyanın verdiği avantajı kullanarak orduyu ikiye bölmek suretiyle, bir kısmını Konya'nın arkasındaki bulunan yamaçlara konuşlandırmış, diğer kısmını ise kendi komutasında Konya ile Kaballa Kalesi⁴⁴⁸ arasında, stratejik konumuna inandığı güvenli bir dağa konumlandırmıştır. Sultan Mesud imparatorun asıl amacının Konya olduğunu bilmekteydi. Bu amaç doğrultusunda Sultan Mesud, Konya'yı muhtemel bir Bizans kuşatmasına karşı müdafaa etmek için bir bölük askeri şehre bıraktığı görülmektedir. Khoniates eserinde,

⁴⁴¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 36, 37. Bahsi geçen mektup için bkz. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 37.

⁴⁴² Kinnamos, Andrakhman adını Türklerin verdiğini söylemektedir fakat kelimenin Türkçe manasının ne olduğu bulunamamıştır.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 37.

⁴⁴³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 37.

⁴⁴⁴ Günümüzde Konya'nın Doğanhisar ilçesi civarında olduğu düşünülmektedir. Ramsay, Thymbrion (Ulupınar köyü)'un tekrar inşa edildiği zaman Hadrianoupolis adını aldığını söylemektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 151, 193, 398

⁴⁴⁵ Doğanhisar yakınlarındaki Hadrianoupolis ve Konya yolu üzerinde bir köy olduğu düşünülmektedir. Ramsay, bu yerin Konya ilinin Akşehir ilçesinde bulunan Üçhüyük (Akait) Mahallesinde olduğu tahmin etmektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 220, 398.

⁴⁴⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 36, 37.

⁴⁴⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 38.

⁴⁴⁸ Ramsay, Kaballa'nın Konya'nın Ilgın ilçesi Çiğil Mahallesinde olduğu düşünülmektedir. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 398.

Konya’da şehrin müdafaasını üstlenen kişinin I. Mesud’un kızlarından biri olduğu bilgisini vermektedir.⁴⁴⁹

İmparator Manuel, ordusuyla beraber Konya (Ruzbe) Ovasına⁴⁵⁰ gelerek vakit kaybetmeden Selçuklu ordusuna saldırmak istemiştir. Öncü birlikleri yanına alarak Selçuklu ordusuna saldırıya geçen Manuel, geriden gelen asıl Bizans ordusunu Türklerin pususuna düşmeden arkalarından gelmelerini söyleyerek harekete geçmiştir. Dağ yamacındaki Türk birlikleri geri çekilirken, Manuel’in başında bulunduğu Bizans orduları ise onları izlemeye başlamıştır. Bu sırada şehrin arkasındaki yamaçlarında konumlanan diğer Selçuklu birlikleri arkadan gelen Bizans’ın asıl ordusuna ani bir baskın yapmıştır. Konya şehrini savunan kuvvetlerde destek verince Bizans ordusu kargaşa içerisine düşürülmüştür. Bu durumun üzerine imparator, öncü kuvvetlerin bir kısmını arkalarında zor bir durumda bulunan Bizans birliklerine destek için göndermiştir. Gelen destek ekibinin yeterli olmadığını düşünen Manuel bizzat kendisi ordunun başına geçmiştir.⁴⁵¹

Bizans ve Türk kuvvetleri arasında devam eden çatışmalar akşam olmasıyla sona ermiş, ertesi gün Bizans ordusu tekrar harekete geçmiştir. Bizans ordusu Konya önlerine geldiğinde şehri çember içerisine alarak kuşatmak istemiştir. Bizans ordusu Konya şehrine mancınık atışlarıyla saldırarak surları yıkmaya çalışsa da başarıya ulaşamamıştır. Selçuklu ordusunun kuşatmaya direnmesi sonuç vererek savunmadan saldırıya geçmişler ve Bizans birliklerinin geri dönüş yolundaki açık araziye kontrol altına almayı başarmışlardır.⁴⁵² Manuel ve ordusu bu geri çekiliş yolunda Konya yakınlarındaki her şeyi tahrip ederek Batı Anadolu içerisindeki Bizans topraklarından İstanbul’a dönüş yoluna geçmiştir.⁴⁵³

⁴⁴⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 23, 36.

⁴⁵⁰ Ruzbe’nin Konya Ovası olduğu düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Bibi, *el-Evâmiru’l-‘Alâ’iyye fi’l-umûri’l-‘Alâ’iyye*, Türkçe çev., c. I, s. 126, 163, 233; c. II, s. 123, 159.; Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, Türkçe çev., s. 52.

⁴⁵¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 39.

⁴⁵² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 36.

⁴⁵³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 40.;

İmparator Manuel İlk önce , “Tzibrelitzemani”⁴⁵⁴ denilen yere gelmiştir. Bu sırada Selçuklu birlikleri de kendilerine destek vermek amacıyla gelen Danişmendli askerleri sayesinde artık daha üstün bir duruma geçmiştir.⁴⁵⁵

Sultan Mesud, intikam almak ve Bizans ordusuna ağır bir darbe vurmak amacıyla peşlerinden yola koyulmuştur. Bizans ordusu ise Kinnamos’un belirttiğine göre, Tzibrelitzemani Geçidi dolaylarına ordugâh kurmuş, kendilerini izleyen Selçuklu birliklerini pusuya düşürmek amacıyla ordugâhın her iki tarafındaki uçurumlara ordularını yerleştirmiştir.⁴⁵⁶ İmparator Tzibrelitzemani’de pusa da bekleyen askerleri orada bırakarak yanına birkaç kişi alıp Türklerin nerede olduğunu gözlemlemek amacı ile yola çıkmıştır.⁴⁵⁷ Selçuklu öncü birlikleri imparatorun bulunduğu yere yaklaşmakta ve bu birliğin hemen arkasında Sultan Mesud’ un başında olduğu asıl Selçuklu ordusu bulunmaktaydı. Söz konusu bu durum karşısında Manuel, arkadan gelecek olan destek birliklerini beklemek üzere bir tepe üzerine çıkmış ve öncü kuvvetler ile çatışmaya girerek, arkasından gelen Bizans askerlerinin son anda yetişmesi sonucu esir düşmekten kurtulmuştur.⁴⁵⁸

Bizans kuvvetleri geri çekilirken, İmparator Manuel, destek adına gelen ve aynı zamanda Selçuklu kuvvetlerinden kaçan askerlerin güvenliğini sağlamak amacıyla en yakın çukurda pusu kurulmasını ve geri kalan askerlerin ise ordugâha geri dönmelerini emretmiştir. İmparator ise öncü birlikleri alarak onları takip eden Türk kuvvetlerinin önlerine çıkmak adına harekete geçmiştir. Selçuklu birliklerini izlemek için çıktığı tepede Türk ordularının üzerlerine doğru geldiğini görmüş ve askerlerine beklemeden düşmana saldırmalarını emretmiştir.⁴⁵⁹ Selçuklu öncü birliklerinin daha fazla olmasına rağmen arazinin zorlu olmasından dolayı çatışma her iki taraf adına oldukça zor bir hal almıştır. Bu durum üzerine imparator taktiksel olarak askerlerine hızlıca vadiye doğru ilerlemelerini söyleyerek, fazla uzaklaşmalarını emretmiştir.⁴⁶⁰ Yapılan bu savaş

⁴⁵⁴ Çok dar bir geçit olan Tzibrelitzemani geçidinin günümüzdeki net bir şekilde belli değildir. Beyşehir ile Konya arasında bir bölgede olduğu varsayılmaktadır. Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 41, 49.

⁴⁵⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 41.

⁴⁵⁶ Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 41.

⁴⁵⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 42.

⁴⁵⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 42-45.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 23.

⁴⁵⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 45.

⁴⁶⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 45.

taktiği işe yaramış ve Türklerin toparlanmak için bir tepe üzerine durdukları sırada, Bizans ordugâhından Manuel'e destek olması için yola çıkan askerler çatışmaya yetişmiş ve Selçuklu askerleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. İmparator Manuel ise Selçuklu askerlerini takip etmek ve sabah yola çıkmak düşüncesiyle ordugâha dönmüştür.⁴⁶¹

Selçuklu Sultanı, Bizans ordusunun destek birlikleriyle öncü kuvvetlerini birbirine karışıp dar bir alanda sıkıştığını görünce bütün ordusuyla Bizans ordusunun etrafını sarmıştır. Bizans askerleri moral bozukluğuna düşmesinin yanı sıra birde kuşatma altına alınınca daha fazla ilerlemek istememiştir. Bunun üzerine Manuel birkaç komutanı ile birlikte Selçuklu birliklerine saldırıya geçmiş ancak küçük bir askeri grupla Selçuklu ordusuyla baş edemeyeceğini düşünmüş olmalı ki ordugâha geri dönmüştür.⁴⁶²

Manuel, askerlerinin morallerinin bozuk ve yorgun olmalarından dolayı geri dönüş yoluna geçmiştir. Ordusunu tekrar düzene sokmasının ardından Tzibrelitzemani geçerek Beyşehir Gölü (Pusguse) güzergâhına doğru yola çıkmıştır. Manuel, dar geçidi arkasında bırakarak Beyşehir Gölü civarındaki ovalara çıktıktan sonra Türklerden bir elçiyi yanına çağırmış ve Sultan Mesud'a göndermiştir. İmparator bu elçini sultana gidip onun korkak olduğunu Bizans ordusuyla savaşmayıp daima yer değiştirdiğini ve bir sonraki yıl daha büyük bir kuvvetle tekrar karşılarına çıkacağını ve hazırlık yapmasını gerektiğini söylemesini emretmiştir.⁴⁶³

Beyşehir Gölü'nün ardından bir sonraki istikamet Dinar (Kelainai) olmuş ve yeni karargâh burada kurulmuştur. Manuel'in avlandı dikkatini çeken hareketlilik sonucu askerlerini gözlem yapmaları adına hareketlilik bulunan bölgeye göndermiştir.⁴⁶⁴ Türkmenler gelen öncü kuvvetlerin farkına vararak harekete geçmiş, İmparator Manuel bizzat kendisi askerlerin başına geçerek Türkmenler üzerine gitmiş fakat uzun kovalamalar bir netice vermeyince takibi bırakıp karargâha geri dönmüştür.⁴⁶⁵,

⁴⁶¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 46.

⁴⁶² Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 19, 20, 48-50, 213.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 24,25.

⁴⁶³ Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 49.

⁴⁶⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 50.

⁴⁶⁵ Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 50.

Manuel Komnenos'un Dinar'dan ayrıldıktan sonra izlediği yol güzergâhı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Daha önceki bilgiler göz önüne alındığında Bizans ordusunun İstanbul'a yürüyüşü sırasında kullanabilecekleri alternatif yol güzergâhının bulunmaktadır. Bu yollar, Dinar (Kelainai), Denizli (Laodikeia), Efes (Ephesos), Bergama (Pergamon), İzmir (Smyrna), Manisa (Magnesia) Edremit (Adramyttium), Balıkesir, İznik (Nicea)⁴⁶⁶ yolu veya Dinar (Kelainai), Honaz (Khonai), Alaşehir (Philadelpheia), Akhisar, Kırkağaç, Balıkesir, Susurluk, Ergili, Rhyndakos Ovası, İznik, İzmit yolu üzerinden İstanbul'a giden güzergahtır. Söz edebileceğimiz diğer bir güzergah ise Dinar- Afyonkarahisar yoludur. Sandıklı'nın batısındaki dağlık bölüm hariç, düz bir araziden geçen yol, kuzey istikametinde Sandıklı'ya gelir. Daha sonra Sandıklı dağları aşılarak, Şuhut'a ve buradan Afyonkarahisar'a gider. İlkçağ'da Dinar (Kelainai)'dan kuzeye uzanan yol Şuhut (Synnada) ve oradan Kütahya'a (Cotiaeum) gider.⁴⁶⁷ Daha sonra İnönü, Bozüyük, İnegöl, İznik, İzmit istikametinden İstanbul'a gelinir.

İmparator Manuel, Konya kuşatması dönüşü sırasında bu yol güzergâhlarından hangisini kullandığı hakkında bilginiz bulunmamaktadır. Ağır yenilgiler alarak İstanbul'a geri dönmek zorunda kalan Manuel Komnenos daha büyük bir orduyla tekrar Konya üzerine sefere çıkacaktır.⁴⁶⁸ Selçukluları ise tekrar yapılacak olan bir haçlı seferi endişesi ile Bizans'la antlaşma yapma yoluna giderek bir heyeti Rhyndakos 'da olan imparatorun yanına göndermiş yapılan antlaşma sonucu Selçuklu Devleti aldıkları yerleri Bizans'a geri vermek şartıyla barış anlaşması imzalanmıştır.⁴⁶⁹

3.2. Manuel Komnenos'un Türkiye Selçukluları ve Türkmenler Üzerine Düzenlediği Sefer Esnasında İzlediği Yol Güzergâhı (1158-1159)

Sultan Mesud'un ölümü üzerine yerine oğlu II. Kılıçarslan (1155-92) tahta geçmiştir.⁴⁷⁰ II. Kılıçarslan'ın kardeşleri ile giriştiği taht mücadelesinden yararlanmak isteyen

⁴⁶⁶ M. Kemal Özergin, *a.g.e.* s.36.

⁴⁶⁷ M. Kemal Özergin, *a.g.e.* s. 40.

⁴⁶⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 39-48.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 36.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.

⁴⁶⁹ Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 139.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 54.

⁴⁷⁰ Sultan Mesud'un ölümü ve II. Kılıçarslan'ın tahta geçişi için bkz: İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XI, s. 179 .; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, ed. Erkan Göksu, *Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhan-i Selçukiyân)*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015, s. 116. ; Muhammed Bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü's-safâ, fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-*

Manuel Komnenos sultana karşı girişilen bu mücadelede karşı tarafı destekleyerek Anadolu'daki Türk birliğini bozmaya çalışmıştır.⁴⁷¹

Türkmen akınlarının Batı Anadolu bölgesi özellikle Denizli (Laodicea) dolaylarında etkisini arttırması ardından, Manuel Komnenos bu yöreye yeni bir savaş hazırlığı içerisine girmiştir.⁴⁷² İmparatorun asıl amacı Türklere karşı savaşıyormuş gibi yapıp Kilikia'ya doğru yola çıkmaktır. İstanbul'dan ayrılan Manuel'in Denizli'ye geliş yolu hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak daha önce kullandığı yol güzergâhı olan İzmit 'ten (Nicomedia), İznik'e (Nicea) oradan Rhyndakos Ovasına, Susurluk'tan, Balıkesir'e oradan Kırkağaç'a daha sonra Akhisar ve Alaşehir hattından da Denizli'ye gelmiş olması mümkündür. İstanbul'dan İzmit ve İznik güzergâhı takiple Bursa üzerinden geçip Bozüyük'ten Eskişehir ve Kütahya hattını kullanarak Afyonkarahisar ve daha sonrasında Denizli'ye varan yolu kullanmış olması o bölgedeki Türkmen saldırılarının yoğun olmasından dolayı mümkün görünmemektedir.

Denizli civarına gelen Manuel Komnenos burada Türkmenlere karşı savaşmış ve onları ağır bir yenilgiye uğratarak Türklere ait bölgeleri tahrip etmiştir.⁴⁷³

İmparator Denizli dolaylarındaki Türkmenler ile olan mücadelesinin ardından asıl hedefi olan Çukurova bölgesine doğru yola çıkmıştır.⁴⁷⁴ Antakya ve Kilikia'da bazı emirlikleri itaat altına aldıktan sonra tekrar Bizans başkenti İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a dönüş yoluna bakıldığında Konya üzerinden İstanbul'a giden dönüş yolunu kullanmıştır. Bu yolun, Konya'dan Kütahya ve Eskişehir'e kadar olan bölümü, uygun bir araziden geçmektedir. Kuzey istikametinde ilerleyen bu güzergah batıya yönelerek Kadıhanı-İlgin dolaylarından Akşehir'e varmaktadır. Buradan sonra ise Sultan dağları geçilerek eteklerini Çay'a gelir. Çay'dan sonra yol hattı Afyon üzerinden Kütahya'ya gider veya kuzey yönü takip edilerek Emirdağ üzerinden Eskişehir'e gelinir.⁴⁷⁵ Eski Çağ 'da, aynı yol ağı üzerinde Roma dönemine ait bir yol bulunmaktadır. Bu yol Iconium (Konya)- Combusta (Yorgan Lâdik)- Tyriaeum (İlgin) – Philemelium (Akşehir)- Ipsus (Çay) Acroesus'dan (Afyonkarahisar) Cotiaeum'a (Kütahya) gelir. Daha sonra Dorylaion

i Selçûkiyye), Tercüme ve Notlar Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2015, s. 269. ; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 176.; Abduhalûk Çay, *II. Kılıçarslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s. 15-17; Kesik, *a.g.e.*, s. 114, 115.

⁴⁷¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 79-81.

⁴⁷² Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 131.

⁴⁷³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 131.

⁴⁷⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 131.

⁴⁷⁵ M. Kemal Özergin, *a.g.e.*, s. 142.

(Eskişehir) üzerinden Bozüyük, İznik (Nicea), İzmit'ten (Nicomedia) İstanbul'a gelen yol ağıdır.⁴⁷⁶ Aynı yol ağı Osmanlı döneminde de kullanılmış olup bu yola 'haç yolu' denirdi. Güneydoğu ticareti ve Osmanlı Devleti'nin Suriye ve Mısır seferlerinde de bu güzergâh tercih edilirdi. Konya, Iğın, Akşehir, İshaklı'dan sonra yol iki farklı istikamete ayrılarak, bir tarafı Afyon, Kütahya, İnönü, Bozüyük'e doğru giderken diğer kısım ise Bolvadin Eskişehir üzerinden yine Bozüyük'e gelirdi. Bozüyük'ten devam eden yol İznik ve İzmit yolundan İstanbul'a varırdı.⁴⁷⁷

Bizans ordusu Eskişehir üzerinden geçerken ani bir baskınla 1159 yılında Türkmenlerin üzerine gitmiş onları bertaraf ederek yönünü Denizli civarındaki Türkmenlere çevirmiştir.⁴⁷⁸

İmparator Manuel Komnenos Eskişehir'den sonra, Akşehir'de esir olarak tutulan Romalı askerleri Bithynia 'ya getirip yerleştirdi. Daha sonra kıyı yolunu takip ederek Alaşehir'e (Philadelphieia) gelmiştir. İmparatorun Eskişehir'den sonra Afyonkarahisar yolunu tercih etmeyerek Bithynia 'da bulunan Rhyndakos Ovasından hareketle Ulubat, Karacabey, Susurluk, Balıkesir-Kırıkagaç-Akhisar yol ağını kullanması, Afyonkarahisar ve Denizli bölgesinde Türkmenlerin yoğunlukta olmasıyla alakalıdır.⁴⁷⁹

Alaşehir'deki ordugâhından ayrılan Bizans ordusu Türk topraklarını yağmalayarak Afyonkarahisar'a kadar ilerlediler. Türk askerlerinin bu harekâta karşılık vermesinin ardından Bizans ordusu ağır kayıplar yaşayarak İstanbul'a dönmüşlerdir.⁴⁸⁰

3.3. Manuel Komnenos'un Türkiye Selçukluları Üzerine Düzenlediği Son Seferi Esnasında İzlediği Yol Güzergâhı (1176)

İmparator Manuel Komnenos, hükümdarlığının büyük bir bölümünde Batı Anadolu'yu Türkmen akınlarından korumak ve Türkleri bu bölgeden çıkarmak için uğraşmıştır. Fakat 1162-1173 yılları arasında yönünü batıya çevirerek Alman ve Macarlarla ülkesinin Avrupa kısmında kalan toprakları için hâkimiyet mücadelesine

⁴⁷⁶ M. Kemal Özergin, *a.g.e.*, s. 142.

⁴⁷⁷ M. Kemal Özergin, *a.g.e.*, s. 142.

⁴⁷⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 141-142.

⁴⁷⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 142.

⁴⁸⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 144.

girmiştir.⁴⁸¹ Bizans'ın Avrupa Kıtası kısmında kalan topraklarda yeniden hâkimiyeti sağladıktan sonra İmparatorluğunun başından beri uğraştığı Batı Anadolu'ya tekrar yönelmiştir. Eskişehir'de (Dorylaion) artan Türkmen saldırılarına karşı bu bölgeye gelerek Türkmenleri, kendi topraklarından çıkarmıştır.⁴⁸²

Türkmenler Eskişehir dolaylarında çıkarılmasının ardından boş durmayarak Bizans sınırlarına olan akınlarına devam etmişlerdir. 1173-74 yıllarında bu Türkmen akınları yönünü Denizli'ye (Laodicea) çevirmiştir.⁴⁸³

Bizans ile batı sınırındaki Türkmenler arasında bu gelişmeler yaşanırken Manuel Komnenos, Türkiye Selçuklu Devletinin, 1162 yılında aralarında imzalanan anlaşma koşullarına uymadıklarını söyleyerek yeni bir sefer hazırlığına başlamıştır ancak bahar aylarında olunmasından dolayı sefer hazırlıklarının yetişmeyeceğini düşünerek bu harekâtı ileri bir tarihe ertelemiştir.⁴⁸⁴

İmparator Manuel'in Türkmenlere karşı aldığı tüm önlemlerin yetersiz olduğunu anlayarak savunma hattını Anadolu'nun içlerine taşımak istemiştir. Bu bağlamda Türkmenlerin sürekli akın yaptığı ve baskı altına aldığı Eskişehir'e kale yaptırıp, Türkmen saldırısı altında kalan bu bölgeyi temizledikten sonra yeniden Batı Anadolu topraklarının Eskişehir dolaylarında hâkimiyetini sağlamlaştırmak arzusundaydı.⁴⁸⁵ Tüm bu sebepler doğrultusunda İmparator Manuel Malagina'ya gelerek Bithynia şehirlerinden yeterli sayıda askeri birlik sağladıktan sonra Eskişehir'e yönelerek bu bölgedeki Türkmenleri uzaklaştırmıştır.⁴⁸⁶ İmparator Manuel Türkmenlerin çıkarılmasının ardından, sur ve kale inşasına başlamış hatta kendisi de yapılan çalışmalara bizzat yardımda bulunmuştur.

Sultan II. Kılıçarslan, Manuel Komnenos'un Eskişehir'de bir kale yaptırdığını ve surları tamir ettiğini öğrenince, Eskişehir'deki çalışmaları durdurarak geri çekilmelerini istemiştir. Manuel, bu isteğe aldırış etmeyerek Eskişehir'in inşasını sürdürmeye devam

⁴⁸¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 154-206.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 87-110.

⁴⁸² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 85.

⁴⁸³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 85.

⁴⁸⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 210.

⁴⁸⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 211.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 121, 122.

⁴⁸⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 211.

etmiş ve şehri kırk günde yeniden kurdurtmuş, etrafına hendekler kazdirtmasının ardından burada yeterli bir askeri birlik bırakarak geri dönerek ve Rhyndakos dolaylarına ordugâh kurmuştur.⁴⁸⁷

Rhyndakos 'tan yanına askerler alarak ayrılan Manuel Yukarı Menderes Vadisine gelmiş ve aynı amaçla Dinar'a yakın bir bölgede olduğu düşünülen fakat yeri tespit edilememiş olan Sublaion⁴⁸⁸ Kalesini tekrar inşa ettirmiştir.⁴⁸⁹

İmparator Manuel'in Eskişehir'de ve Yukarı Menderes Vadisine kaleler yaptırmış olması Sultan II. Kılıçarslan'ın hayli canını sıkmıştı. Fakat Kılıçarslan bu durumu barış ile çözümleme yoluna gitmiş ve Bizans imparatoruna elçi göndererek kendisine karşı düşmanlık beslememesi ricasında bulunmuştur.⁴⁹⁰ Manuel Komnenos bu teklifi reddettiği gibi, II. Kılıçarslan'a karşı yaptığı yardımları ve iyilik unutmakla suçlamıştır. Bunun karşılığı olarak Sultan II. Kılıçarslan da imparatora karşı suçlamalar yönelterek onu anlaşmaları bozmakla ve kendisine vaat edilen birçok şeyin yerine getirilmemesiyle suçlamıştır.⁴⁹¹ Sonuç olarak iki taraflı anlaşma sağlanamamış ve iki devlet birbirlerine karşı yapacakları savaşın hazırlıklarına başlamışlardır.

Manuel Komnenos, yeni birlikler kurmaya başlamış aynı zamanda Latin ve Tuna İskitlerinden (Kumanlar) meydana gelen paralı ordu toplamıştır. Sırp ve Macarlardan da birlik toplayarak, Trakya'daki köylerden askerlere ve atlara teçhizat taşımaları için öküz ve 3 binden fazla araba temin etmiştir.⁴⁹²

⁴⁸⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 213.

⁴⁸⁸ Günümüzde yeri net bir şekilde belli olmayan bu kalenin Dinar yakınlarında bulunduğu tahmin edilmektedir. Plinius 'da "Silbianos" adıyla anılmaktadır. Sibilia kelimesinin Sublaion'a dönüşmüş olabileceği de değerlendirmeler arasında yer almaktadır. Plinius, *Naturalis Historia*, 5.106., İngilizce çev., Vol. II, s. 301 Hierocles, *Synecdemus*, 664.5.-668.16., yay. haz. Burckhardt, s. 19, 20.; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 724.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 213.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 122.

⁴⁸⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 213.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 122.

⁴⁹⁰ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 214.

⁴⁹¹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 214.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 122, 123.

⁴⁹² Süryanî Mikhail eserinde, Bizans ordularında 5 binden fazla erzak arabasının var olduğunu dile getirmektedir. Anonim Selçuknâme 'de, Bizans ordusu içerisinde 70 bine yakın piyade okçusunun var olduğu yazılmıştır. Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 249.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123. ; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 214 .Murat Keçiş, "Miryokefalon Savaşı'nda Bizans Ordusunun Stratejisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*,

İmparator Manuel'in bahar aylarında harekete geçmek istemiş fakat Macarların ve Sırların zamanında gelmemelerinden dolayı sefere ancak yaz aylarında çıkılabilmektedir.⁴⁹³

1176 senesinin yaz aylarında ordugâh yeri olan Rhyndakos Ovasından hareket edilerek daha önceki seferlerinde de kullanmış olduğu Ulubat (Laupad), Susurluk, Balıkesir, Kırıkçağaç, Akhisar (Thyatire), Alaşehir (Philadelphiea) ve Denizli (Laodikeia) üzerinden Dinar'a (Kelainai) ulaşan yol kullanılmıştır. Bu yol için Kinnamos'un kaydında belirttiği kıyı şehirlerden geçen yoldur.⁴⁹⁴ Aynı zamanda Khoniates'in kaydında ordunun Rhyndakos'dan hareket ettikten sonra ilk bahsedilen yerlerin Denizli ve Honaz (Khonai) olması yukarıda sözü edilen kıyı şehirlerinden geçen yol olduğunun kanıtı olarak gösterilebilir. Ayrıca Khoniates, Bizans ordusunun Honaz'dan sonra Lampe üzerinden Dinar'a geldiği bilgisine eserinde yer vermiştir.⁴⁹⁵

Rhyndakos ovasından sefer için çıkan ordunun Dinar'a kadar geldiği güzergâh hakkında akıllarda soru işareti bulunmamaktadır. Kullanılan bu yol Eski Çağdan beri askeri yol ağının ana hattını oluşturur. Fakat Dinar'dan sonra ordunun nereden geçtiği hakkında çok fazla malumat olamamakla beraber, Khoniates'e göre Bizans ordusunun sefer yolu Khonai-Lampe-Dinar-Khoma-Myriokephalon Kalesi-Tzibritze Geçidi-Konya'dır. Fakat Khoma, Myriokephalon Kalesi ve Tzibritze Geçidi'nin günümüzdeki yeri tespit edilemediği için Dinar'dan sonraki güzergâhlar hakkında çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır.

Savaşın yapıldığı yer ve orduların geçtiği güzergâhlar hakkında ortaya konulan yerler, Kûfi Boğazı⁴⁹⁶, Düzbel⁴⁹⁷, Kumdanlı,⁴⁹⁸ Popa Boğazı⁴⁹⁹, Bağırskdere Boğazı⁵⁰⁰,

Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı, Ekim 2014, Isparta, s. 127.

⁴⁹³ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 214.; Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Henry Savile, *Rerum Anglicarum Scriptores Post Bedam Praecipvi*, Londini, 1596, s.419-420.

⁴⁹⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 142.

⁴⁹⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 152, 153.

⁴⁹⁶ Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı'nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar", *X. Türk Tarih Kongresi*, TTK, c. 2, Ankara, 1991, ss. 1117-1155.; Kemal Turfan, "Myriokephalon Savaşı Üzerine Yeni Görüşlerimiz ve Anadolu'nun Bir Türk Vatanı Oluşu", *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri*, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yay., Denizli, 1997, ss. 4-26.; Mehmet Akif Ceylan-Adnan Eskikurt, "Kufi Çayı Boğazının Doğal ve Tarihî Coğrafyası (Çivril/Denizli)", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 2001, c. 1, Sy. 3, ss. 123-152.; Bilge Umar, "Myriokephalon Savaşının Yeri: Çivril Yakınında Kûfi Çayı Vadisi", *Belleten*, 1990, Sy. 209, Ankara, s. 99-120.

Kemer Boğazı⁵⁰¹ ve Karamık Beli⁵⁰²'dir. Bu kadar farklı görüşün ortaya atılmasının sebeplerinden birisi tasvir edilen savaş güzergâhına uyan söz konusu coğrafyada birçok yerin bulunmasıdır.

Orduların geçiş güzergâhı ve savaşın yapıldığı yere dair iddialara bakacak olursak;

Abdülhaluk Çay'ın iddiasına göre Manuel'in ordusu Homa-Düzbel-Kartı-Haydarlı-Karadilli-Uzunpınar yolunu takip ederek Karamık'a gelmiştir. Sultan II. Kılıçarslan'ın elçilerinin barış görüşmesi yapmaya geldiği esnada II. Kılıçarslan'ın ordularının Yalvaç Ovasında bulunduğu haberini almış ve Bizans İmparator Manuel Komnenos'un ordularının Akşehir güzergahından Konya'ya gitmek yerine Karamık Beli'ni aşarak Selçuklu sultanını savaşa mecbur bırakmak istemiştir. İzlenilen bu güzergâh neticesinde savaşın Karamık Beli'nde gerçekleştiğini savunmaktadır.⁵⁰³

Savaşın yapıldığı yerle ilgili diğer bir görüşü Abdullah Bakır ortaya koymaktadır. Bu savaşın Uluborlu yakınlarında Popa Boğazında gerçekleştiğini

⁴⁹⁷ W. M. Ramsay, "Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176", çev. Arslan Durdu-Fatih Demir, *Asia Minor Studies Dergisi*, Temmuz 2018, c. 6, Sy. 12, s.329-337. ; Ekkehard Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, c. II, Ankara, 1981, s. 680-683.

⁴⁹⁸ W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Time to the Turkish Conquest*, Vol. I, Oxford 1895, s. 327-328.; W. M. Ramsay, "Preliminary Report to The Wilson Trustees on Exploration in Phrygia and Lycaonia", *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, Aberdeen, 1906, s. 235-238.

⁴⁹⁹ Abdullah Bakır, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 71-96.

⁵⁰⁰ Adnan Eskikurt-Mehmet Akif Ceylan, *Myriokephalon Zaferi*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2017.; Adnan Eskikurt, "Orta çağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı-Konya)", *Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2017, Sy.7, ss. 74-98.; Mehmet Akif Ceylan, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağırsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2017, Sy.7, ss. 1-39.

⁵⁰¹ Ramazan Topraklı, "Kemer Boğazı (Myriokephalon) ve Yenice Sivrisi Zaferi", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 37-54.

⁵⁰² M. Abdülhaluk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası, Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamikbeli (Myriokephalon) Zaferi*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1984.; Abdülhaluk Çay, "Myriokephalon/Karamikbeli Zaferi", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 7-17.

⁵⁰³ M. Abdülhaluk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası, Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamikbeli (Myriokephalon) Zaferi*, s.1984, s. 84, 90, 91, 102.; Abdülhaluk Çay, "Myriokephalon/Karamikbeli Zaferi", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014)*, s. 7-17.

savunan Abdullah Bakır buna gerekçe olarak devrin kaynaklarında Uluborlu (Sozopolis), Yalvaç (Antiochia) ve Beyşehir Gölü (Pusguse) gibi önemli yer isimlerinin bahsi geçmediğinden eğer savaş Uluborlu'dan sonra yapılmış olsaydı mutlaka bu yerlerin kaynaklarda belirtilmiş olması düşüncesiyle yapılan savaşın Uluborlu'dan önceki güzergâhlarda gerçekleşmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır. Bizans ordusunun Konya'ya gitmek için yola çıktığını fakat Popa Boğazı'na gelindiğinde savaşın burada gerçekleşmiş olabileceğini düşünmektedir. Popa Boğazı Myriokephalon savaşını anlatan kaynaklarda bulunan tasvirle örtüşen bir coğrafya olduğunu dile getiren Bakır bu bağlamda iddialarını güçlendirmiştir.⁵⁰⁴

Başka bir görüşü ise Mehmet Akif Ceylan ve Adnan Eskikurt savunmaktadır. Savaşın Ermeni kaynaklarında Konya'nın civarında yapıldığı bilgisi göz önüne alınarak Manuel Komnenos'un izlediği güzergâhı Dinar-Uluborlu-Kumdanlı-Yalvaç-Beyşehir Gölü-Yunuslar olarak belirlemiş ve Konya'ya geçit sağlayan Bağırsakdere Boğazı'nda bu savaşın yapılmış olabileceği görüşündedirler.⁵⁰⁵

Ramsay, Myriokephalon Savaşı'nın Düzel 'de bulunan Değirmen Boğazında olduğunu iddiasında bulunmuş fakat daha sonra da Wilhelm Tomaschek'in görüşlerinin etkisinde kalarak görüşünü değiştirmiş ve savaşın Eğirdir/Hoyran Gölü ve Kumdanlı (Gondani) arasında bulunan dar geçit üzerinde meydana geldiğini savunmuştur. Ramsay'ın savaşın yapıldığını düşündüğü yer olan Kumdanlı bölgesini daha sonra birçok tarihçi benimseyerek savaşın Kumdanlı 'da yapıldığını eserinin savaşını anlatan bölümlerinde kullanmışlardır.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ Abdullah Bakır, "Myriokephalon Savaşı Esnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", s. 71-96.

⁵⁰⁵ ; Mehmet Akif Ceylan-Adnan Eskikurt, "Kufi Çayı Boğazının Doğal ve Tarihi Coğrafyası (Çivril/Denizli)", s. 123-152.; Mehmet Akif Ceylan, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağırsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", s. 1-39.

⁵⁰⁶ Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176", s. 329-337.; Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol. I, s. 346, 347. ; Ramsay, "Preliminary Report to The Wilson Trustees on Exploration in Phrygia and Lycaonia", s. 235-238. ; W. M. Ramsay, "Pisidia and the Lycaonian Frontier", *The Annual of the British School at Athens*, 1902/1903, Vol. 9, s. 249. Savaşın Kumdanlı 'da yapıldığı görüşünü öne süren bilim insanları için bkz: Osman Turan, *a.g.e.*, s.208-210.; Behset Karaca-Kadir Karacan, "Bölgenin Tarihi Coğrafyası ile İlgili Bazı Mülâhazalar ve Myriokephalon", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 149-171.; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 95.

Ramazan Topraklı, savaşın yapıldığı yer hakkında görüş bildiren yazarlardan birisidir. Eğirdir Gölünün önceden Eğirdir ve Hoyran adında iki farklı göl olduğunu ve bu iki gölün bir akarsu sayesinde birbirine bağlandıklarını bahsetmektedir. Söz konusu bu akarsuyun üzerinde yer alan köprü sayesinde güzergâhın Kemer Boğazına geldiğini ve söz konusu bu savaşın Kemer Boğazı civarında yapıldığı görüşünü savunmaktadır.⁵⁰⁷

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Myriocephalon savaşının Dinar'dan sonraki geçtiği askeri yol güzergâhları ve savaşın yapıldığı alan hakkında farklı görüşlerin ortaya çıkmasının sebeplerinden bir tanesi de Göller Yöresini de içine alan Batı Anadolu topraklarından birçok vadinin oluşuyla alakalıdır. Bahsedilen tasvire uyan bir çok yer bölge içerisinde yer almaktadır. Tüm bunlardan çıkarılacak sonuç ise İmparator Manuel'in, Konya'ya vakit kaybetmeden gitmek istemesi ve bunun neticesinde odunun, kuşatma silahlarının ve en önemlisi yük arabalarının geçebileceği geniş araziler bulunmasına rağmen dar bir vadi içerisinde geçen yolu kullanmayı tercih etmiştir.⁵⁰⁸

Verilen tüm bu detaylar doğrultusunda Dinar'dan sonra Bizans ordusunun ilk olarak Khoma 'ya geldiğini bilmekteyiz.⁵⁰⁹ Khoma'nın daha öncede ifade edildiği üzere bir bölge mi yoksa Bizans askeri Thema'sı mı olduğuna dair bilgiye ulaşamamaktayız.⁵¹⁰ Khoma'nın ardından Bizans ordularının geldiği ilk yer olarak Myriocephalon adını görmekteyiz. Myriocephalon'un günümüzde nerede olduğu bilinmemekle 'beraber bin kelle' anlamını taşıdığına dair görüşler bulunmaktadır.⁵¹¹ Myriocephalon'un eski ve terk edilmiş kale olduğunu bilgisi bize kaynaklarda verilmiştir. Bu ismi de orada yaşanan olaylardan almış olması muhtemeldir.⁵¹² Bu savaş esnasında diğer adı geçen yer ise Tzibritze'dir.⁵¹³ İmparator Manuel

⁵⁰⁷ Ramazan Topraklı, "Kemer Boğazı (Miryokefalon) ve Yenice Sivrisi Zaferi", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriocephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 37-54.

⁵⁰⁸ Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, İngilizce çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, Vol. II, Columbia University Press, New York, 1943, s. 415.

⁵⁰⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.

⁵¹⁰ Ramsay, "Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176", s. 330, 331.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 82, 83.

⁵¹¹ Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 502.

⁵¹² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.; *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), İstanbul, 1946, s. 61. Fatih Demir, *a.g.t.*, s. 165.

⁵¹³ Tzibritze geçidi yolun daralmaya başladığı yerde yüksek yamaçlarla donatılmış uzun bir vadide kuzeye doğru gidildikçe dikliği azalan ve geniş vadilerden oluşan, Güney yönünde ise vadi giderek dikleşir ve sarp halini alır şeklinde tasvir edilmiştir. Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124.

Kommenos'un 1146 Konya kuşatmasının sonra Tzibrelitzemani adıyla anılan Myriokephalon savaşında tasvir edilen geçitle benzer bir bölgeden geçilmiştir. Bu bölge içim Kinnamos eserinde, diğer bölgelerden daha zor olduğunu sadece büyük ordular için değil daha küçük gruplarında yolculuk yapmaları için zor bir bölge olduğundan söz etmiştir.⁵¹⁴

İmparator Manuel Komnenos, ordularının Rhyndakos'dan başlayarak Tzibritze Geçidine varana kadar kullandığı yol hattı boyunca konaklayabilecekleri her alanı tespit etmiş ve kalacakları karargâhın çevresine siperler yaptırmıştır.⁵¹⁵ Fakat yük taşıyan arabalar ile kuşatma silahlarının çok fazla olmasından dolayı ordu ağır hareket etmek zorunda kalmış bu durum öncü kuvvetlerin oldukça gerisinde kalmalarına neden olmuştur.⁵¹⁶ Aynı zamanda ancak yaz aylarında sefere çıkılabilmiş olması nedeniyle ve kuruyan su yataklarının etkisi, yeme içmenin sağlanamamasından dolayı ordu Dizanteri (sindirim sistemi hastalığı)'e yakalanmışlardır.⁵¹⁷

İmparator Manuel'in ordularının karşılaştığı sıkıntılar bunlarla da kalmamıştır. Sultan II. Kılıçarslan, geline bu güzergâh boyunca Türkmenlere, Bizans ordusuna saldırı emri vererek düşman ordusu oldukça yıpratılmıştır.⁵¹⁸ Türkmenler bu saldırılarla yetinmeyerek meraları ateşe vermiş aynı zamanda su kaynaklarını kirleterek içilemeyecek hale sokmuşlardır.⁵¹⁹

Bizans ordusu için anlatılan durumlar söz konusu iken, II. Kılıçarslan'da savaşın kapıda olduğunu ve Bizans ordusunun büyüklüğünü tahmin etmesinden dolayı boş durmayarak içerisinde Türkmenlerinde yer aldığı Bizans ordusu kadar olmasa da büyükçe bir ordu meydana getirmiştir.⁵²⁰ II. Kılıçarslan, barış yoluyla savaşı engellemek adına henüz Bizans ordusu yolda iken iki kez elçi göndermiştir. Fakat İmparator Manuel

⁵¹⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 41, 49.

⁵¹⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.

⁵¹⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.

⁵¹⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.

⁵¹⁸ Erkan Göksu, "Miryocephalon Savaşından Sonra Türkiye Selçuklu Ordusunda Meydana Gelen Değişiklikler", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, s. 63-68.

⁵¹⁹ Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 248, 249.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 123.

⁵²⁰ *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 249.

barış teklifine yanaşmamasının yanı sıra cevabını II. Kılıçarslan'a Konya'da vereceğini söylemiştir.⁵²¹

Sultan II. Kılıçarslan, Bizans ordusunun kendi ordularından çok daha büyük olduğunu bildiği için bu büyük orduyla meydan muharebesi yapmak yerine coğrafyanın avantajını kullanarak istemiştir. Bizans ordusunun Konya'ya varabilmek için Tzibritze geçidini kullanmak zorunda olduğunu anlayarak, vadi içerisinde yolun en daraldığı noktaya ordusunu yerleştirerek Bizanslılara pusu kurmayı tercih etmiştir.⁵²²

İmparator Manuel Komnenos'un ordusu Tzibritze Geçidi'ne geldiğinde, Türklerin geçitteki yüksek alanlara konuşlandıkları bildirilmesine rağmen Manuel Komnenos bu konuda herhangi bir tedbir almamıştır.⁵²³ Khoniates *Historiai* adlı eserinde, İmparatorun, büyük ağırlıklardan kurtulmadığını savaş araçlarını taşıyan arabaları dahi gerilerinde bırakmayarak geçidi zahmetsizce geçme imkânını sağlamadığını ve düz bir ovada yürür gibi geçidi geçmek istediğini söylemektedir.⁵²⁴

Böylece İmparator Manuel hiçbir tedbir almadan Bizans ordusu Tzibritze Geçidine getirmiştir. Ordunun önünde Konstantinos Angelos'un oğullarından Ioannes ve Andronikos öncü birlikleri vardı. Yanlarında ise Konstantinos Makrodukas ve Andronikos Lapardas'ın başında bulunduğu askeri birlikler, arkalarında ise Antakya hanedanlığından Baudouin, sol kanatta ise Theodoros Mavrozome'nins komuta ettiği birlikler bulunmaktaydı. Bu birliklerin arkasında ağırlıklar ve ordu hizmetkârları, savaş gereçlerini taşıyan arabalar ve sonrasında ise asıl çekirdek birliklerle beraber İmparator Manuel Komnenos gelmekteydi.⁵²⁵

Bizans ordusu geçidin güçlük arz eden kısmından herhangi bir saldırıya uğramadan geçmişlerdir.⁵²⁶ Bizansın öncü yaya birlikleri Türklere saldırarak geçidin sarp bölgelerine sürüklemişlerdir.⁵²⁷ Öncü birliklerinin kolay geçişini sağlayan durumun arkasında, II. Kılıçarslan'ın savaş taktiği yatmaktadır. Türk ordularının kendilerini yenilmiş gösterip geri çekilerek önden gelen birliklerin geçişine müsaade etmiş ve

⁵²¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124.

⁵²² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124.

⁵²³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124.

⁵²⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124.

⁵²⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 124, 125.

⁵²⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 125.

⁵²⁷ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 125.

arkadan gelen orduların geçit içerisinde ilerlemeleri sağlayarak tüm orduyu dar bir alanda sıkıştırmak istemiştir. Manuel'in ordusunu istekleri yere getirmeyi başaran Türk birlikleri Bizans'ın bütün ordusu geçitten girmesinin ardından Andronikos Kpontostephanos'un komutanlığındaki birliklere saldırı düzenleyerek zaten dar olan bu geçidin arka kısmını tamamen kapatmışlardır.⁵²⁸

Bizans ordusu öncü birlikler ile iletişim halinde kalamadığı gibi aralarındaki bağlantıyı da sağlayamamışlardır. Bu durumdan faydalanan Selçuklu kuvvetleri aşağıda yürüyen Bizans ordusuna yüksek tepelerden saldırıya geçmiş ve tek tek bu birliklerin arasındaki bağlantıyı koparmıştır. Türkler git gide artan cesaretleriyle taarruzu sürdürmüşlerdir.⁵²⁹ Bizans komutanı Baudouin'in emrindeki askerler Türk birlikleri tarafından bozguna uğratılmış askerlerin cesetleri nin kırıldığını gören bu komutan birkaç atlı askeriyle Türk birliklerinin üzerine gitmiş fakat saldırılar neticesinde ölmüştür. Bu durumda Bizans ordusunun sağ kolu komutanlarının ölmesi ve cesaretlerinin kırılması sebebiyle neredeyse dağılmıştır.⁵³⁰

Türk birlikleri kalabalık gruplar halinde Bizans ordularının geçeceği tüm yolları tutarak geçidi tamamen tıkağıştırmışlardır. Bizanslıların düştüğü zor durum sadece bununla da sınırlı değildir. Sıkışan Bizans birlikleri arkadan gelen askerlerin de yolunu tıkayarak geçişi engellemiş ve takviye kuvvetlerin yardımını alamamışlardır. Bu bölgede sıkışan askerler yardım alamadıkları gibi geriye de çekilememişlerdir. Çünkü yol Bizans askeri gereçlerini taşıyan arabalar tarafından tıkanmış durumdadır. Bu halde kalan Bizans ordusunu düzenli ve beraber hareket eden Türk askeri birlikleri kılıçtan geçirmiştir.⁵³¹

Selçuklu ordusunun asıl hedefi Manuel'in etrafında bulunan birlikleri yenmekti. Yılanın başını ezmek düşüncesi ile ordunun en büyük kuvvetlerinin imparatorun yanında bulunan birlikler olduğunun farkındalardı ve bu güçlü birliği yenmeyi başarırlarsa diğer birlikleri kolayca alt edebilecekleri düşünüyorlardı.⁵³²

Bizans ordusu ağır kayıplar vermeye başlamış bu durumda imparator Manuel yolu açabilmek adına birkaç defa denemede bulunmuş fakat bir başarı elde edememiştir.

⁵²⁸ Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 317.

⁵²⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 125.

⁵³⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 125.

⁵³¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 125.

⁵³² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 126.

Selçuklu ordusunun yukarıda aşağıya doğru hücum etmeleri neticesinde Bizans ordusu iyice sıkışmış imparator Manuel yanında olan az sayıdaki askerle Türk birliklerinin üzerine giderek arkada kalanlara ise başlarının çaresine bakmalarını emretmiştir.⁵³³

Manuel sıkışıp kaldığı bu geçitten birçok yara alarak çıkmayı başarabilmiştir. Hatta kendisini tanrının koruduğuna dair söylemleri olmuştur. Arkada kalan birliklerin ise durumu oldukça zordu. Mızraklar vücutlarını delip geçiyor, yoğun ok atışı altında olan birlikler, saldırıdan kurtulabilmek adına birbirlerini çiğneyerek ilerlemeye çalışıyordu. Geçitten geçmeyi başarmışlar fakat bu defa da kendilerini Türklerin tuttuğu büyük hendeklerin yanında bulmuşlardır. Bu birliklerin bir bölümü yoğun saldırılardan kaçabilmek için yakınlarında bulunan bir tepeye yönelmişler bu defa da yerden kalkan yoğun toz sonucu hava adeta kararmıştır, bu nedenle birlikler bastıkları yerleri göremeyerek bahsedilen bu hendeklere düşmüşlerdir. Toz bulutu ortadan kalktığında manzara ölmüş birçok Bizanslı ve kendini kurtarmaya çalışan askerlerden ibaretti.⁵³⁴

Bizans orduları için yaşanan tüm olumsuzluklar karşısında ordunun düzeni bozulmakla beraber inançlarını da kaybetmişlerdir. İmparator Manuel ise geçitten çıktıktan sonra tek başına kalmış taze kuvvet kazanmak için düşünceye dalmıştır. Üstelik yanında ne mızrak ne muhafızı vardı. Manuel dinlendiği bölgede birkaç defa Türk askerleri tarafından esir alınmaya çalışılmış ise de kaçmayı başarabilmiştir.

II Kılıçarslan'ın ordusu, en başta Bizans öncü kuvvetlerinin geçitten geçmesine müsaade edildiği için bu öncü birlikler vadiden çıkıp hemen yakınlarında bulunan tepeyi ele geçirip etrafını hendekler açmak suretiyle ordugâh kurmuştur.⁵³⁵ Manuel Türk askerlerinin saldırılarından kurtulup yolda karşılaştığı Bizans askerlerini de yanına alarak geçitten çıkmayı başarabilmiş ilk kuvvetlerin kurduğu ordugâha gelmeyi başarmış ve geçitten kurtulmayı başarabilen birlikleri yanlarına gelmeleri için beklemeye başlamıştır. Sonuç olarak uzun bir bekleyişin ardından Kpontostephanos'un kalan birliği ve birkaç komutan ve askerleri de karargâha gelebilmeyi başarmışlardır.⁵³⁶

⁵³³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 126.

⁵³⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 127.; Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Savile, 1596, s. 317.

⁵³⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 126.

⁵³⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 129.

Akşam saatlerinin gelmesinin ardından mücadelelere ara verilmiştir. Bizanslı askerler ordugâhta oturmuş başlarına gelenleri düşünürken İmparator Manuel ise savaş kurulunu toplayarak, ne yapmaları gerektiği hakkında görüşler dinlemiş fakat durumun ümitsiz olduğunun farkına varılması ardından yanında bulunan komutanlar vakit kaybetmeden gizlice kaçması gerektiğinin doğru olacağını dile getirmişlerdir.⁵³⁷ Kurulda bulunan birçok komutan özellikle de Kpontostephanos kaçışın yanlış bir karar olacağını imparatorun askerlerin başında durması gerektiği hususunda Manuel'i ikna etmiştir.⁵³⁸

Türk birlikleri ise Bizans askerleri korku ve üzüntüden bir araya toplanıp akıbetlerini beklerken gece boyunca Manuel'in ordugâhının etrafında gezinerek Bizans ordusunda bulunan soydaşlarını Bizans askerlerinin yanlarından ayrılmaları için uyarıda bulunmuş, ayrılmadıkları takdirde ise yapılacak olan bir sonraki saldırıda ayırt edilmeksizin öldürüleceklerinin haberini yaymışlardır.⁵³⁹

Sultan II. Kılıçarslan Bizanslılara merhamet göstermek ve barış yapmak niyetindeydi. Fakat Sultan Kılıçarslan barış kararını henüz orduya bildirmemiş ve bu gelişmeden haberi olmayan Türk askerleri sabah vakitlerinde ordugâha ok atına tutmaya başlamıştı. Gelen bu saldırı neticesinde İmparator Manuel, Ioannes ve Makrodukas isimindeki iki komutanı ayrı ayrı hareket ederek saldırı yapmaları için ordugâhtan dışarı çıkarmış, fakat ne Ioannes ne de Makrodukas Türkmenlerin saldırılarına karşı koyamamış ve ordugâha geri dönmek durumunda kalmışlardır.⁵⁴⁰

Sultan II. Kılıçarslan Bizans birliklerine saldıran Türk askerlerine geri çekilme emri vererek, Gabras adında bir elçisini barış görüşmeleri için Bizans ordugâhında bulunan imparatorun yanına göndermiştir. Selçuklu elçisi Bizans ordugâhına geldiğinde Sultan II. Kılıçarslan'ın, Manuel'e gönderdiği at ve kılıcı takdim ederek barış görüşmelerine başlamıştır.⁵⁴¹

⁵³⁷ Eickhoff, "Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon", s. 679.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 129.

⁵³⁸ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 129.

⁵³⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 129.

⁵⁴⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 131.

⁵⁴¹ Barış antlaşması maddeleri hakkında bkz: Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 130.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 249, 250.; Başkumandan Simbat, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 61.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.

Ordusunun birçoğunu kaybetmiş ve geri kalan birlikleriyle birlikte tepeye kurdukları ordugâhta sığınmış halde olan ve iki gün burda bekleyen İmparator Manuel, II. Kılıçarslan'ın barış teklifine şaşırıldığı gibi çok ta sevinmiştir.⁵⁴² Selçuklu sultanı eskiden var olan anlaşmaları tekrar yürürlüğe konularak devam etmesi aynı zamanda İmparator Manuel'in savaş hazırlıkları esnasında Türklere karşı yaptırmış olduğu Dorylaion ve Sublaion kalelerinin yıkılması şartı ile masaya oturmuştur.⁵⁴³

Bizans İmparatoru Manuel Komnenos savaşın getirdiği olumsuz hava ve zor durumda olmasından dolayı antlaşma şartlarını kabul ederek, kendisi imzalamıştır.⁵⁴⁴

İmzalanan barış antlaşmasının ardından İmparator Manuel, savaşta ölenlerin cenazelerini görmek istememesi sebebiyle savaşın gerçekleştiği vadiden dönmek istememiştir. Fakat imparatorun yanında bulunan kılavuzlar Bizans ordularının uğradığı felaketi imparatora göstermek için aynı dar vadiden geri götürmüşlerdir. Bu sırada Bizans askerleri vadinin dar kısmı henüz geçtikleri anda Türkmen birlikleri Sultan II. Kılıçarslan'ın, Bizans ile yaptığı anlaşmaya uymamış ve Bizans ordusuna saldırıya geçerek Honaz'a kadar Bizans kuvvetlerine zarar vermişlerdir.⁵⁴⁵

Günümüzde Tzibritze Geçidi'nin nerede olduğu tam manasıyla tespit edilememiş olmasından dolayı Manuel'in ordusunun geri dönüş güzergahı ile net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat yapılan anlaşma gereğince İmparatorun Manuel'in Sublaion 'un yıkılışında bizzat kendisinin bulunduğu kaynaklarda ifade etmektedir. Bu ifadeden Dinar civarlarından geri döndüğü düşünülmektedir. Sublaion kalesinin yıkılmasının ardından Bizans ordusu Dazkırı Ovası'ndan, Acıtuz Gölü'ne oradan Hambat Ovası yolu takip edilerek Honaz'a gelmiştir. İmparator Manuel, sırasıyla Honaz ile Alaşehir (Philadelphiea)'de bir süre dinlenmesinin ardından Akhisar'dan, Kırkağaç'a sonra Balıkesir ve Susurluk'a oradan Daskyleion (Ergili) üzerinden Ulubat ve Rhyndakos ovasını takiple İznik (Nicea) ve İzmit (Nicomedia) yol güzergâhından İstanbul'a geri gelmiş olmalıdır.

⁵⁴² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 130-131.

⁵⁴³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 130-31.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 249, 250.; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, Türkçe çev. Uzluk, s. 25.

⁵⁴⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 131.

⁵⁴⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 132.; Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 249-251.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAÇLI SEFERLER SIRASINDA KULLANILAN YOL GÜZERGÂHLARI

1. I. HAÇLI SEFERİ SIRASINDA KULLANILAN YOL GÜZERGÂHLARI (1096-1099)

1095 yılının kasım ayında Papa II. Urbanus'un haçlı çağrısında bulunmuş. Kudüs ve İstanbul şehirlerinden kötü haberler geldiğini, Hristiyan topraklarının Türkler ve Araplar tarafından istila edilerek tanrıyı bölgeden uzaklaştırdıklarını, İslam donanmalarının Akdeniz'de, Bizans donanmasını bertaraf ettiğini, birçok kiliseyi yakıp yıktıklarını ve Hristiyanlara işkence ettiklerinden bahsetmiştir. Papa II. Urbanus, doğudan alınacak intikam için, halka gerçek silahlardan arınıp ruhlarınızı kurtarın, eğer kan davası güdeniniz varsa bırakın, hırsızlık yapanlar gelin asker olun mesajlarıyla insanları galeyana getirmiştir.⁵⁴⁶ Bildiriyi dinleyen halk tarafından '*Deus le volt! Tanrı böyle istiyor!*' nidaları yükseliyordu.⁵⁴⁷ Bu çağrıya Avrupalı birçok kişi uyarak, Doğu'yu kurtarmak adına Kudüs'e yapılacak bir sefer için haçlı yemini etmişlerdir. Yemini bozan kişiler hain olarak adlandırılacak ve dinden aforoz edileceklerdi.⁵⁴⁸

Papa II. Urbanus, bu haçlı çağrısında iki hedef belirlemiştir. Birincisi doğu Hristiyanlarına (Bizans) yardım götürmek ikincisi ise kutsal toprakları, inançsız olduklarını söylediği Müslümanların elinden almaktır. Diğer bir deyişle papanın amacı Anadolu ve Kudüs'ün ele geçirilmesiydi.⁵⁴⁹

Urbanus'un bu haçlı çağrısına Avrupa halklarının olumlu bakmasının altında bulunan sebepler arasın da o dönemde Avrupa'da düzenin bozulmuş ve hâkimiyetin

⁵⁴⁶ Harold Lamb, *Haçlı Seferleri*, Türkçe çev. Füsun Dikmen, Tutku Yayın Evi, Ankara, 2012, s. 54.; Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, Türkçe çev. Cumhuriyet Atay, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.17.; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, Türkçe çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s. 373.

⁵⁴⁷ Harold Lamb, *a.g.e.*, s. 54.

⁵⁴⁸ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Türkçe çev. Fikret Işıltan, C.I. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998., s. 85.

⁵⁴⁹ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler- Bildiriler- İncelemeler*, (Ebru Altan, *Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri*, Tarih Dergisi, Prof. Dr. Hakkı dursun yıldız Hatıra Sayısı 35, (1984/94), s .65-78.) Dünya Yayıncılık, s. 8.

krallardan çıkararak bölgedeki güçlü beylerin eline geçmiş olması aynı zamanda şövalyelerin etrafı teröre boğarak, istediklerini elde etmek adına giriştikleri şiddet neticesinde insanlar tarafından tanınan gerçek otoriteye dönüşmüş olmalarıdır. Bunun yanı sıra haçlı seferleri düşüncesi macera arayan şövalyelerin yaşam tarzlarına uygun olması, dini unsurların öne sürülerek intikam alma duygularının kabartılması gibi sebepler Avrupalı halkı heyecanlandırmış ve bu seferler için heveslendirmiştir.⁵⁵⁰

Papa bu ilk çağrısından sonra birçok yeri gezerek haçlı duygusunu aşlamaya ve insanları Kudüs üzerine çıkacakları haçlı seferine ikna etmeye çalışmıştır.

Papa II. Urbanus'un Clermont'da yaptığı ilk çağrıdan sonra doğuya gitmek için sabırsızlanan gruplar ortaya çıkmıştı. Bunların başında Pierre l' Hermite geliyordu. Çevresinde, fakir şövalyeler ve halkı toplayarak herkesten önce yola çıktılar. Toplanan bu birlik uzun süren savaşlardan, kıtlıktan ve fakirlikten, ekonomik ve psikolojik çöküntüden bıkmış, doğunun zenginliklerinden bir an önce yararlanabilmek adına sabırsızlanmışlardır.⁵⁵¹

Pierre'nin orduları birkaç gün sonra yola çıktı. Peşindeki askerler o kadar çoktu ki geçtiği yerlerden insanlar onun grubuna dâhil olmaya devam ediyordu. Kudüs'e gidene kadar arkasından ayrılmayacağına yemin eden bu on beş bin kişilik askeri birliğin komutanı oluvermişti.⁵⁵²

Genellikle sosyal statü anlamında alt tabakalara ait kişilerin, öncü birlik olarak adlandırılacak ilk grupta olmasından dolayı bu savaş '*Halkın Seferi*'⁵⁵³ olarak nitelendirilmiştir. İşte bu birlik zamansızca yola koyularak Kutsal toprakları kurtarmak amacı ile Doğu'ya doğru ditmişlerdir.⁵⁵⁴

Pierre ve orduları, Clermont'tan yola çıkıp Almanya'ya gelmiş ve bu yürüyüş esnasında ordusu katlanarak artmıştır. Almanya'dan grubuna asker dahil etmemek için

⁵⁵⁰ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler- İncelemeler* s. 10,11,12.

⁵⁵¹ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Türkçe çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, s.87-88. ;Aydın Usta, *Müslüman –Haçlı Siyasi İttifakları Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008. S. 42-43.; Mike Paine, *a.g.e.* s.26.; Harold Lamb, *a.g.e.*, s. 75-76.; Steven Runciman, *Kutsal Toprakların Davetsiz Misafirleri I*, Nokta kitap, İstanbul, 2005., s. 121-122.; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, Türkçe çev. s. 57. Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 95. Thomas Asbridge, *a.g.e.*, s. 61.

⁵⁵² Harold Lamb, *a.g.e.*, s. 75-76.

⁵⁵³ Aydın Usta, *a.g.e.*, s. 42.;

⁵⁵⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 304.

bekleyişe ve arayışa geçmiş ancak yanlarında bulunan Fransız Gautier Sans Avoir öncülüğündeki birlik sabırsızlanarak yola çıkmış, Pierre’de bir süre bekledikten sonra peşlerine düşerek Anadolu’ya olan yolculuğunu devam ettirmiştir.⁵⁵⁵

Gautier orduları, Almanya’dan ayrıldıktan sonra Rhein Nehri ve Neckar Irmağı dolaylarından Tuna’ya çıkan yolu izlediler. Macar topraklarından sorunsuzca geçen bu ilk askeri birlik, Macar Kralına elçi yollayıp topraklarından ülkesinden sıkıntısız bir şekilde geçmek ve askerlerine yiyecek yardımı yapılmasını istemiştir. Macar kralı bu yardım talebini geri çevirmemiş ve bu topraklar üzerindeki geçişi kolay olmuştur. Macaristan’dan sonra Samlin’e gelen bu ordu Belgrad yakınlarındaki Save suyunu geçip Bizans sınırlarına ulaşmıştır.⁵⁵⁶

Halkın Seferi adıyla anılan öncü kuvvetler Belgrad topraklarından geçerken yağmalarda bulunmuş, bunun neticesinde Belgrad askerleri karşılık vererek aralarında bir çatışmaya girmişlerdir. Yapılan bu çatışma sırasında Pierre’ni ordusunda komutan olarak vazife alan Gautier’in birçok askeri öldürülmüş bazılarını da kilisede yakarak hayatlarına son verilmiştir.⁵⁵⁷ Belgrad’tan sonra Niş’e gelmeyi başaran Gautier’in orduları yolculuklarına sorunsuz bir şekilde devam ederek Filibe’ye vardılar. Buradan sonra bu birlikleri İstanbul’a gelmişlerdir.⁵⁵⁸

Gautier’in ardından, Almanya’dan yola çıkan Pierre, Gautier’in izlediği yol güzergâhından Macaristan’a geldi. O da Macaristan’dan sorunsuz bir şekilde geçerek Selmin’e ulaştı. Selmin’e gelindiğinde olaylar karıştı ve çıkan kargaşa savaşa dönüştü. Pierre orduları burda birçok Macar askerini öldürerek, büyükçe bir erzak dolu olan depoyu da yağmalamıştır. Selmin’den sonra bu ordu hızlıca Save’ye gelmiş, Save ’deki yolculukları bir hayli zor olmuş fakat Niş’e gelmeyi başaramamışlardır. Niş’ten hareketle önce Sofya oradan ise İstanbul’a gelen Pierre’nin orduları Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos tarafından hoş görü ile karşılanmıştır.⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 95-96.; Harold Lamb, a.g.e., s.76-77.

⁵⁵⁶ Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 96.; Aydın Usta, a.g.e., s. 44.; Thomas Asbridge, a.g.e., s.61.; Harold Lamb, a.g.e., s.

⁵⁵⁷ Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 96.

⁵⁵⁸ ; Aydın Usta, a.g.e., s. 44.

⁵⁵⁹ Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 97-100.

Aleksios Komnenos, Pierre'ye arkadan gelmekte olan düzenli orduları beklemelerin tavsiyesinde bulundu.⁵⁶⁰ Fakat Pierre' nin amacı bir an önce Türk topraklarına girerek savaşıyordu. Bu durumun karşısında Aleksios haçlı ordularının boğazdan geçişine izin vermiş ve artık Pierre orduları Anadolu yakasına gelmişlerdir.⁵⁶¹

İmparator Aleksios Komnenos, diğer haçlı orduları İstanbul'a gelene değin ilk gelen kuvvetlerin dinlenmesi adına Yalova yakınlarında bulunan Kibatos (Civetot) köyüne yerleştirmiştir. Buraya yerleşen ilk haçlı birliklerinin içerisinde anlaşmazlıklar çıkmış ve bu haçlılar bulundukları yöreyi yağmalamaya ve öldürmeye başlamışlar, hatta ilk haçlı grubunun öldürdükleri bebekleri kızarttıkları bile rivayet edilmektedir.⁵⁶²

Savunmasız Hristiyan halka karşı yaptıkları zulüm ve sözde başarılarının ardından bu grup yağma yapmaya devam etmiş hatta yönlerini türlerin bulunduğu araziye kadar çevirmişlerdir. Fakat bu defa talih yüzlerine gülmemiş ve nereyse bütün ordu İznik'e giden yol üzerinde Drakons köyü yakınlarında Selçuklu kuvvetleri tarafından yok edilmiştir. Sadece Selçuklu baskını sırasında İstanbul'da olan ilk haçlı kuvvetlerinin komutanı Pierre ve kaçabilmeyi başarmış az sayıda asker kurtulabilmiştir.⁵⁶³

Pierre I' Hermite 'nin başarısız kuşatmasının ardından düzenli haçlı orduları İstanbul'a gelmeye başlamıştır. Bu orduların ilk hedefi Türklerin elinde bulunan İznik'ti. İznik Türkler tarafından kuşatılmadan önce uzun yıllar Bizans Devletine ait bir bölgeydi. İmparator Aleksios İznik'i haçlı orduları tarafından geri alıp yağmalanırsa bir enkaz almak istemiyor ve gizlice Türk birlikleriyle anlaşmaya çalışmış fakat her iki tarafta bir netice elde edememiştir.⁵⁶⁴ Burası eski Bizans yolunun geçtiği yerdir. Bu bölge Türklerin elinde kaldığı takdirde Haçlı ordusunun yürüyüş güzergâhındaki irtibat ve ikmal noktaları tehlike altındaydı⁵⁶⁵. Bizans imparatoru Aleksios İstanbul'da bulunan

⁵⁶⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 306.

⁵⁶¹ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 306.

⁵⁶² Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 100-101.; Aydın Usta, *a.g.e.* s. 44.; Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 306.

⁵⁶³ Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 102-103.; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, Türkçe çev. s. 57.; Aydın Usta, *a.g.e.* s. 45-46.; Harold Lamb, *a.g.e.*, s. 81-82.; Thomas Asbridge, *a.g.e.*, s. 61.; Mike Paine, *a.g.e.*, s. 26-27. Savaş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 306-307.

⁵⁶⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 325.

⁵⁶⁵ Aydın Usta, *a.g.e.* s. 47.; Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 135.

haçlı birliklerinden bağıllık yemini aldıktan sonra orduları Eskihisar'da (Palekonon) bulunan karargâha göndermiştir.⁵⁶⁶ Aleksios, Anadolu topraklarında alınan yerlerin Bizans'a verilmesine dair haçlılarla bir anlaşma yapmış ve bu anlaşmadan vazgeçilmemesi için her haçlı komutanından bağıllık yemini almıştır.⁵⁶⁷

Kılıçarslan batıdan gelen yeni haçlı ordularını çok fazla ciddiye almamıştı. Bunun sebebi Pierre I' Hermite 'nin disiplinsiz ordularını kolayca yenmiş olmasından dolayı yeni gelen bu haçlı ordularını küçümsemişti.⁵⁶⁸

İlk Haçlı kuşatması yenilgisi ardından Avrupa'ya dönebilmeyi başarmış Pierre bu defa daha profesyonel ordular toplayarak Macaristan üzerinden İstanbul'a gelmiştir.⁵⁶⁹ Godefroi de Bouillon İzmit civarına gelmiş burada Pierre'nin sağlam kalan ordusuyla birleşmiştir.⁵⁷⁰ Godefroi ordusunu İzmit'ten Civetot'a göndererek kendisi de haçlı ordularının geçeceği yolu genişletmek için yola koyuldu. 6 Mayıs tarihinde İznik önüne ulaşan Godefroi burada karargâh kurmuştur.⁵⁷¹

Türk ordusu büyük olmakla birlikte yeni takviyelere ihtiyaç duymaktaydı. Sultan Kılıçarslan şehir tamamen kuşatılmadan yeni birlikler göndermeye çalışmış fakat ordusu çok uzakta olmasından dolayı yetişememiştir.⁵⁷²

Burada toplanan haçlı birlikleri 1097 yılının mayıs ayında Türkiye Selçuklu devletinin başkenti olan İznik'i (Nicea) kuşatmaya başladılar. Daha Türk orduları yetişmeden 16 Mayıs'ta Raymond şehrin güney kesimini kuşattı. 3 Haziran tarihinde Etienne de Blois ile Robert de la Normandie ordularıyla birlikte İznik yakınlarına geldiğinde haçlı ordusu tamamen toplanmış oldu.⁵⁷³

Türklerin yardımcı birlikleri Raymond'dan sonra İznik'e gelmişler ve Raymond'un ordusuyla çarpışmaya girdikten sonra yenilerek Sultan'ın öncülüğünde

⁵⁶⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 340.

⁵⁶⁷ Urfalı Mateos-Papaz Grigor, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 189.

⁵⁶⁸ Işın Demirkent, Türkiye Selçuklu Hükümdarı sultan I. Kılıçarslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 23.; Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 136.

⁵⁶⁹ Aydın Usta, *a.g.e.* s. 47.

⁵⁷⁰ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, s. 27.

⁵⁷¹ Harold Lamb, *a.g.e.*, s. 102.; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 64-65.

⁵⁷² Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 136.

⁵⁷³ Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 66.; Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 137.

gelmekte olan Türk ordusunu beklemeye başlamışlardır. Kılıçarslan 21 Mayıs gibi ancak İznik'e gelebilmiş ve şehrin girişini korumak için haçlılara saldırmıştır. Haçlı ordusu ile Türk ordusu arasında yaşanan savaş gün boyunca sürmüş ancak Türk orduları ilerleme imkânı yakalayamamışlardır. Havanın kararmasıyla birlikte Sultan Kılıçarslan geri çekilmiştir.⁵⁷⁴

Haçlılar ağır kayıplara uğramış, savaşa katılan ve sağ kalmayı başarabilen askerlerin birçoğu yaralanmışlardır. Haçlıların İznik kuşatmasının ardından Türk ordusunun kuşatmayı kaldırmak ve şehre yardım götürebilmek adına giriştiği savaşta haçlı ordularına ağır kayıplar yaşatmasına rağmen başarıya ulaşamamıştır.⁵⁷⁵

İznik şehrinin kuşatılması haçlı ordularını sevindirmiş ve gelecek için güven hissi vermiştir. Aynı zamanda İznik'in alınması haçlı seferlerinin başarıya ulaşacağını kanıtı olmuştur.⁵⁷⁶

Bir süre İznik'te kalan haçlı orduları hazırlıklarını bitirerek haziran ayının sonlarına doğru tekrar Türk birliklerinin üzerine gitmek için yola koyulmuşlardır. 26 Haziran günü haçlı orduları iki koldan yürüyüşe geçmişler ve Kadıköy (Khalkedon)'den İzmit'e (Nikomediea) buradan ise Helenopolis ve İznik (Nicea) üzerinden Sakarya Nehri kenarında bulunan Bilecik ilinin Bozüyük ilçesi yakınlarındaki dağ geçidinden geçerek Eskişehir (Dorylaion) gelmişlerdir.⁵⁷⁷ Sultan Kılıçarslan başarısız İznik savaşından sonra birliklerini yeniden toplamaya başlamıştır.⁵⁷⁸ Kılıçarslan ordularıyla birlikte Eskişehir dolaylarında bulunan bir bölgeye karargâhlarını kurmuşlardır.⁵⁷⁹ Kılıçarslan'ın ordusu Eskişehir (Dorylaion) dolaylarında Bohemund'un komuta ettiği haçlı ordularının ilk koluna saldırı düzenlemişlerdir. Türk orduları süratle hareket ederek haçlı birliklerini ok yağmuruna tutmuştur. Ümitsizlik içinde olan haçlı orduları, ikinci kolun yetişmesi üzerine yeniden cesaretlerini toplamışlardır.⁵⁸⁰ Kılıçarslan'ın

⁵⁷⁴ Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, Türkçe çev. s. 66. Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 137.; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., s.118.

⁵⁷⁵ Aydın Usta, *a.g.e.* s. 48.; Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 138.

⁵⁷⁶ Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 140.; Güray Kırpık, Doğunun ve Batının Gözünden Haçlılar, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 84.

⁵⁷⁷ Cüneyt Kanat, Devrim Burçak, *Sorularla Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 80.

⁵⁷⁸ Ali Sevim, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, s. 131.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 34.

⁵⁷⁹ Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 141-142.

⁵⁸⁰ Cüneyt Kanat, Devrim Burçak, *a.g.e.*, s. 81.

orduları karşılıklı yapılacak olan bir taarruza hazır değillerdi, ayrıca cephaneleri de oldukça azalmıştı. Haçlı ordularının ansızın saldırısı Türkleri içinde bulunduğu durumdan dolayı paniğe sokmuş, Türk birlikleri çözülerek karargâhlarını düşman askerlerine bırakmış ve yenilgiye uğrayarak Sultan II. Kılıçarslan ordusu geri çekilmeye başlamıştır.⁵⁸¹

Eskişehir’de aldığı zaferin ardından Haçlı orduları Akşehir ve Sultandağı üzerinden Konya’ya gelmişlerdir. Burada dinlenip erzak aldıktan sonra Ereğli de ikiye ayrılan haçlı ordusu Gülek Boğazı’ndan geçerek Çukurova’ya geçmiştir. Ekim ayının sonunda ise bu ordu Antakya’ya ulaşmıştır.⁵⁸²

Haçlı ordularının Antakya’ya gelişi buranın valisi olan Yağısıyan’ı endişeye düşürmüştür.⁵⁸³ İlk önlem olarak Yağısıyan kendine müttefikler aramış ve Musul Atabeyi olan Kürboğan’ın yanına gitmiştir. Kürboğa Yağısıyan’ın yardım teklifini kabul ederek Antakya’nın düşman ordularından kurtarılması için hazırlıklara başlamıştır.⁵⁸⁴ Kürboğa’nın bu teklifi kabul etmesi ardında haçlı ordularının kendine vereceği zararı bilmiş olması yatar. Eğer Antakya haçlılar tarafından kuşatılırsa kendi bölgesi de tehlike altına girmiş ve aynı zamanda uzun süreden beri Halep’i ele geçirme arzusu sekteye uğramış olacaktı.⁵⁸⁵

Haçlı orduları kasım ayına değin kuşatma ile ilgili eksikliklerini tamamlamak adına uğraşmışlardır. Burada erzak sıkıntısı yaşayan haçlı orduları yiyecek bulmak amacıyla Hama yönüne doğru harekete geçmişlerdir.⁵⁸⁶ Bu kuvvetlerin şehirden ayrılmasını fırsat bilen Yağısıyan erzak aramaya giden haçlı birliklerinin yeterince uzaklaştıklarından emin olduktan sonra Raymond St Gilles’in birliklerine saldırı düzenlemiştir.⁵⁸⁷ Bu ani saldırı sonucu Raymond şaşkınlığa uğramış fakat etrafındaki

⁵⁸¹Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 70.; Aydın Usta, *a.g.e.* s. 49.; Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 142-143.

⁵⁸² Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 76.; Aydın Usta, *a.g.e.* s.51.; Güray Kırpık, *a.g.e.*, s. 84.; Thomas Asbridge, *a.g.e.*, s. 82-83.

⁵⁸³ Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., s. 169.; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 77.

⁵⁸⁴ Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 165.; Thomas Asbridge, *a.g.e.*, s. 86-89.

⁵⁸⁵ Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 165.

⁵⁸⁶ Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev., s. 175.; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 78.

⁵⁸⁷ Aydın Usta, *a.g.e.* s. 53.; Thomas Asbridge, *a.g.e.*, s. 121.; Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 169.

şövalyelerden bir birlik kurarak Türklerin üstüne saldırıya geçmiştir. Havanın kararmasıyla birlikte askerler paniğe kapılarak ne yapacaklarını şaşırmış ve her iki tarafın birlikleri geri çekilerek ordugâhlarına geri dönmüşlerdir.⁵⁸⁸

Dımaşk Meliki olan Dukak aralık ayında yanında atabeyi olan Tuğtekin ve Yağısıyan'ın oğlu Şems'in bulunduğu büyük bir ordu ile harekete geçerek Albara köyü dolaylarında haçlı birlikleriyle karşılaşmışlardır. Haçlı birlikleri yapılan bu ani baskını Bohemund'un anlaması ve Dukak'ın saldırısını bertaraf ederek Türk birliklerinin geri çekilmesini sağlamış ve Anktakya'nın Türkler tarafından kurtarılmasını önlemiştir.⁵⁸⁹

Bundan sonra Türkler Antakya kuşatmasını kaldırmak için tekrar ordu toplamaya başlamışlar ve bu defa Halep Meliki olan Rıdvan'dan yardım istemişlerdir. Halep Meliki bu teklifi kabul ederek yardım hazırlıklarına başlamış ve haçlı ordularını taarruz için birleşmişlerdir. 8 Şubat tarihinde Türk ordularının tekrar saldırıya geçeceği haberini alan haçlı orduları Demirköprü civarında taarruza geçerek Türk birliklerine saldırmışlardır. Haçlı orduları bütün güçleriyle saldırıya geçerek Türk kuvvetlerini yenmeyi başarmıştır. Kısa süre içerisinde Halep Meliki Rıdvan'ın ordusu dağılarak geri çekilmeye başlamıştır.⁵⁹⁰

Kuşatmayı sürdüren haçlı birlikleri Musul valisi Kürboğa'nın üzerlerine geldiği haberini almıştır.⁵⁹¹ Kürboğa Urfa'da bulunan Frank ordusu yüzünden Antakya'ya doğru gitmek istemiyordu. Fakat bu durum Türkler için zaman kaybı olurken haçlı orduları komutanı Bohemund için bir fırsata dönüşmüş ve Firuz isimdeki bir Ermeniyle bağlantı kurmuş ve bu kişi Bohemund şehri satmayı kabul ettiği bildirmiştir.⁵⁹² Urfa'dan ayrılarak Antakya üzerine gelen Kürboğa haçlı ordularını paniğe sürüklemiştir.⁵⁹³ Barış yoluyla olayın çözülemeyeceğinin anlaşılmasının ardından iki ordu savaş düzeni almışlardır. Ancak Bohemund'un daha önce anlaştığı Firuz'un komuta ettiği kaleden ipler sarkıtılarak şehre giren haçlı orduları, orada

⁵⁸⁸ Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 169.

⁵⁸⁹ Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 171.; Aydın Usta, *a.g.e.* s. 53.

⁵⁹⁰ Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 173.

⁵⁹¹ Thomas Asbridge, *a.g.e.*, s. 94.; Aydın Usta, *a.g.e.* s. 55.; Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 176.

⁵⁹² Thomas Asbridge, *a.g.e.*, s. 92.; Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 177-178.

⁵⁹³ Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 85.

bulunan Rum ve Ermenilerin kendileriyle iş birliği yapmaları sonucu, Kürboğa'nın orduları ağır bir yenilgi almıştır ve bu sırada Türklere karşı büyük bir katliam yapmıştır.⁵⁹⁴ Bu olaydan sonra Antakya tamamiyle haçlı hâkimiyetine girmişti.

1099 yılının ocak ayında Antakya'dan yola çıkan haçlı orduları güzergâh üzerindeki Müslüman kentlerinin bir bölümünü ele geçirmişler, bir kısmından ise silah yardımı alarak yollarına devam etmişlerdir.⁵⁹⁵

Haziran ayında Kudüs civarına yaklaşan Haçlı orduları şehrin surlarının önüne geldiği zaman hemen kuşatmaya başlamışlardır. Ancak haçlı orduları şehrin kuzey kapının önündeki dış savunmayı yenmiş olmasına rağmen surlara tırmana bilecek yeterli sayıda merdivenleri olmadığı için bir süre mücadeleye devam ettikten sonra geri çekilmiştir.⁵⁹⁶

Haçlı ordularının tekrar saldırıya geçmeleri için daha çok mancınığa ve hücum merdivenine ihtiyaçları bulunmaktaydı.⁵⁹⁷ Fakat bunları temin edecek zamanları yoktu. Haçlı ordularının imdadına 17 Haziranda gelen 6 Hristiyan gemisi yetişmişti. Bu gemilerde kuşatma için kullanılacak gerek teçhizat ve erzak bulunmaktaydı. Hücum merdivenleri yapılarak tekrar Kudüs'ü kuşatma altına almak isteyen haçlı orduları bu yardıma rağmen oldukça zaman kaybediyordu.⁵⁹⁸ Haçlı orduları bu durumdayken Mısır'dan gelen bir ordu Kudüs'ü kurtarmak için yola çıkmıştı. Bunun haberini alan haçlı komutanları kaybedecek zamanlarının olmadığını anlayarak harekete geçmişlerdir.⁵⁹⁹

14 Temmuz gecesi Raymond'un askerleri sura yaklaşmayı başarmışlar fakat savunmanın mukavetinden dolayı bu haçlı orduları sura adım atmaya başaramamışlardır.

⁵⁹⁴ Aydın Usta, *a.g.e.* s. 56.; Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 179-180.; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 82.; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 90.

⁵⁹⁵ Aydın Usta, *a.g.e.* s. 66.; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 96.

⁵⁹⁶ Thomas Asbridge, *a.g.e.*, s.115.; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 97.; Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 217.

⁵⁹⁷ Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 102.

⁵⁹⁸ Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 218.

⁵⁹⁹ Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 103.

Ertesi gün öğle saatlerinde haçlı birlikleri hücum merdivenleri sayesinde şehre inmeyi başarmışlar ve Kudüs'te büyük bir katliam yapmışlardır.⁶⁰⁰

Haçlı orduları İmparator Aleksios'a ettikleri yemin gereği İznik'te olduğu gibi Antakya'yı da Bizans devletine teslim etmek durumundaydılar. Fakat Bohemund Antakya'yı Bizans'a teslim etmeyi kabul etmemiş ve bu durum Bizans ile Haçlı devletlerinin arasında yaşanacak sorunların temelini oluşturmaktadır.⁶⁰¹

1099 yılında Kudüs'ün ele geçirilmesinin ardından birçok haçlı ordusu Avrupa'ya geri dönmüştür.⁶⁰²

Haçlıların, Ortadoğu'daki varlıklarının ardından bölgede yaşayan Hristiyan milletler bu olaylara gönüllü veya zorunlu olarak dâhil olmak durumunda kalmış. Bu tarihten itibaren bölge huzuru kaçmıştır.⁶⁰³

2. II. HAÇLI SEFERİ SIRASINDA KULLANILAN YOL GÜZERGÂHLARI (1147-1149)

Urfa'nın, 1114 yılında imamemdin Zengi tarafından haçlı hâkimiyetinden geri alınmasının ardından bu haber Avrupa'da büyük üzüntülere sebep olmuştur. Urfa'nın fethinden sonra haçlı hâkimiyetinde bulunan Antakya ve Kudüs şehirleri tehlike altına girmiştir. Bu durumun neticesinde Avrupa devletlerinin Anadolu'ya ikinci bir haçlı seferi düzenlemesi şart olmuştur.⁶⁰⁴

Doğu'da yaşanan bu durumu haber alan Papa III. Eugenius, gelen yardım çağrısına kayıtsız kalmayarak derhal yeni bir Haçlı seferi planlamak amacı ile harekete geçti.⁶⁰⁵

Bu haçlı çağrısına ilk uyan kişi Fransa Kralı VII. Louis olmuştur. Louis zaten doğuya haç için yolculuğa çıkmak istiyordu. Urfa'nın İmameddin Zengi tarafından

⁶⁰⁰ Thomas Asbridge, *a.g.e.*, s.121-122. Steve Runciman, *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, Türkçe çev. Işıltan, s. 220.; Aydın Usta, *a.g.e.* s. 66.; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 103-104.

⁶⁰¹ Aydın Usta, *a.g.e.* s. 67-68.

⁶⁰² Thomas Asbridge, *a.g.e.*, s. 126.

⁶⁰³ Aydın Usta, *a.g.e.* s. 69.

⁶⁰⁴ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri (1147-1148)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 10.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. Fikret Işıltan, C.II. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 205.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 54.

⁶⁰⁵ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev., s. 205.

kuşatılması haberinin ardından bu haç yürüyüşünü Hristiyan dünyasına yardım yapmak adına, Haçlı seferine dönüştürme kararı almıştır.⁶⁰⁶ Louis, etrafında ki feodal beylerin haçlı olgusuna sıcak bakmamalarından dolayı başrahip Bernard'a baş vurarak yapılacak olan yeni haçlı seferinde, çekimser feodal beylerin katılmaları için ikna etmesini istedi.⁶⁰⁷ Bernard bu konuşmayı şova dönüştürerek üstündekileri parçalamış ve etkileyici konuşması ile etrafında toplanan beyleri galeyana getirerek Kral Louis'te dahil olmak üzere bir çok şövalye ve beyle haçlı yemini etmiştir.⁶⁰⁸

Yapılacak olan yeni haçlı seferine alman Kralı III. Konrad da papanın bizzat çağrısı üzerine dâhil olmuştur. Başta İtalya'daki sorunlarla ilgilenmek durumunda olduğu için bu teklifi kabul etmeyen Konrad, tanrıya ihanet ettiği düşüncesi ile bu savaş çağrısını kabul etmiştir.⁶⁰⁹

Yeni yapılacak haçlı seferinin komutanlığını üstlenen III. Konrad ve VII. Louis, sefer hazırlıklarına başlamak için önce ülkelerinde gerekli gördükleri düzenlemeleri yapmışlardır.⁶¹⁰

Bundan sonraki aşamada Avrupalı devlet adamları Bizans imparatoru Manuel Komnenos'a mektuplar yazarak Urfa üzerine düzenleyecekleri haçlı seferinde topraklarından geçmek ve erzak yardımı almak adına istekler de bulunmuşlardır. Bizans ise bu isteği haçlıların sadakat yemini etmesinin ardından yerine getireceğini söylemişti.⁶¹¹

Yapılan hazırlıklar ve alınan tedbirlerin ardından nihayet hazır olan haçlı birlikleri yola çıkmışlardır. İlk yola çıkanlar III. Konrad'ın başında bulunduğu alman birlikleri olmuştur. Alman haçlı birlikleri, Nürnberg'den Regensburg'a gelmiş ardından

⁶⁰⁶ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev., s. 206.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s.15.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 101.

⁶⁰⁷ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 14-16.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 101.

⁶⁰⁸ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev. Virginia Gingerick Berry *De profectione Ludovici VII in orientem, The Journey of Louis VII to The East*, Columbia University Press, New York, 1948, s. 9,11.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 102-13.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev., s. 210-211.

⁶⁰⁹ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 18-21.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev., s. 212-213.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 103.

⁶¹⁰ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 22.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 214.

⁶¹¹ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s.11.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 23.

gemilerle Tuna'ya geçerek Viyana üstünden Macaristan'a gelmişlerdir.⁶¹² Macaristan topraklarından sorunsuzca geçen alman birlikleri buradan Belgrad'a daha sonra ise niş üzerinden Sofya 'ya geçmişlerdir. Sofya'ya gelene kadar sorunsuzca hareket eden Alman haçlı birliği buradan sonra taşkın hareketlere başlamış, etrafını yağmalayarak önüne çıkanlara zarar vermişlerdir.⁶¹³ Bizans imparatoru Manuel bu durumdan rahatsız olarak bir ordusunu Trakya üzerine göndermiş ve Porsuk adındaki komutanına burada haçlı taşkınlıklarını engellemesini emretmiştir. Haçlılar Trakya'da bulunduğu esnada imparator Manuel, orduların İstanbul'a girmeden Çanakkale boğazı üzerinden Filistin'e geçmelerini istemiş fakat Alman Kralı Konrad bu teklifi kabul etmemiştir.⁶¹⁴ Trakya'dan sonra İstanbul yolculuğuna devam eden haçlı orduları yağmalamalarına devam ederek ilerlemişler ve nihayetinde 7 Eylül tarihinde Çatalca'ya (Matrai)⁶¹⁵ ulaşmışlardır.⁶¹⁶

Bizans imparatoru Manuel Komnenos ve Alman Kralı Konrad arasındaki dostane ilişkiler II. Haçlı Seferi zamanında bozulmuştur. Alman birliklerinin İstanbul'a geliş güzergahındaki Bizans topraklarını yağmalamaları ve halka kötü davranışlar sergilemeleri iki devletin arasındaki iyi ilişkinin bozulmasına sebep olmuştur.⁶¹⁷ Kral Konrad İstanbul'a geldiğinde karargahını önce Philopation'a kurmuş fakat burada da rahat durmayarak yağmalarına devam etmiştir. Konrad birliklerinin bu taşkın hareketleri sonucu karargâhı Philopation'dan kaldırılıp Haliç karşısındaki Pikridion (Hasköy) taşınmıştır.⁶¹⁸

Bizans imparatoru Almanların bu disiplinsizce davranışlarının ardından, kendilerine karşı savaş durumuna geçebileceklerini düşünerek Porsuk idaresindeki birliklerini Bizans surları çevresine yerleştirmiştir. Bizanslıların bu öngörülleri

⁶¹² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s.216.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 29-30.

⁶¹³ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 11.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 31-32.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 268.

⁶¹⁴ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 58.; Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 42-43.

⁶¹⁵ İstanbul'a bağlı ilçe merkezi. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 454.

⁶¹⁶ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 57-58.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 216.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 33-34.

⁶¹⁷ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 62-63.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 54.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev., s. 221.

⁶¹⁸ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev., s. 221.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 55; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 61.

gerçekleşerek Alman orduları ile Bizans askerleri arasında Bizans'ın galibiyetiyle sonuçlanan bir çatışma yaşanmıştır.⁶¹⁹

Bizans ve Alman orduları arasındaki kötü ilişkiler, haçlı askerlerinin İstanbul'da bulunmasından dolayı Bizans için tehdit oluşturacağını düşünen Manuel, Konrad'a karşı tavırlarını yumuşatarak ilişkilerinin düzelmesini sağlamıştır. Manuel Komnenos, Alman haçlı ordularının bir an önce boğazı geçirerek Anadolu'ya sevk etmek istemiş, Konrad başta buna karşı çıksa da Fransız haçlı birliklerinin İstanbul'a yaklaşmış olmalarından dolayı onların öncü birliği gibi görünmemek için Boğazı geçerek Kadıköy (Khalkedon)'de ordugahlarını kurmuşlardır.⁶²⁰

Konrad, Kadıköy'den yola çıkarak İzmit (Nicomedia) üzerinden İznik'e (Nicea) buradan Rhyndakos Ovasını takiple Bozüyük oradan da Eskişehir'e (Dorylaion) gelerek Türk saldırılarından dolayı tehlikeli olabilecek bu yolculuğu göze alarak Anadolu'ya giren en kısa yoldan hedefine ulaşmak istemiştir.⁶²¹

Konrad İznik'te (Nicea) ordusunu ikiye ayırmış, asker olmayan kişiler ve birçok asili Denizli'den (Laodicea) Antalya'ya göndermiştir. Antalya'ya giden bu kolun hangi yol güzergahını kullandıkları net olmamakla beraber kıyı şeridinden geçen yol olarak adlandırılan bölgeden geçmişlerdir. Konrad'ın başında bulunduğu asıl ordu ise Suriye'ye en kısa yoldan ulaşabilmek için hedefi olan İznik'ten, Eskişehir'e birinci haçlı seferlerinde de kullanılan yol ağını takip ederek dağlık araziler içerisinde Eskişehir'e geçmiştir.⁶²² Alman birliklerinin Anadolu'ya gelmelerinin ardından Selçuklu Sultanı I Mesud haçlı ordularının Anadolu içerisinde geçişlerini engellemek amacıyla büyük bir ordu toplayarak saldırıya geçmek için elverişli bir alan ve doğru zamanın gelmesini bekliyordu.⁶²³ Alman orduları, Türk arazisine girmesinin hemen ardından açlık ve susuzlukla karşılaşmışlardır. Yiyecek sıkıntısının baş göstermesi ardından haçlı orduları güzergahlarını değiştirerek hedeflerine daha kısa yoldan varmayı istemişlerdir. Ancak

⁶¹⁹ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 61.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 221.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 56.

⁶²⁰ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 58.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 221.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 63.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 59.

⁶²¹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 222.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 59.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 63.

⁶²² Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 106.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 63.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 222.

⁶²³ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 63.

yeni girdikleri yolun bataklık olması ve dağlık arazilerden oluşması orduyu iyice hantal bırakmış ve yürüyüşlerini zorlaştırmıştır.⁶²⁴ Tüm bu yetmezmiş gibi bir de etraflarını çeviren Türk birliklerinin saldırılarına maruz kalmışlardır.⁶²⁵

Sultan Mesud'un orduları ilk önce küçük birliklerle saldırıya geçerek haçlıların güçlerini öğrenmek istemişlerdir.⁶²⁶ Haçlı orduları ise Türklerle karşılaşır karşılaşmaz saldırıya geçmiştir. Türk savaş taktiği gereğince geri çekiliyor gibi yapan Türkler Alman ordularının iyice yorulduklarından emin olduktan sonra hızlıca geri dönerek tekrar haçlı orduları üzerine saldırıya geçmiş ve Alman birliklerini büyük kayıplar yaşatmıştır.⁶²⁷

Bu Türk saldırısından sonra moralleri bozulan ordu birde açlık ve susuzlukla uğraşıyordu. Haçlı orduları Eskişehir (Dorylaion) civarındaki Sarısu (Bathys) Irmağı kenarında dinlenmeye karar vermiştir. Haçlı orduları rehavet içerisinde dinlenirken bir anda Türk ordularının saldırısına uğramışlardır.⁶²⁸ Bundan tam elli yıl önce Sultan Mesud'un babası I. Kılıçarslan ilk haçlı ordularına karşı yenilgiye uğramış ve Türk orduları nihayet bu yenilginin öcünü alacaklardı.⁶²⁹ Türklerin bu ani saldırısı karşısında Alman orduları kargaşa içerisine girmiştir. Hafif donanımlı ve hızlı atlı birliklere sahip olan Türk ordusu, ağır zırh ve kalkan taşıyan Alman haçlı ordusuna karşı oldukça sürat hareket ederek defalarca haçlı ordularına saldırarak geri kaçmış ve tekrar geri gelerek Alman ordularını bezdirmişlerdir. Bu sayede meydan muharebesine girerek risk almak yerine, art arda düzenledikleri saldırılarla kendisinden oldukça fazla olan Alman haçlı ordularını kademeli bir şekilde yok etmeye çalışmıştır. Bu savaş hakkında bilgiler veren kaynaklar Alman ordusunun ağır bir yenilgi aldığından bahsetmektedir.⁶³⁰

⁶²⁴ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 91.

⁶²⁵ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 63.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 64.

⁶²⁶ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 63.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 64.

⁶²⁷ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 91, 93,97.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 64.

⁶²⁸ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 222.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 63.

⁶²⁹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 222.

⁶³⁰ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 91-97; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 64.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 222.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 65.

Alınan bu yenilginin ardından haçlı birlikleri İznik'e geri dönmeye çalışmış fakat bu dönüş esnasında Türk saldırıları hala devam etmiştir. Bu yürüyüş esnasında Konrad'ın da yaralandığı söylenmektedir.⁶³¹

29 Haziran 1147 tarihinde VII. Louis ordusuyla birlikte yola çıktı. Bizans imparatorluğu, Avrupa'dan yola koyulan bu ikinci haçlı ordularının, Bizans topraklarına zarar vereceğine düşünerek endişeye girmiş fakat Kral Louis Bizans sınırlarında herhangi bir taşkınlık eyleminin yapılmayacağına dair söz vermiştir. Bu arada eğer Fransız orduları eskiden Bizans toprağı olup daha sonra elinden çıkmış yerleri ele geçirecek olursa buralarla ilgili durumun ne olacağına daha sonra iki devlet karar verecekti.⁶³² Avrupa'dan yola çıkan Fransız Haçlı orduları, Alman ordularının geçtiği yol güzergâhını takiple Macaristan'a ulaştılar. Macaristan'dan sonra Braniçevo'dan Tuna'yı geçen ordu Niş üzerinden Sofya'ya oradan Filibe ve daha sonra Edirne'ye geldiler. Fransız haçlı ordusu Edirne'ye geldiğinde, İmparator Manuel, alman ordularına yaptığı teklifi, Fransız ordusuna da yaparak haçlı ordularının İstanbul'a uğramadan direkt Çanakkale üzerinden Anadolu'ya geçmesini istemiş fakat Kral VII. Louis bu teklifi kabul etmeyerek İstanbul'a giden güzergâhı takip etmiş ve Silivri üstünden İstanbul'a ulaşmıştır.⁶³³

4 Ekim 1147 yılında İstanbul'a gelen Fransa Kral'ı Louis Bizans sarayı tarafından büyük bir tören karşılandı.⁶³⁴ İmparator Manuel Komnenos ve Louis karşı karşıya geldiklerinde Manuel Louis'in isteklerini karşılayacağını ve onlara yardım edeceği sözünü vermiştir.⁶³⁵ Karşılıklı iyi niyet göstergesinden sonra Louis, Philopation sarayına giderek burada dinlenmeye çekilmiştir.⁶³⁶

⁶³¹ ; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 68.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 222.

⁶³² Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 25, 27, 29.

⁶³³ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 59.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 218-223.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 35-39.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 64

⁶³⁴ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 67.

⁶³⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 65.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 68.

⁶³⁶ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 223.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 65.

Bir süre dinlendikten sonra İzmit Körfezini geçen Fransız haçlı orduları İznik'e gelerek ordugâh kurmuşlardır.⁶³⁷ Kral Louis, Alman ordularının başına gelenleri öğrenmesinin ardından Kral Konrad'ın yanına giderek savaşın bundan sonraki bölümü için birleşme kararı almışlardır.⁶³⁸

Fransız Kralı Louis ordusuyla birlikte İznik'ten ayrılarak Rhyndakos Ovası üzerinden Ulubat'a (Lopadion) gelerek arkadan gelen Alman ordularını beklemeye başlamıştır.⁶³⁹ Alman ordularının Ulubat'a gelmelerinin ardından birleşen bu iki ordu yürüyüşe geçmişlerdir. Ulubat'dan sonra Susurluk üzerinden Balıkesir'e gelmişlerdir.⁶⁴⁰ Balıkesir'den sonra önlerinde alternatif iki yol güzergahı bulunmaktadır. Birinci yol güzergahı Balıkesir'den Alaşehir (Philadelphieia) oradan Denizli (Laodikeia) varan yoldur. Bu yol kısa fakat erzak bakımından yetersiz ve güvenlik açısından risklidir. İkinci yol güzergahı ise sahil kenarından gider.⁶⁴¹ Haçlı orduları bu güzergahlardan ikincisi seçerek sahil yolundan ilerleyemeye karar vermişlerdir. Balıkesir'den Edremit'e (Adramyttium) oradan Bergama (Pergamon), Manisa (Magnesia) ve İzmir (Smyrna) yolu takip edilerek güneye doğru devam etmişlerdir. Alman Kralı Konrad, Efes'ten geri dönmüş fakat Kral Louis, yoluna devam ederek Efes'e (Ephesos) gelmiştir.⁶⁴²

Louis Efes'te bulunduğu sırada Manuel Komnenos'dan bir mektup almış ve Türklerin büyük bir ordu toplayarak haçlılara karşı Taarruza geçecekleri bilgisini vermişlerdir.⁶⁴³

Fransız orduları Efes yakınlarında bir bölgeye ordugâh kurmuşlar ve bu andan itibaren Türk birlikleri haçlı ordusuna saldırılar düzenlemeye başlamışlardır. Fransız

⁶³⁷ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 223.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 69.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 65.; Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 83.

⁶³⁸ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 85.; ⁶³⁸ Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 66.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 76.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 224.

⁶³⁹ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 77.

⁶⁴⁰ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 224.

⁶⁴¹ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 78.

⁶⁴² M. Kemal Özergin, *a.g.e.* s. 36.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 79.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 224.; Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 107.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.107.

⁶⁴³ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 225.

haçlı ordusu ordugâh kurdukları vadiden ayrılarak, Menderes Vadisini geçmiş ve Denizli'ye (Laodikeia) ulaşmışlardır.⁶⁴⁴

Türk orduları ikiye bölünerek Menderes Nehrinin her iki kısmına yerleşmişlerdir. Birinci grup haçlılara arkadan saldırmak amacıyla ovaya yerleşirken diğer grup ise haçlı ordularının nehri geçmesini engellemek amacıyla kıyıya yerleşmişlerdir. Selçuklu ordusunda bulunan okçular ise tepelerde konuşlanmışlardır.⁶⁴⁵ Menderes Vadisi 'nin kıvrımlı yolundan yürüyüşte devam eden haçlı orduları daima yol boyunca Türk birlikleri tarafından saldırıya uğramıştır.⁶⁴⁶

Bedre Geçidi'nin geride bırakılmasının ardında Eskihisar yakınlarında Türklerin saldırısına uğrayan haçlı ordusu savaş düzenine girmiş ve Türk orduları ile haçlılar arasında savaş cereyan etmiştir. Bir kısım Türk birlikleri haçlı ordusunun arka kısmına saldırırken diğer Türk kuvvetleri ise düşman ordusunu ön cepheden ok yağmuruna tutmaktaydı. Haçlı orduları bu saldırıyı bertaraf etmeyi başararak taarruza geçmiş ve Türkler orduları dağlara doğru geri çekilmeye başlamış, haçlılar bu savaşta Türk kuvvetleri püskürtmeyi başarabilmiştir.⁶⁴⁷

Kazandıkları başarı ardından geceyi sakin geçiren Fransız haçlı orduları sabah olunca tekrar yola çıkmışlar ve Denizli'ye (Laodikeia) gelmişlerdir.⁶⁴⁸ Denizli'den Antalya'ya gitmek için Honaz (Kadmos) Dağında bulunan Kazıkbeli Geçidini aşmak zorundaydılar. Denizli'den ayrılan Fransız haçlı birliklerinin öncü kuvvetleri asıl ordudan önce geçidin önüne gelmiş ve burada kamp kurmayıp daha iyi bir arazi bulmak amacıyla etrafa dağılmışlardır.⁶⁴⁹ Öncü birlikler bir an önce kamp yeri bulmak amacıyla hızlı hareket etmişler ve arkalarında kalan yaya birlikleriyle aralarındaki mesafe oldukça açılmıştır. Üstelik bu arayış sırasında Türk birliklerinin okçu askerleri bu öncü birliklere karşı saldırıda bulunarak işlerini zorlaştırmıştır. Uygun bir alan bulup kamp kuran öncü birlikler ile asıl haçlı ordusu arasındaki bağlantı koparak ordu ikiye bölünmüştür. Bu

⁶⁴⁴ M. Kemal Özergin, *a.g.e.* s. 36.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 83.

⁶⁴⁵ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 83.

⁶⁴⁶ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 225.

⁶⁴⁷ E. J. Davis, *Anadolu XIX yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 67-68.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 225.

⁶⁴⁸ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s.225.

⁶⁴⁹ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 87.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 226.

durumu fark eden Türk birlikleri Fransız haçlı ordusunun orta bölümünde yer alan kuvvetlerine karşı saldırıya geçmişlerdir. Arkadan gelen Kral Louis'in orduları pusuya düşerek kendilerini savaşın ortasında bulmuşlardı. Saatlerce süren savaş ardından haçlı orduları, Türk orduları karşısında ağır bir yenilgi almışlar Kral Louis canını zor kurtarmıştır.⁶⁵⁰

Haçlı ordusu büyük bir kayıp vermesine rağmen hala Türklerle savaşacak kadar güçlü bir orduya sahipti. Ertesi gün Fransız haçlı orduları Antalya'ya varabilmek adına yola çıkmışlar bu yolculuk sırasında Türk birlikleri haçlı ordularını taciz etmeye devam etmişlerdir.⁶⁵¹ Haçlı orduları ise devam etmekte olan bu Türk saldırılarına karşılık vermeyerek yollarına devam etmişlerdir. Haçlı orduları ile Türk orduları bu yürüyüş esnasında zaman zaman çatışmaya girerek nihayet 20 Ocak 1048'de Antalya'ya varmayı başarmışlardır.⁶⁵²

Antalya'da bir müddet dinlenen Kral Louis bir an önce Antakya'ya varmak için yola çıkmak istiyordu. Fakat ordusu ağır yenilgiler almış, bir çok savaş teçhizatlarını kaybetmiş ve atları ölmüştü. Yaya kalan askerlerin yeni at alacak paraları olmadığı gibi uzun kara yolundan gidecek güçleri de bulunmamaktaydı. Bu yüzden Antakya'ya deniz yoluyla gitmeyi istiyorlardı.⁶⁵³

Louis, ordusunun durumunu göze alarak, Antakya'ya deniz yolu ile gitme kararı almıştır.⁶⁵⁴ Ancak gemi bulmak için oldukça zorlanmıştır. Yeterince gemi temin edemeyen Kral Louis ordusunu ikiye bölerek asillerden oluşan ordusu ile deniz yolu vasıtasıyla Antakya'ya doğru yola çıkmıştır.⁶⁵⁵ Kral Louis geride bıraktığı yaya orduları için hayli üzülmüştür.⁶⁵⁶ Bu yaya orduları Louis'in Antalya'dan ayrılışından sonra Türklerin saldırısına uğramıştır. Saldırıya uğrayan haçlı ordularının direnecek güçleri

⁶⁵⁰ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 226.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 89.

⁶⁵¹ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 90.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 226.

⁶⁵² Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 129.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 226.

⁶⁵³ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s.94.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 226.

⁶⁵⁴ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 129

⁶⁵⁵ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 226.

⁶⁵⁶ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 139.

olmadığı gibi deniz üzerinden Antakya'ya gidecek gemileri de yoktu. Geride kalan bu korumasız yayalar artık kaderleriyle baş başaydılar.⁶⁵⁷

Fransız Kralı Louis ve orduları 19 Mart 1148'de Antakya'ya ulaşmışlardır.⁶⁵⁸ Antakya'da bir süre kaldıktan sonra Kudüs'e yönelmiştir.⁶⁵⁹

Haçlı Seferi sırasında Kudüs'e ulaşan ilk grup Alman haçlılarından geriye kalan ve dağını bir şekilde sahile ulaşmış parça parça Kudüs'e gelen askerlerdi.⁶⁶⁰ Bunların ardından, Kral Louis'te Kudüs'e ulaşmış ve burada büyük bir sevinçle karşılanmıştır.⁶⁶¹

Avrupa'dan yola çıkan bütün haçlı kuvvetleri Filistin'e ulaşmalarının ardından Akka'da yapılacak bir toplantı da savaşın hedefleri belirlenerek, strateji yapılacak ve haçlı ordularının nerede toplanacağı belirlenecekti.⁶⁶² Yapılan görüşmeler ardından haçlı ordularının Dımaşk üzerine harekete geçmek için Taberiye'de toplanma kararı alınmıştır.⁶⁶³

24 Temmuz günü haçlı orduları Dımaşk'a ulaşmışlardır. Girilen mücadeleler ardından haçlı birliklerinin şiddetli saldırılarına karşı koyamayan Dımaşk askerleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu arada Dımaşk'a takviye kuvvetler gelmiş ve Türk süvarileri şehre girmeye başlamıştır. Müslümanların sayısı artarak güçleri iki katına çıkmıştır. Yardımcı birliklerin gelmesinin ardından iş tersine dönmüş ve Dımaşk kuvvetleri şehri kuşatma altına alan haçlılara karşı taarruza geçmiştir.⁶⁶⁴

Haçlı orduları geri çekilerek Dımaşk'ın savaş yoluyla alınabileceğinin imkansız olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Bu sırada haçlı ordularını takip eden Müslüman birlikler giderek çoğalmaya başlamış ve Nureddin Zengi büyük bir ordu ile Dımaşklılara yardıma gelmiştir. Böylece haçlı orduları dört gün süren kuşatmanın

⁶⁵⁷ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev., s. 139.

⁶⁵⁸ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 227.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 100.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 98.

⁶⁵⁹ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 101.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 232.

⁶⁶⁰ Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 102.

⁶⁶¹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 232.

⁶⁶² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 233. ; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 104.

⁶⁶³ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 233. ; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 105.

⁶⁶⁴ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 234-235.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 109.

ardından 28 Temmuz tarihinde geri çekilmeye başlamış ve bu geri çekiliş sırasında çok fazla kayıp vermişlerdir.⁶⁶⁵

3. III. Haçlı Seferi Sırasında Kullanılan yol Güzergâhları (1189-1192)

Selahaddin Eyyubi'nin (1169-1193), 1187 tarihinde, Eyyubi ordusunu Hittîn seferinde yenmesi ve Kudüs'ü ele geçirmesinin ardından, paniğe kapılan Avrupa devletleri yeniden bir haçlı seferi düzenleme yoluna gitmişlerdir.⁶⁶⁶

Papa III. Clemens, Alman Kralı Friedrich Barbarossa ile temasa geçerek yapılacak yeni haçlı seferi için davette bulunmuştur. Aynı zamanda Sûr başpiskoposu Josias, muhtemel bir haçlı seferi için İngiltere Kralı I. Richard ve Fransa Kralı II. Philippe Augustus ile görüşmüş, İngiliz ve Fransız Krallarını bu yeni oluşum içerisine dahil olmaları adına ikna etmiştir.⁶⁶⁷

Papa III Clemens' in haçlı çağrısının ardından bir süre sefer hazırlıklarıyla ilgilenen Friedrich Barbarossa, 1189 yılında Regensburg'dan kalabalık bir ordu ile yola çıkmıştır.⁶⁶⁸

Friedrich Barbarossa, çıktığı bu yolculukta rahat ilerleyebilmek adına geçeceği ülkelerden elçiler aracılığıyla izin istemiştir. Bu bağlamda Macaristan Kralı, Bizans İmparatoru ve Türkiye Selçuklu Sultan'ına elçiler göndermiştir.⁶⁶⁹

Macaristan topraklarından sorunsuzca geçen haçlı orduları, Tuna Nehri'nin ardından Bizans sınırına gelmesiyle birlikte kargaşa başlamıştır.⁶⁷⁰ Roma İmparatorluğu'nun varisi olma yarışında ve Kuzey İtalya sorunu sebebiyle Alman Kralı

⁶⁶⁵ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Türkçe çev. s. 236. ; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferleri*, s. 110-112.

⁶⁶⁶ Hittîn muharebesi için bkz: Süryanî Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 279-283.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XI, s. 431-436.; El-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr fî Memâlik'il-Emsâr*, Türkçe çev., s. 309-311.

⁶⁶⁷ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. III, Türkçe çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1992, s. 4-9.

⁶⁶⁸ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. III, s. 30-66.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, Yay Haz., A. Chroust, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I., MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928, s. 46, 47.

⁶⁶⁹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. III, s. 10.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 207.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 44-47, 92.

⁶⁷⁰ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 207.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 47-59.

ile Bizans İmparatorluğunun ilişkileri uzun süredir gergindi.⁶⁷¹ Aynı zamanda Bizans İmparatoru, Alman Kralı'nın asıl niyetinin Kudüs'e gitmek değil de İstanbul'u ele geçirmek olduğu düşüncesindeydi.⁶⁷² İki taraf arasındaki bu gergin durum birbirlerine gönderdikleri elçiler yoluyla çözülmüş ve Alman haçlı ordularının balkanlardan beri yaptığı yağma İstanbul'da çatışmaya dönüşmeden engellenmiştir.⁶⁷³

Alman haçlı birlikleri, 28 Mart'ta Bizans gemileriyle Abydos'tan (Eceabat) Boğazının karşı yakasına geçerek Anadolu'ya girmiştir.⁶⁷⁴ Abydos'tan sonra Diga Nehri⁶⁷⁵ kenarında bulunan Priapos'a (Karabiga) ulaşmıştır. Burada bir müddet dinlenen ordu Aveloica Nehri⁶⁷⁶ geçmek üzere yola çıkmıştır. Haçlı orduları bu nehri geçerken oldukça zorlanmış askerlerin birçoğu burada hayatlarını kaybetmişlerdir.⁶⁷⁷ Aveloica (Aisepos /Gönen Çayı)'dan sonra haçlı orduları Manyas Kuş Gölü'nün güney yakasından yürüyerek Ypomenon (Soğuksu)⁶⁷⁸ ile Archangelos⁶⁷⁹ arasında bulunan bir kalede dinlenmek için durmuşlardır. Bir süre Manyas Kalesinde dinlenen ordu daha sonra Ascaratana Vadisinde⁶⁸⁰ gelmişlerdir. Bu

⁶⁷¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işıltan, s. 139-141.; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Türkçe çev., s. 103-105, 147, 166-168, 188.

⁶⁷² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 212-215.

⁶⁷³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 207-220.

⁶⁷⁴ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 221, 222.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 76, 77, 90, 95, 96.

⁶⁷⁵ Günümüzde yeri net olarak bilinmemekle birlikte Kocabaş (Granikos) çayı olabilir. Kocabaş çayı günümüzde hala Karabiga kasabasından akmaktadır. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 139.

⁶⁷⁶ Günümüzde bilinen adı ile Gönen (Aisepos) çayıdır. Anna Komnena, *Alexiad*, Türkçe çev., s. 459.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 139. Hala varlığını devam ettiren bu çaya Büyük İskender'in Doğu seferi sırasında yaptırdığı düşünülen Güvercinli köprüsü bulunmaktadır. Gönen çayını geçip bir müddet batıya doğru devam edildiğinde Kocabaş çayı akmaya başlar ve bu çay üzerinde de günümüzde hala kalıntıları bulunan İskender köprüsü vardır. Tıpkı Güvercinli köprüsü gibi İskender'in doğu seferi sırasında yaptırıldığı düşünülmektedir. Çanakkale'den gelen bu yol güzergâhı eski orduların ana yol hattında bulunmaktadır.

⁶⁷⁷ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 96.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 102.; *Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno'nun Günlüğü)*, ed. Georgivs Heinricvs Pertz, MGH SS 17, Hannoverae, 1861, s. 513.

⁶⁷⁸ Manyas civarında bulunan Soğuksu mahallesi. Günümüzde hala Eski Manyas olarak adlandırılan bölge. Georgios Akropolites, *Khroniki Singrafi*, Türkçe çev. Bilge Umar, s. 25, 39, 45, 46.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 170, 171.

⁶⁷⁹ Soğuksu civarında bulunan ve eskiden manastırı olmasından dolayı itibar gören bir kasabadır. Georgios Akropolites, *Khroniki Singrafi*, Türkçe çev., s. 45.; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 170.

⁶⁸⁰ Manisa Şehrinin Kırkağaç ilçesinde bulunan ve Gelenbe Mahallesiine değin giden vadinin adıdır. Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 118.

vadiden ayrılan haçlı ordusu önce Kalamos'a⁶⁸¹ buradan sonra yol Alaşehir (Philadelpheia)'e gelir.⁶⁸²

Alaşehir'de (Philadelpheia) bir gün dinlenen ordu, Buldan Dağlarından geçerek 24 Nisan tarihinde Büyük Menderes civarından Tripoli⁶⁸³ şehrine varmışlardır. Ertesi gün Ierapolis'i (Pamukkale) ve Lesser Nehrini⁶⁸⁴ geçen Haçlı orduları Çürüksu Vadisine ulaşmışlardır. Vadinin konaklamaya elverişli yapısından dolayı Barbarossa'nın ordusu Denizli (Laodicea) Ovasında dinlenmek için kamp kurmuşlardır.⁶⁸⁵

Haçlı orduları Denizli'den sonra Türk topraklarından geçerek Konya'ya gitme kararı almıştır. Barbarossa'nın bu konuda bir çekincesi yoktur çünkü sefere çıkmadan önce II. Kılıçarslan ile Türk topraklarından güvenli geçmek adına bir anlaşma yapmışlardır.⁶⁸⁶

27 Nisan tarihinde Denizli'den hareket eden haçlı ordusu doğuya doğru giderek Acıtuz/Çardak Gölü civarında kamp kurmuştur.⁶⁸⁷ 29 Nisan'a gelindiğinde Hambat ovasından yola çıkan haçlı orduları Acıtuz Gölü'nün kuzeyin bölümünde Maymun Dağı'ndan geçip Dazkırı Ovası'ndan Dinar dolaylarına ulaşmıştır.⁶⁸⁸

Alman haçlı orduları Dinar dolaylarında kamp kurmuş dinlenirken, daha önce Türk topraklarından sorunsuz geçiş sözü alınmasına rağmen 30 Nisan tarihinde haçlı ordusunun yollarına devam etmek için kamptan ayrıldıkları sırada Türkmenler haçlı ordusuna saldırıya geçmiştir. Bu ani baskın sonucunda Alman Kralı Barbarossa askerlerine çadırları yakma emri vermiş ve yanan çadırlardan çıkan duman yardımıyla

⁶⁸¹ Kırkağaç ilçesinde bulunan Gelenbe Mahallesinin bulunduğu bölge. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 139.

⁶⁸² Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 97.

⁶⁸³ Bu şehir günümüzde Denizli ilinin Buldan ilçesinde bulunan Yenicekent Mahallesi civarında olduğu düşünülmektedir. Friedrich Sarre, *Küçükasya Seyahati-1895 Yazı-Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, çev. Dârâ Çolakoğlu, İstanbul, 1998, s. 9.

⁶⁸⁴ Bahsedilen bu yer Büyük Menderes Nehrinin (Meander) kollarından birisi olan Lykos (Çürüksu) Nehridir. Herodotos, *Historiai*, Türkçe çev., s. 526, 527.

⁶⁸⁵ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 99.

⁶⁸⁶ Yapılan anlaşma maddeleri için bkz: Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 92, 93.; Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 223.

⁶⁸⁷ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 100.

⁶⁸⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 100, 101.

Türkmenler kamptan uzaklaştırılarak dağlara kadar kaçmışlar haçlı birlikleri de kaçan bu Türkmenleri takip etmiştir.⁶⁸⁹

Menderes'in kaynaklarında meydana gelen bu hadiselerden sonra haçlı ordusu Uluborlu'ya gitmek üzere harekete geçmiştir. Türkmen birlikleri Dinar civarındaki saldırıda başarısız olmalarının ardından Alman haçlı ordularının Uluborlu'ya giden güzergâh boyunca yüksek tepelere saklanıp tekrar saldırıya geçmek adına uygun yer ve zamanı kollamak için haçlı ordularını gözlemlemeye başlamışlardır.⁶⁹⁰ Nihayet Türkmen akıncıları aradıkları fırsatı yakalamış ve 2 Mayıs tarihinde ve Alman haçlı ordusuna karşı harekete geçerek saldırıya başlamışlardır. Dinar ve Uluborlu dolaylarında girilen bu çatışmalarda Barbarossa'nın oğlu VI. Friedrich 'in, Kyburg Kontu'nun ve Merania Dükü'nün bir gün içinde yetmiş kadar asker öldürdüğünü, Öettingen Kontu Frederick ve Berg'in Savunucusu 'unda bir o kadar Türkmen askerini öldürdükleri bilinmektedir.⁶⁹¹

Menderes'in kaynaklarında meydana gelen bu hadiselerden sonra haçlı ordusu Uluborlu'ya gitmek üzere harekete geçmiştir. Türkmen birlikleri Dinar civarındaki saldırıda başarısız olmalarının ardından Alman haçlı ordularının Uluborlu'ya giden güzergâh boyunca yüksek tepelere saklanıp tekrar saldırıya geçmek adına uygun yer ve zamanı kollamak için haçlı ordularını gözlemlemeye başlamışlardır.⁶⁹²

Alman haçlı orduları Konya'ya gidebilmek için seçtikleri güzergahı değiştirerek başka bir güzergâh tercih etmişlerdir. Bu değişikliğin sebebi 30 binden fazla Türk ordusunun Tzibritze Geçidini tuttukları haberi Alman imparatoru Barbarossa'ya gelmiş olmasıdır.⁶⁹³ Bu haberin Barbarossa'ya kim tarafından verildiği kaynaklarda dile getirilmemiştir.⁶⁹⁴

⁶⁸⁹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 101.

⁶⁹⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 101.

⁶⁹¹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 101.

⁶⁹² İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XII, s. 47. İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-kussî fi'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, "İmad Al-Dîn Al- İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler" *Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü, Selçuklu Araştırma Dergisi*, , c. III, TTK, Ankara, 1971, s. 350, 353.; Ümit Kozcaz, "Denizli, Antalya ve Isparta Havalisindeki Haçlı Faaliyetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2014, s. 53-60.

⁶⁹³ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 102.

⁶⁹⁴ Türklerin geçidi tuttuğu bilgisi bölgede gözlem yapan haçlı birliklerinden ya da orduya öncülük eden Bizans kılavuzlarından almış olma ihtimali yüksektir.; Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, Türkçe çev., s. 288.

Haçlı ordusu Manuel Komnenos'un doğu seferlerinde tercih ettiği kraliyet yolundan sola dönmek zorunda kalmıştır.⁶⁹⁵ 3 Mayıs tarihinde haçlı birlikleri dağ geçidinden ilerliyorken Türkmenler haçlıların yürüyüş yollarını takip etmiş ve Sultan Dağlarında bulunan geçide pusu kurmuşlardır.⁶⁹⁶ Haçlı orduları Konya'ya giden bu yol güzergahında oldukça zorlu yollardan geçmişlerdir. Yolun zorluğunun yanı sıra sürekli devam eden Türkmen saldırıları haçlı ordusunun yürüyüşünü yavaşlatmış ve birçok kayıp vermesine yol açmıştır. Türkmenlerin hedefi artçı birliklere saldırarak önden giden ordu ile bağlantısını kesmektir. Bu amaçla VI. Friedrich'in önderliğindeki artçı birliklere yoğun ok atışlarıyla saldırmıştır.⁶⁹⁷

Türkmenlerin bu saldırılarından bunalan haçlı ordusu tepelerde konuşlanan Türk askerlerine karşı atağa geçmiş ve burada birçok Türkmen askerlerine kayıplar yaşatmıştır.⁶⁹⁸ Haçlı birlikleri dağ yolundan inişe geçmeye başladıklarında yanında bulunan yük hayvanlarının birçoğunu ve savaş teçhizatlarını birçoğunu geride bırakmak zorunda kalmışlardır. Fakat bu yol güzergahında Türkmenlere ait hayvanları alarak bunlarla açlıklarını gidermeye çalışmışlardır.⁶⁹⁹ Haçlı ordusu dağ geçidini aştıktan sonra 7 Mayıs tarihinde Akşehir'e ulaşmışlardır.⁷⁰⁰

Akşehir'e gelen haçlı ordusu burada dinlenmek için kamp kurmuş, Türklere karşı herhangi bir saldırı gayesi gütmemiştir. Ancak Türk birlikleri rahat durmayıp haçlılara karşı saldırıda bulunmuşlardır.⁷⁰¹ Bu saldırıya karşılık veren Alman orduları II Kılıçarslan'ın oğullarının yönettiği Türk ordusuna karşı taarruza geçmiştir.⁷⁰² Haçlı ordusu karşısında sayıları epey az olan Türk askerleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Türk ordusu burada ağır bir yenilgi almış bu yenilginin sonrasında Alman Kralı Barbarossa Akşehir'i kuşatarak ateşe vermiştir.⁷⁰³

⁶⁹⁵ Epistola de Morte Friderici Imperatoris, Yay. Haz. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928, s. 174.

⁶⁹⁶ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 102.

⁶⁹⁷ Epistola de Morte Friderici Imperatoris, Yay. Haz. A. Chroust, s. 175.

⁶⁹⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 103.

⁶⁹⁹ Epistola de Morte Friderici Imperatoris, Yay. Haz. A. Chroust, s. 175.; Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 103.

⁷⁰⁰ Epistola de Morte Friderici Imperatoris, Yay. Haz. A. Chroust, s. 175.

⁷⁰¹ Ansbert, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 104.

⁷⁰² Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 223-224.

⁷⁰³ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 224.

Akşehir dolaylarında yaşanan bu savaş ardından yola koyulan haçlı ordusu, saldırının verdiği yorgunluk, bu da yetmezmiş gibi üzerine açlık eklenmesi ve yük hayvanlarının ölmesiyle sebebiyle maneviyatlarını kaybederek iyice bitkin düşmüşlerdir.⁷⁰⁴

Akşehir'den ayrılıp Konya'ya doğru devam etmekte olan haçlı ordusunu Türkmen saldırıları dağ geçitlerinde devam etmişleridir.⁷⁰⁵ Haçlı ordusu, Türkmen saldırılarını bertaraf etmek amacıyla yeni bir saldırı planı yapmış ve bu plan neticesinde Türk birliklerini, ikiye böldüğü ordusunun arasında bırakarak, Türklere ağır bir yenilgi yaşatmıştır.⁷⁰⁶

Alman haçlı orduları Konya güzergahına doğru devam eden yürüyüşü sırasında Türkmenler tekrar tekrar saldırılarına devam etmiş 12 Mayıs tarihinde iki ordu arasında yapılan çatışmada birçok Türk askeri öldürülmüştür.⁷⁰⁷

14 Mayıs tarihine gelindiğinde Alman haçlı ordusu ile Türkiye Selçuklu Devleti orduları tekrar karşı karşıya gelmiştir. Selçuklu kuvvetleri yürüyüş güzergahında bulunan dağlara saklanarak haçlıları beklemeye başlamışlardır.⁷⁰⁸ Türklerin savaş düzenine geçip Alman ordularını beklediği haberini alan Barbarossa, düşmanlarına karşı kaçmayarak düşmanlarına saldırı emri vermiştir.⁷⁰⁹

Alman ve Türk ordularını tekrar karşı karşıya getiren bu savaş, haçlı ordusunun Türk saldırıları karşısında ciddi bir direniş göstermesiyle Selçuklu askerleri geri çekilmiştir.⁷¹⁰

Friedrich Barbarossa'nın bu haçlı ordusu Çanakkale'den yola çıktığı andan itibaren daha önce Selçuklu Sultanı ile antlaşma yapmış olmalarına rağmen yol üzerinde birçok defa Türk saldırılarına maruz kalmış bunun yanında ordusunda ciddi bir erzak ve

⁷⁰⁴ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s.104.; Epistola de Morte Friderici Imperetoris, Yay. Haz. A. Chroust, s. 176.

⁷⁰⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 225.

⁷⁰⁶ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 225.

⁷⁰⁷ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 105.

⁷⁰⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 106.

⁷⁰⁹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 106.; Epistola de Morte Friderici Imperetoris, Yay. Haz. A. Chroust, s. 176.

⁷¹⁰ Epistola de Morte Friderici Imperetoris, Yay. Haz. A. Chroust, s. 176.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 106.

su sıkıntısı yaşanmıştır. Bu ordu Konya yakınlarına geldiğinde ne yiyecek ne de su bulabilmişlerdir.⁷¹¹

Konya'ya ulaşmış olan haçlı ordusuyla barış yapmak isteyen Türkler Kilikia'nın kendilerine verilmesini ve 300 altın karşılığında Türk topraklarının sorunsuzca geçebileceklerini söylemişler fakat Alman Kralı Barbarossa bu teklifi kabul etmemiştir.⁷¹² Konya'ya gelip Meram civarına ordugâh kuran haçlılar, Türk ordularına karşı saldırıya geçmişlerdir.⁷¹³ Bu saldırı neticesinde yenilen Türk ordusu tekrar geri çekilmek durumunda kalmıştır.⁷¹⁴

Haçlı ordularının bu zaferinden sonra Türkler, Almanlarla antlaşma yapmak istemiştir. Ancak bu antlaşmanın maddelerine dair bir malumat bulunmamaktadır.⁷¹⁵

26 Mayıs tarihinde Konya'dan ayrılan Alman haçlı ordusu, 30 Mayıs'ta Karaman'a ulaşmıştır.⁷¹⁶ Yolculuklarına devam eden haçlı ordusu önce Sibilia (Yıldızköy)'ya gelmiş ardından Göksü Nehrini takip ederek bu bölgede bulunan uygun bir arazide dinlenmek için kamp kurmuşlardır. Haçlı ordusunun dinlenmeye geçtiği sırada Ermeni Kralı, Barbarossa ile görüşmek için ordugahlarına gelerek, Ermeni bölgesinden geçen yol güzergahından onlara yardım edeceklerini ve zorluk çıkarmayacakları sözünü vermiştir.⁷¹⁷

Yollarına devam eden ordular dar ve sarp arazilerden ilerleyerek haçlı ordusunun öncü birliklerini oluşturan kısım 10 Haziran tarihinde Silifke'ye (Seleucia) gelerek burada konaklamış ve arkadan gelen asıl haçlı ordusunu beklemeye başlamıştır.⁷¹⁸

⁷¹¹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 108.

⁷¹² Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 108.

⁷¹³ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 110.

⁷¹⁴ Epistola de Morte Friderici Imperetoris, Yay. Haz. A. Chroust, s. 177.

⁷¹⁵ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 226.

⁷¹⁶ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 113.

⁷¹⁷ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 114.

⁷¹⁸ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, İngilizce çev., s. 115.

Alman Kralı Friedrich Barbarossa zorlu dağ yolculuğundan kurtulmak için ordudan ayrılmış ve Göksu Nehrini geçtiği sırada nehrin akıntısına kapılarak boğulmuştur.⁷¹⁹

Barbarossa'nın boğulmasının ardından yerine oğlu VI Friedrich geçmiştir. Friedrich babasının na'sını alarak Tarsus'a gelmiştir. Tarsus'tan ordunun bir bölümü Trablus'a gitmek için ayrılırken bir bölümü ise Friedrich'in öncülüğünde Antakya'ya doğru harekete geçmiştir.⁷²⁰

Haçlı ordusu 19 Haziran tarihinde Suveydiye Limanına, ardından 21 Haziran tarihinde ise Antakya'ya gelmeyi başaramışlardır.⁷²¹ Antakya'da Alman haçlı orduları 2 ay kadar kaldıktan sonra Akka'ya gitmek üzere yola çıkmaya karar vermişlerdir.⁷²²

Yola devam eden ordu 4 Ekim tarihinde Akka'ya vardıklarında sayısı oldukça azalmış ve ordu perişan bir halde görünmekteydi.⁷²³ Haçlı ordusu Akka'ya geldiklerinde, Selahaddin Eyyubi'nin orduları ile bir türlü sonuca bağlanamayan çatışmalar yaşanmış verilen kayıplar oldukça artmaya başlamıştır.⁷²⁴

VI Friedrich 20 Ocak 1191 yılında ölmüş ve yerine Leopold von Österreich geçerek Alman birliklerini toparlamayı başarmış fakat bu yolculuk ve yapılan savaşlarda bitkin çıkan ordu önemli bir başarı kazanamadan Almanya'ya geri dönmüştür.⁷²⁵

⁷¹⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Demirkent, (1180-1195), s. 229.; Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 115-116.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev., c. XII, s. 48.; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe çev., c. XIII, s. 45.

⁷²⁰ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 116-117.

⁷²¹ Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperatoris*, İngilizce çev., s. 117.

⁷²² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. III, s. 15.; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 152.

⁷²³ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 152.

⁷²⁴ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 152.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. III, s. 26-28.

⁷²⁵ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 152.; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. III, s. 26-28.

SONUÇ

İstanbul- Afyonkarahisar arasında bulunan coğrafya pek çok millete ev sahipliği yapmış ve bu tarihi coğrafya üzerinde birçok kavim yerleşim alanı kurmuştur. Bithynia, Mysia, Troas, Aiolis, Lydia, Ionia ve Phrygia bölgeleri bu alan içerisinde bulunmaktadır. Günümüzde Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgelerinin bir kısmının yer aldığı bu tarihi coğrafyanın sınırlarını belirlemede tarih, coğrafya ve arkeoloji alanında çalışan bilim insanları oldukça güçlük çekmiştir. Çünkü bu alanda yaşayan milletlerin birbirleriyle çatışmaları sonucu birçok kent diğer milletlerin egemenliği altına geçerek bulunduğu bölgenin isimi değişmiş ve bu bağlamda kentlerin hangi bölge içerisinde yer aldığına tespitinde oldukça zorluk çekilmiştir. Aynı zamanda bu sahada yaşayan milletlerin yüz yıllar içerisinde değişmesi veya dönüşüme uğraması sonucunda bölgelerin sınırları değişmekle kalmamış yeni gelen milletlerin farklı adlandırmaları sonucunda bölge isimleri de çok defa değişiklik göstermiştir.

Söz konusu alanda yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Birçok seyyah ve araştırmacı bölge hakkında coğrafi bilgilere yer vermekle beraber tarihi gelişim sürecinde pek çok eksikliğe rastlanmıştır. Özellikle sınırların belirlenmesi ve Eski Çağlardan, 12-13. Yüzyıllara kadar gerçekleşen değişiklikler sonucunda şehirlerin belirlenmesi ve kullanılan yol güzergâhlarının ortaya konulmasında oldukça zorluk çekilmiş net bir bilgi ortaya konulmak adına ana kaynaklardan faydalanılmaya çalışılmıştır.

Bahsi geçen bu coğrafyada Eski Çağ milletlerinin kurduğu uygarlıkların ardından Doğu Roma İmparatorluğu bilinen adı ile Bizans hâkimiyet sağlamış ve Orta Çağın büyük bir bölümünde bu bölgeyi elinde tutmayı başarabilmiştir. Bizans hâkimiyetinde bulunan Batı Anadolu topraklarını ve hatta İznik'i egemenliği altına alan Türkiye Selçuklu Devleti'nin bölgeye gelişi ardından bu iki ülke arasında uzun yıllar süren savaşlar başlamıştır.

Yapılan bu tez çalışmasında Selçuklu, Bizans ve Haçlı ordularının söz konusu saha içerisinde askeri yol güzergâhları değerlendirilmeye alınmıştır. Bizans başkenti olan İstanbul ile Selçuklu başkenti Konya arasında gidip gelen bu orduların geçtiği

yollar ve bu yollar üzerinde bulunan şehirlerin stratejik konumları ele alınarak Orta Çağ askeri yol sistemi aydınlatılmaya çalışılmıştır.

İstanbul- Afyonkarahisar askeri yol ağının tespiti esnasında, iki şehir arasında kullanılan birçok farklı yol ağının bulunduğu ve orduların gerek güvenlik gerek iâşe eksikliklerinin giderilmesi adına farklı yolları tercih ederek Batı Anadolu'ya geldiklerini görmekteyiz. İstanbul'dan ayrılan bir ordunun Afyonkarahisar'a gelebilmesi için kullanabilecekleri beş farklı yol güzergâhının olduğu tespit edilmiş ve bu yollara dair yapılan çalışmada bilgiler sunulmuştur. Bu yollara bakacak olursak İstanbul'dan ayrılan bir ordunun İzmit'ten, İzmit'e, İzmit'ten sonra ise Rhyndakos Ovasını geçerek Bozüyük hattından Eskişehir'e daha sonra Seyitgazi üzerinden Afyonkarahisar'a gidebilecekleri bir yol ağı bulunmaktadır. Aynı zamanda yine Bizans ordularının toplanma alanı olan Rhyndakos Ovasından hareketle bir ordu Bozüyük hattını takip ederek İnönü üzerinden Kütahya ve daha sonra Afyonkarahisar'a ulaşabilmektedir. Bu bölgede alternatif bir yol güzergâhı daha bulunmaktadır. Bu yol ise Bozüyük'e varmadan Simav'a döner ve Tavşanlı üzerinden Kütahya'ya ulaşır. Ancak bu üçüncü alternatif yol hattını ordular kullanmayı çok tercih etmemiştir.

İstanbul'dan ayrılan bir ordu İzmit, İzmit, Bursa üzerinden, kaynaklarda kıyı şeridi yolu olarak geçen yolu takip ederek Uluabat üzerinden Ergili, Susurluk, Kırkağaç, Akhisar, Denizli, Dazkırı, Dinar, Sandıklı'dan Afyonkarahisar'a ulaşabilecekleri bir güzergâh bulunmaktadır. Bu yol üzerinde Denizli'den hareketle Honaz, Tavas, Acıpayam, Korkuteli'nden Antalya'ya ulaşan farklı bir yol ağı da bulunmaktadır. İstanbul'dan hareket eden bir ordu aynı yolu takip ederek Akhisar'dan Alaşehir yoluna girmeyip Manisa, İzmir, Aydın, Nazilli, Denizli üzerinden Afyonkarahisar'a ulaşması mümkündür.

Bir alternatif yol güzergâhı ise orduların İstanbul'dan deniz yolu ile Çanakkale boğazını geçerek Ezine, Edremit, Ayvalık, Dikili, Menemen üzerinden İzmir'e varabilecekleri yol ağı bulunmaktadır. İzmir'den sonra yol ikiye ayrılır. İlk yol İzmir, Efes, Aydın, Denizli üzerinden Afyonkarahisar'a ulaşırken ikinci yol ise yine İzmir'den hareketle Turgutlu, Salihli, Alaşehir, Denizli hattından Afyonkarahisar'a gelir. Çanakkale boğazını geçen orduların alternatif bir yol ağı daha bulunmaktadır. Bu yol ağı ise Çanakkale'den hareketle Biga, Gönen ve Susurluk üzerinden Akhisar hattına

gelen yoldur. Bizans ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin arasında yaşanan savaşlar esnasında bahsi geçen bu yol ağları pek çok defa kullanılmıştır.

Yapılan bu tez çalışmasında İstanbul- Afyonkarahisar hattının seçilmiş olmasının en önemli sebebi Batı Anadolu'da yoğunlaşan Türkmen akınlarına karşı sefere çıkan Bizans ordularının doğu ve batı yönünde seçebilecekleri farklı yol hatlarının olması ve bu yolların birleşme noktasının çoğunlukla Afyonkarahisar olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada döneme ait ana kaynaklar, Arkeolojik çalışmalar göz önünde tutularak İstanbul-Afyonkarahisar yol hattı üzerinde genellikle Bizans, Türkiye Selçuklu Devleti ve Haçlı ordularının geçiş ağları ele alınmış, kullanılan yol güzergâhları ve bölgenin tarihi coğrafyası değerlendirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

Kaynak Eserler

- Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-nâme I*, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, 1977.
- Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, *Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Anonim *Süryani Vekayinâmesi*, İngilizce çev. A. S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Cambridge University Press, Nisan 1933.
- Ansbert, *Historia de Expeditione Frederici Imperetoris*, Yay Haz., A. Chroust, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I., MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928.
- Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*, çev. Furkan Akderin, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, Alfa Yay., İstanbul, 2005.
- Arrianos, *Anabasis*, *Anabasis of Alexander*, İngilizce çev. E. J. Chinnock, Hodder and Stoughton, Dumfries, 1883.
- Başkumandan Simbat (Simbat Gundstabil), *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Başkumandan Simbat Vekayinâmesi*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), İstanbul, 1946.
- Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 5.16,20,21., İngilizce çev. E.O. Winstend, *Letters to Atticus*, Vol. I, London/New York, 1919.
- Claudius Ptolemäus, *Cosmographia*, Weltkarten, Edition Georg Popp, Würzburg, 1975.
- Ebu'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldan*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007.
- Epistola de Morte Friderici Imperatoris, Yay. Haz. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.*, MGH SS rer. Germ. N.S. 5, Berolini, 1928.
- Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, çev. Çiğdem Menzilioğlu, *Roma Tarihinin Özeti*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Makhtebhanuth Zabhne (Kronografya)*, Türkçe çev. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi I*, TTK, Ankara, 1987.
- Georgios Akropolites, *Khroniki Singrafî*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Vekayinâme*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, ed. Erkan Göksu, *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhan-i Selçukiyân)*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2018.

- Herodotos, *Historiai*, çev. Müntekim Ökmen, *Tarih*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.
- Hetum Paemiç (Haython), *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), İstanbul, 1946.
- Hierocles, *Synecdemus*, Yay. Haz. August Burckhardt, *Hieroclis Synecdemvs*, Lipsiae, 1893.
- Ioannes Kinnamos, *Historia*, çev., Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, TTK, Ankara, 2001.
- Ioannes Zonaras, *Epitome Historiarum*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- İbn Battûta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Sadeleştiren. Mümin Çevik, İstanbul, 1983; İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Battuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, İstanbul, 1971.
- İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, çev., A. Sait Aykut, *İbn Battûta Seyahatnamesi I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nûzzar fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, Türkçe çev. Aykut, s. 406.
- İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fî'l-umûri'l-'Alâ'iyye (Selçuk name)*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, c. I-II, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.
- İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe çev. Mehmet Keskin, *El-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslam Tarihi*, c. X.-XIII., Çağrı Yay., İstanbul, 1994.
- İbn Saîd el-Mağribî, *Kitâbü'l-Coğrafiya*, Yay. Haz. İsmâil el-Arabî, Beyrut, 1970.
- İbnü'l-Azîmî, *Tarihü'l-Azîmî*, Türkçe çev. Ali Sevim, *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538 = 1038/39-1143/44)*, TTK, Ankara, 2006.
- İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, Türkçe çev. Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağırakça, *İslâm Tarihi, El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, c. X.-XII., Bahar Yay., İstanbul, 1987-1991.
- İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk (Zeylû Târîhi Dimaşk)*, Yay. Haz. Amedroz, *History of Damascus*, Leyden, 1908.
- İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fî'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, "İmad Al-Dîn Al- Kâtib Al- İsfahânî Eserindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1971, c. III, TTK, Ankara, 1971.
- İmâdedîn el-Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-kussî fî'l-fethi'l-kudsî*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, " İmad Al-Dîn Al- İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler" *Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü, Selçuklu Araştırma Dergisi*, , c. III, TTK, Ankara, 1971, ss. 249-369.

- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, TTK, Ankara, 2000.
- Kitâbü'l-Mesâlik Ve'l-Memâlik (Kitâbu Sûreti'l-Arz)*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, 10. *Asırda İslâm Coğrafyası*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014.
- Ksenophon, *Anabasis*, çev. Oğuz Yarlıgaş, *Anabasis, Onbinlerin Dönüşü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2014.
- Mikhail Psellos, *Khronographia*, Yay. Haz. Işın Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, TTK, Ankara, 2014.
- Muhammed Bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-safâ, fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2015.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, Yay. Haz. Ali Öngül, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikleri*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2017.
- Nikephoros Bryennios, *Historiae (Materials for a History)*, Türkçe çev. Bilge Umar, *Tarihin Özü (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008.
- Niketas Khoniates, *Historia*, çev., Fikret Işıltan, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, TTK, Ankara, 1995.
- Niketas Khoniates, *Historia*, Türkçe çev. Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2004.
- Nizamüddin Şâmi, *Zafernâme*, Türkçe çev. Necati Lugal, TTK, Ankara, 1987.
- Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev. Virginia Gingerick Berry, *De profectione Ludovici VII in orientem, The Journey of Louis VII to The East*, Columbia University Press, New York, 1948.
- Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem*, İngilizce çev. Virginia Gingerick Berry, *De profectione Ludovici VII in orientem, The Journey of Louis VII to The East*, Columbia University Press, New York, 1948.
- Plinius, *Naturalis Historia*, çev. Harris Rackham, *Pliny Natural History II*, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts/London, 1961.
- Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, İskender & Caesar*, Türkçe çev. Furkan Akderin, *Paralel Yaşamlar, İskender & Caesar*, Alfa Yay., İstanbul, 2007.
- Prokopius, *Anekdotia (Historia Arcana)*, Türkçe çev. Orhan Duru, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2001.
- Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, İngilizce çev. John Digby, *Quintus Curtius His History of The Wars of Alexander*, London, 1714.

Roger de Hoveden, *Annalium pars prior et posterior*, ed. Henry Savile, *Rervm Anglicarvm Scriptores Post Bedam Praecipvi*, Londini, 1596.

Salnâme-i Vilayet-i Konya H.1305/M.1888

Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî Târîhi'l-âyân*, Türkçe çev. Ali Sevim, *Mir'âtü'z-zamân fî Târîhi'l-âyân'da Selçuklular*, TTK, Ankara, 2011.

Strabon, *Geographika*, çev. Adnan Pekman, *Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XII-XIII-XIV*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ul Â'lâm*, c. 2, Mihran Matbaası, H.1306/M. 1889

Şerefüddin Ali Yezdî, *Zafernâme*, Türkçe çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr fî memâlik'il-emsâr*, Türkçe çev. D. Ahsen Batur, *Mesâlikü'l Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerimiz ve Duyduklarımız*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.

Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme), Türkçe çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Çoşguner, Atıf Yay., Ankara, 2014.

Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, çev. Mehmet Ali Kaya, "Titus Livius Gn. Manlius'un Galat Seferi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. X., Sy. I., İzmir, 1995.

Vardapet Vahram, *Vekayinâme*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, *Vahram Vekayinâmesi Kilikya Kralları Tarihi*, (TTK Basılmamış Tercüme Eser), İstanbul, 1946.

Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Engin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar (I-VIII. Kitaplar)*, Ötüken Neşriyat Yayınları, 2016.

Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, Türkçe çev. Engin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II, Kudüs'un Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2018

Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, İngilizce çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, Vol. II, Columbia University Press, New York, 1943.

Yazıcızâde Alî, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, Yay. Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Basım Yay. İstanbul, 2017.

Kitaplar, Tezler ve Makaleler

A Letter Concerning the Death of the Emperor, Frederick, İngilizce çev. G.A. Loud, *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Ashgate Publishing Company, Surrey, 2010, s.169-172.

- A.A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türkçe çev., Müfid Mansel, c.1., Maarif Matbaası, Ankara, 1943
- AKDERİN, Furkan, *İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis)*, Alfa Yay., İstanbul, 2005.
- ALTAN, Ebru, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara, 2003.
- ASBRIDGE, Thomas, *Haçlı Seferleri*, Türkçe çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2014.
- AYAN, Engin, "Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* (Deniz Aşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) adlı eserin XVI., XVII., ve XVIII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994.
- AYÇA, Muazzez, *Anadolunun Tarihi Büyük Yolları (Onattıncı Asra Kadar)*, (Daktilo Edilmemiş Mezuniyet Tezi) 1944-1945.
- BAKIR, Abdullah, "Myriokephalon Savaşı Etnasında Anadolu'da Siyasi Durum ve Uluborlu Coğrafyasında Savaşın Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 71-96.
- BAKIR, Abdullah, "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, ss.55-66.
- BARLAS, İlcan Bihter, *Kudüs Seferi, Kutsal Toprakları Kurtarmak*, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- BAYKARA, Tuncer, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007.
- BYZANTİNOS, Stephanos, *Ethnica*, Vol. I, Yay. Haz. Billerbeck, Berlin, 2006.
- CAN, Ayhan, "Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesinin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabının Tercümesi", *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1998.
- CEYLAN, Mehmet Akif, "Myriokephalon Savaşı (17 Eylül 1176) Açısından Konya Bağrsak Boğazı'nın Coğrafi Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2017, Sy.7, ss. 1-39.
- CEYLAN, Mehmet Akif-ESKİKURT, Adnan, "Kufi Çayı Boğazının Doğal ve Tarihi Coğrafyası (Çivril/Denizli)", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 2001, c. 1, Sy. 3, ss. 123-152.
- CHAN, Claude, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Türkçe çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.

- ÇAY, Abdülhaluk, “Myriokefalon/Karamıkbeli Zaferi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 7-17.
- ÇAY, Abdülhaluk, *II. Kılıçarslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.
- ÇAY, M. Abdülhaluk, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası, Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi*, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1984.
- DAVIS, E. J., *Anadolu XIX yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidya Antik kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.
- DEMİRALP, Didem, *İlk Çağ Anadolu'sunun Frigya yöresinden yükselen bir hüznün tınısı- Antik Metinlerin Işığında Satyr Marsyas'ın Trajik Öyküsü*, Lefke Avrupa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2014, c.5, Sy.1, s.88-103.
- DEMİRKENT, Işın “Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ioannes Aksukhos”, *Belleten*, Nisan 1996, c. 60, Sy. 227, s. 59-72.
- DEMİRKENT, Işın *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1997.
- DEMİRKENT, Işın, “XII. Yüzyılda Bizans'ın Ege Bölgesinden Güneye İnen Yolları Hakkında”, *Anadolu'da Tarihî Yollar ve Şehirler Semineri 21 Mayıs 2001*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2002, SS.1-14.
- DEMİRKENT, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146) II*, TTK, Ankara, 1994.
- Droysen, Büyük İskender Tarihi, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Dharma Yayınları, İstanbul, 2007.
- Droysens, G. *Allgemeiner Historischer Handatlas*, Bielefeld/Leipzig, 1886.
- EİCKHOFF, Ekkehard, “Der Ort Der Schlacht Von Myriokephalon”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK, c. II, Ankara, 1981, s. 680-683.
- ESKİKURT, Adnan, “Batı Anadolu'da İlk Selçuklu Faaliyetleri”, *USAD*, 2019, c.10, ss. 251-266.
- ESKİKURT, Adnan, “Orta çağ Kroniklerine Göre 17 Eylül 1176 Myriokephalon Zaferi (Bağırsak Boğazı- Konya)”, *Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2017, Sy.7, ss. 74-98
- ESKİKURT, Adnan-CEYLAN, Mehmet Akif, *Myriokephalon Zaferi*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2017.
- F. J. V. Arundell, *Discoveries in Asia Minor, Including a Description of The Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Pisidia*, Vol. I-II, London, 1834.
- FRENCH, David H. – MITCHELL, Stephen, “Roma İmparatorluğu'nun İlk Devrinde Pisidia'da Yollar ve Ulaşım”, *Türk Arkeoloji Dergisi, Kültür Bakanlığı Eski ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları*, 1997, Sy.24-1, ss. 213-220.

- FRENCH, David H., *Roman Roads & Milestones Of Asia Minör*, Vol. 4, The Roads, Fasc.4.1 Notes On The İtineraria, BİAA Yay., Electronic Monography 10, Ankara, 2014.
- GARSTANG, John, "Hittite Military Roads in Asia Minor A Study in Imperial Strategy with a Map", *American Journal of Archaeology*, 1943, Vol. 47, No. 1, ss. 35-62.
- GÖKSU, Erkan, "Miryokefalon Savaşından Sonra Türkiye Selçuklu Ordusunda Meydana Gelen Değişiklikler", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriocephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, s. 63-68.
- Graf, David F., 'The Persian Royal Road System', *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, ed. Heleen Sancisi-Weerdenburg vd., Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, Leiden, 1994.
- GÜNEŞ, Cüneyt, "X. Yüzyıldaki Bizans Taktikonlarına Göre Bizans İslam Güçlerinin İlk Karşılaşma Alanları: Kleisouralardaki Askeri Taktiklere Dair", *History Studies Dergisi*, 2018, c.10, Sy.1,ss. 85-100.
- HAMILTON, William J., *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. I., London, 1842.
- Kafesoğlu, İbrahim, "İbn Battûta", *İA*, V/2., s. 708; A. Sait Aykut, "İbn Battûta", *DİA*, IX., s. 361.
- KAFESOĞLU, İbrahim, "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyi'nin Adı: Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı ?", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, , İstanbul, 1984. Sy. 34, ss. 55-60.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu*, Tarih Enstitüsü Dergisi, , İstanbul. 1981. S.10-11.
- KANAT, Cüneyt, devrim Burçak, *Sorularla Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.
- KARACA, Behset, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2012.
- KARACA, Behset-KARACAN, Kadir, "Bölgenin Tarihi Coğrafyası ile İlgili Bazı Mülahazalar ve Miryokefalon", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriocephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 149-171. ; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 95.
- KEÇİŞ, Murat Cüneyt Güneş, "Bizansın Anadolu'daki Yeni Düzeni: Thema Sistemi'nin Ortaya Çıkışı ve Problemler", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2018, c.19, Sy. 43, ss. 95-107.

- KEÇİŞ, Murat, “Miryokefalon Savaşı’nda Bizans Ordusunun Stratejisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss.119-138.
- KOFUOĞLU, Sait, *Hamidoğulları Beyliği*, TTK, Ankara, 2006.
- KORUCU, Berna Burcu, Üçüncü, “Tarihî Süreçte Beyşehir Gölü Adalarında İskân, Nüfus ve Sosyo-Ekonomik Faaliyetler”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2014.
- KOZCAZ, Ümit, “Denizli, Antalya ve Isparta Havalisindeki Haçlı Faaliyetleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2014, s. 53-60.
- KURAT, Akdes Nimet, *Çaka Bey, İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi MS. 1081-1096*, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966.
- LAMP, Harold, *Haçlı Seferleri*, Türkçe çev. Fusun Dikmen, Tutku Yayın Evi, Ankara, 2012.
- LONG, George, “*Critalla*”, DGRG, VOL. I ed. William Smith, Boston, 1854.
- LONG, George, “*Amorium*”, Dictionary of Greek and Roman Geography, Vol. I, ed. William Smith, Boston, 1854.
- Magie, David, *Anadolu’da Romalılar III, Batı Anadolu Kent Devletleri*, çev. Neziha Başgelen-Ömer Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.
- Magni presbyteri annales Reicherspergenses (Tageno’nun Günlüğü)*, ed. Georgivs Heinricvs Pertz, MGH SS 17, Hannoverae, 1861.
- Magni presbyteri annales Reicherspergenses*, ed. Georgivs Heinricvs Pertz, MGH SS 17, Hannoverae, 1861, s.439-534.
- MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları 2006.
- MİLLER, Konrad, *Die Weltkarte Des Castorius Genant Die Peutingersehe Tafel*, Ravensburg, 1887.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Dânişmendliler”, *DİA*, c. 8, s. 38-41.
- ÖZERGİN, Kemal, “Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1959.
- PAİNE, Mike, *Haçlı Seferleri*, Türkçe çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2011.

- RAMSAY, W. D., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türkçe çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961.
- RAMSAY, W. M., "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1888, Vol. 4, No. 3, S.263-283.
- RAMSAY, W. M., "Notes and Inscriptions from Asia Minor (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 1886, Vol. 2, No. 2., s. 123-131.
- RAMSAY, W. M., "The Cities and Bishoprics of Phrygia", *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, Aberdeen, 1906, s. 235-238.
- Ramsay, W. M., *The Cities and Bishoprics of Phrygia, Being an Essay of Local History of Phrygia From the Earliest Times to the Turkish Conquest*, Vol. I, Clarendon Press, Oxford, 1895.
- RAMSAY, W. M., *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the Earliest Time to the Turkish Conquest*, Vol. I, Oxford 1895, s. 327-328.
- RAMSAY, W. M., "Manuel'in Türklere Karşı Seferi, 1176", çev. Arslan Durdu-Fatih Demir, *Asia Minor Studies Dergisi*, Temmuz 2018, c. 6, Sy. 12, s.329-337.
- SARAÇOĞLU, Hüseyin, *Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1990
- SARRE, Friedrich, *Küçükasya Seyahati-1895 Yazı-Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, çev. Dârâ Çolakoğlu, İstanbul, 1998.
- SEVİM, Ali -YÜCEL, Yaşar, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK, Ankara, 1989.
- SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara, 2000.
- SEVİN, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- STEVEN, Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi (I-III)*, Türkçe çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- TALBERT, Richard J.A., *Barington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton University Press, 2000.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Texier, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C. I, Türkçe çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.

- The History of the Expedition of the Emperor Fredrick, İngilizce çev. G.A. Loud, *The Crusade of Fredrick Barbarossa, The History of the Expedition of the Emperor Fredrick and Related Texts*, Ashgate Publishing Company, Surrey, 2010, s. 33-134.
- TOPRAKLI, Ramazan, “Kemer Boğazı (Miryokefalon) ve Yenice Sivrisi Zaferi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu (19-20 Haziran 2014) Özel Sayısı*, Ekim 2014, Isparta, ss. 37-54.
- TURAN, Osman, “Selçuklu Kervansarayları”, *Belleten*, Temmuz, 1946, c. X, Sy.39, s.471-474.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971.
- TURFAN, Kemal, “Myriokephalon Savaşı Üzerine Yeni Görüşlerimiz ve Anadolu’nun Bir Türk Vatanı Oluşu”, *Myriokephalon Savaşı I. ve II. Sempozyum Bildirileri, Çivril Belediyesi Kültür Hizmetleri Yay.*, Denizli, 1997, ss. 4-26.
- TURFAN, Kemal, “Myriokephalon Savaşı’nın Yeri Üzerinde Yeni Araştırmalar”, *X. Türk Tarih Kongresi*, TTK, c. 2, Ankara, 1991, ss. 1117-1155.
- UMAR, Bilge “Myriokephalon Savaşının Yeri: Çivril Yakınında Kûfi Çayı Vadisi”, *Belleten*, 1990, Sy. 209, Ankara, s. 99-120.
- UMAR, Bilge, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İnkılap kitapevi, İstanbul, 1993.
- USTA, Aydın, *Müslüman –Haçlı Siyasi İttifakları Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.
- W. M. Ramsay, “Pisidia and the Lycaonian Frontier”, *The Annual of the British School at Athens*, 1902/1903, Vol. 9, ss. 143-173.
- WEİSSOVA, Barbora, *Regional Economy, Settlement Patterns and the Road System in Bithynia (4th century BC – 6th century AD) Spatial and Quantitative Analysis*, Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Ph. D. to the Department of History and Cultural Studies of the Freie Universität Berlin. 2017.
- WINSTEDT, E. O., *Letters to Atticus*, Vol.1, London/New York, 1919.
- WİTTEK, Paul, “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, Türkçe çev. Mihin Eren, *Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1969, c. I, TTK, Ankara, 1970, SS. 194-241.
- YARLIGAŞ, Oğuz, *Anabasis, Onbinlerin Dönüşü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2014.

İnternet Kaynakları

www.livius.org/articles/concept/peutinger-map/ (22.02.2018).

<http://arkeolojihaber.net/tag/oluz-hoyuk/> (28.01.2018)

<http://peutinger.atlantides.org/map-a/> (22.02.2018).

<http://tabula-peutingeriana.de/> (22.02.2018).

Ek III

Harita 3: Herodotos'un Anlatımına Uyularak Çizilen Pers Kral Yolu Haritası
Fatih Demir, a.g.t., s. 226.

Ek IV

Harita 4: Pers Kralı Kserkses'in Yunanistan Seferi Sırasında Ordusunun Anadolu'da Yol Aldığı Güzergâh

Fatih Demir, a.g.t., s. 226.

Ek V

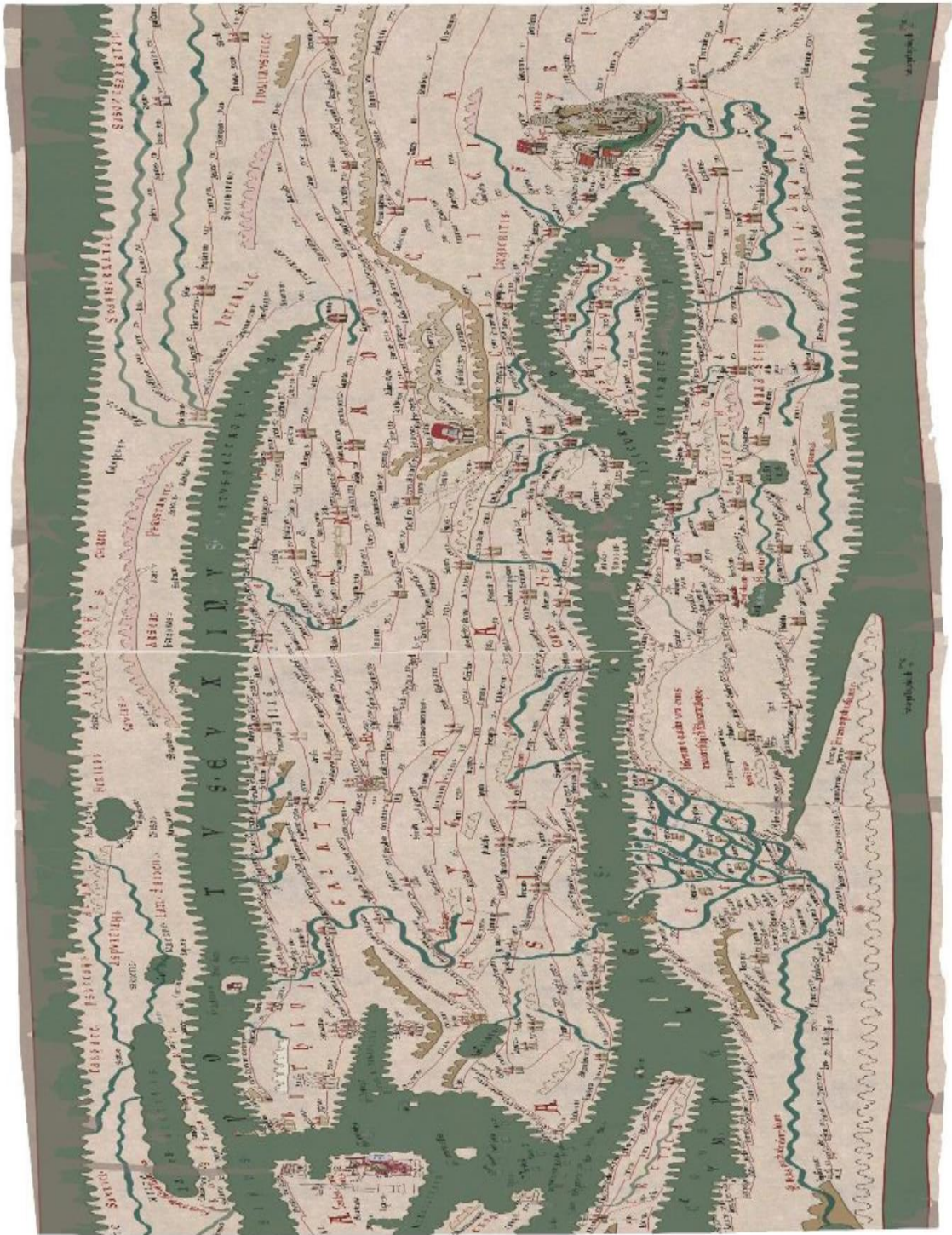
Harita 5: Makedon Kralı Büyük İskender'in, Doğu Seferi Esnasında Kullandığı Anadolu'daki Yol Güzergâhı
Fatih Demir, a.g.t., s.227.

Ek VI

Harita 6: Anadolu'nun Roma Yol Ağı
<http://dare.ht.lu.se> (30.08.2018): Dijital Atlas of the Roman Empire

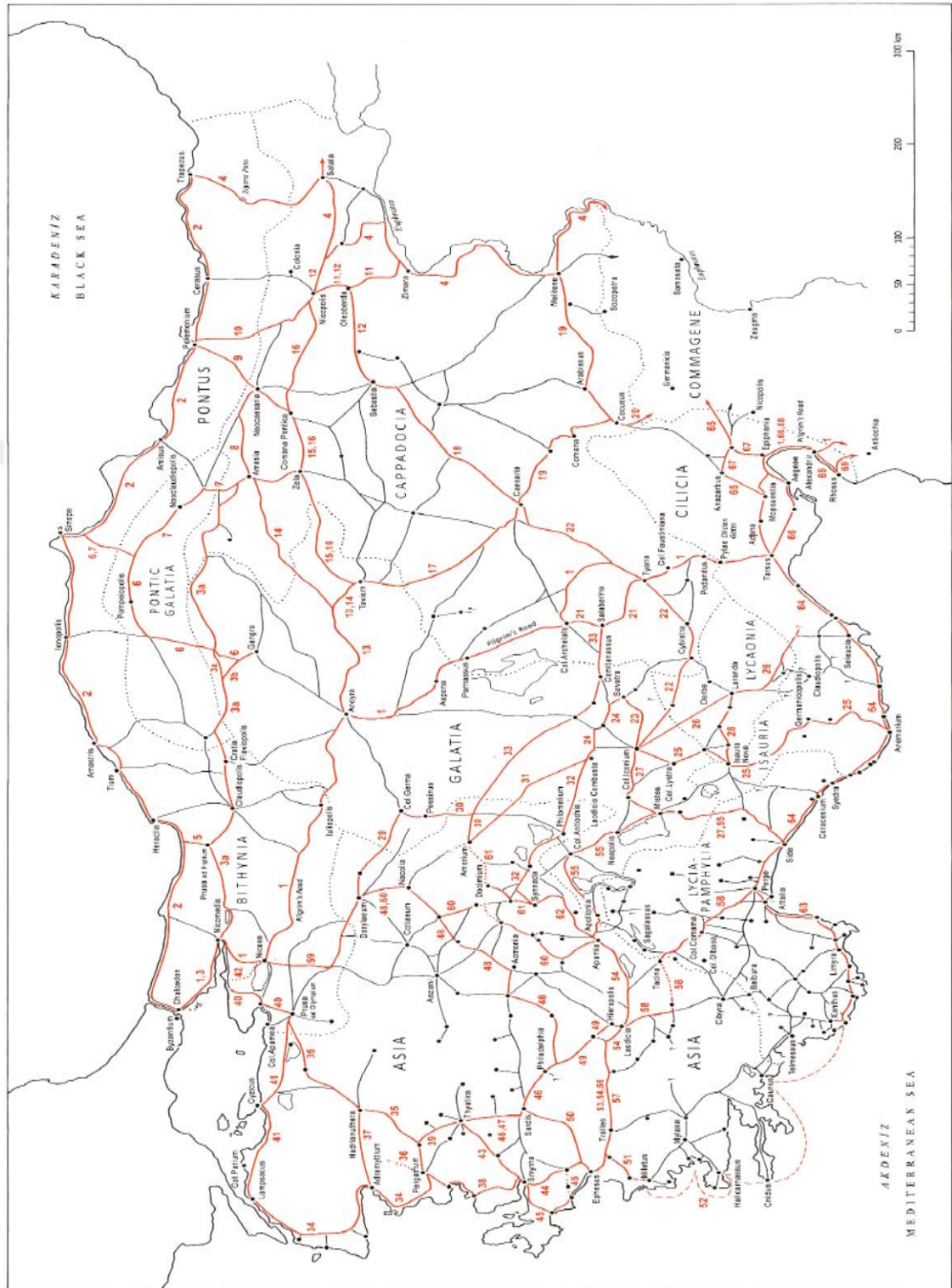
Ek VII

Harita 7: Peutinger Haritasının (Tabula Peutingeriana) Dokuzuncu ve Onuncu Parşömente (Segmentum) Bulunan Anadolu Haritası

<http://tabula-peutingeriana.de/> (22.02.2018): Tabula Peutingeriana, Segmentum IX-X.

Ek VIII

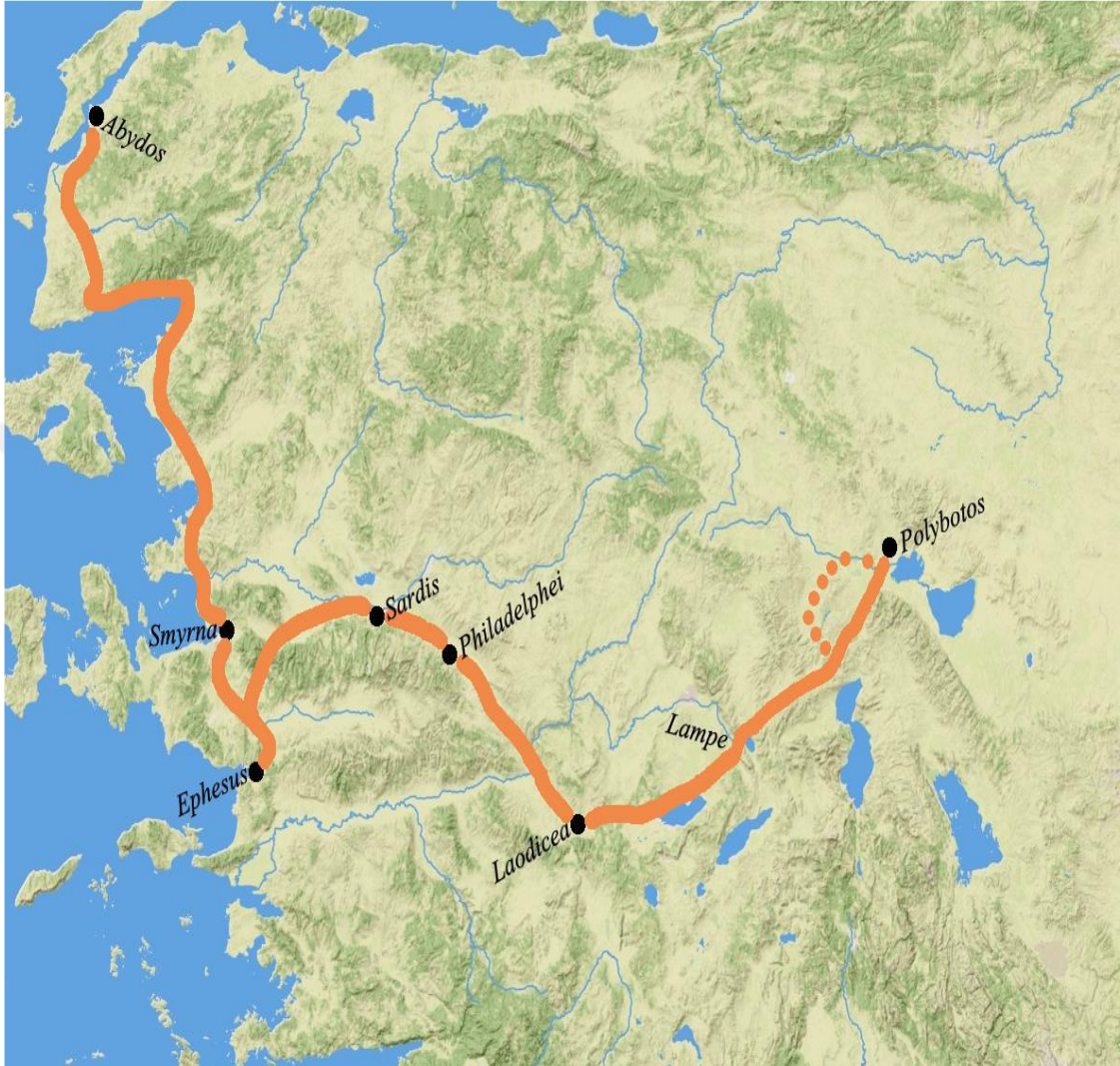
Harita 8: Peutinger Haritasının (Tabula Peutingeriana) D. H. French Tarafından Dilsiz Türkiye Haritasına Çizilmiş Hali

David H. French, *Roman Roads & Milestones Of Asia Minor*, Vol. 4, The Roads, Fasc.4.1 Notes On The Itineraria, BİAA Yay., Electronic Monography 10, Ankara, 2014, s. 24, 25.

Harita 9: *Cladius Ptolemy Tarafınca Çizilmiş Anadolu Haritası (Tabvla I Asiae)*
 Claudius Ptolemäus, *Cosmographia*, Weltkarten, Edition Georg Popp, Würzburg, 1975.

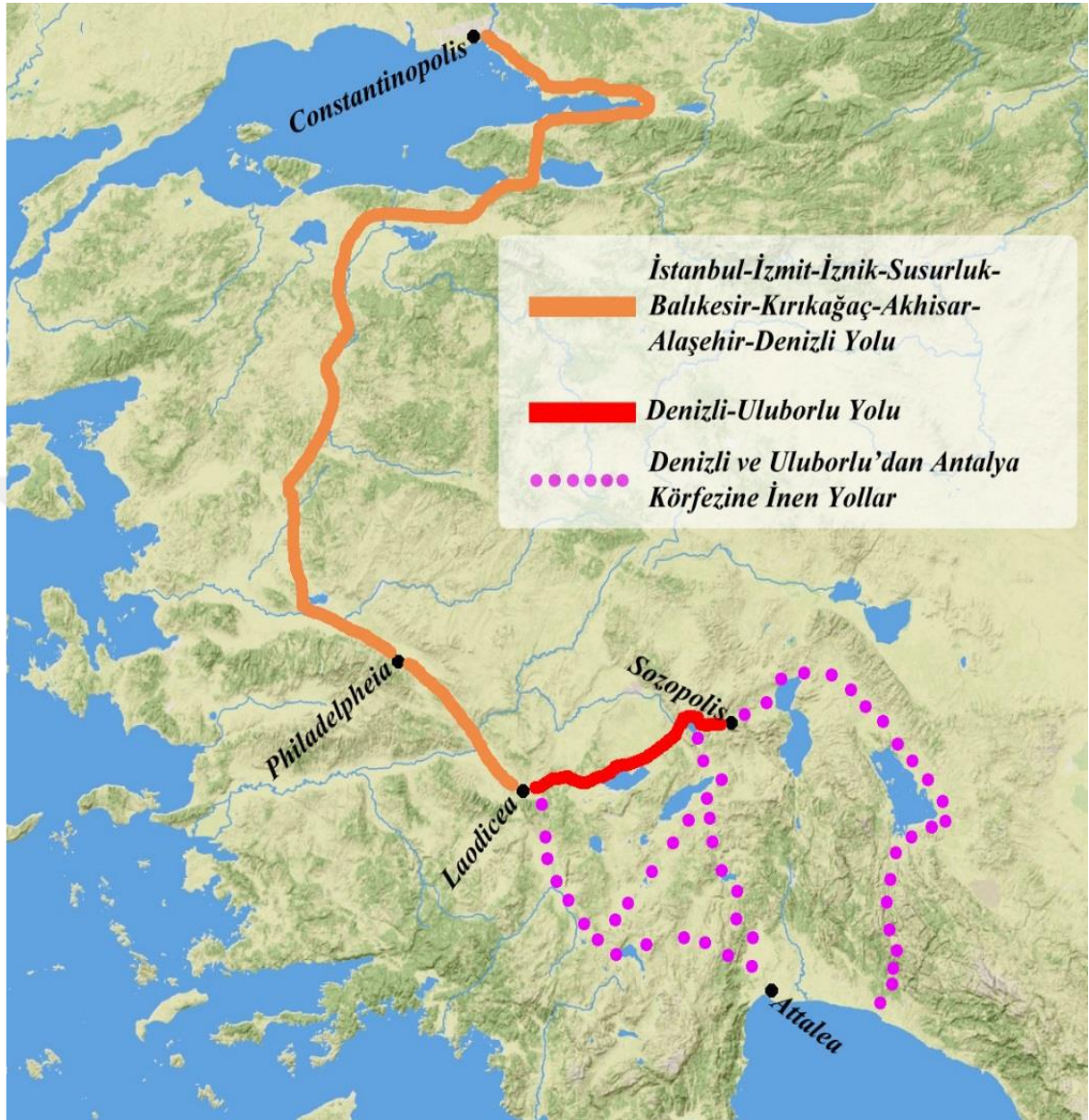
Ek XI

Harita 11: Ioannes Dukas'ın 1097 Tarihinde Batı Anadolu ve Göller Yöresine Düzenlediği Sefer Sırasındaki Yol Güzergâhı

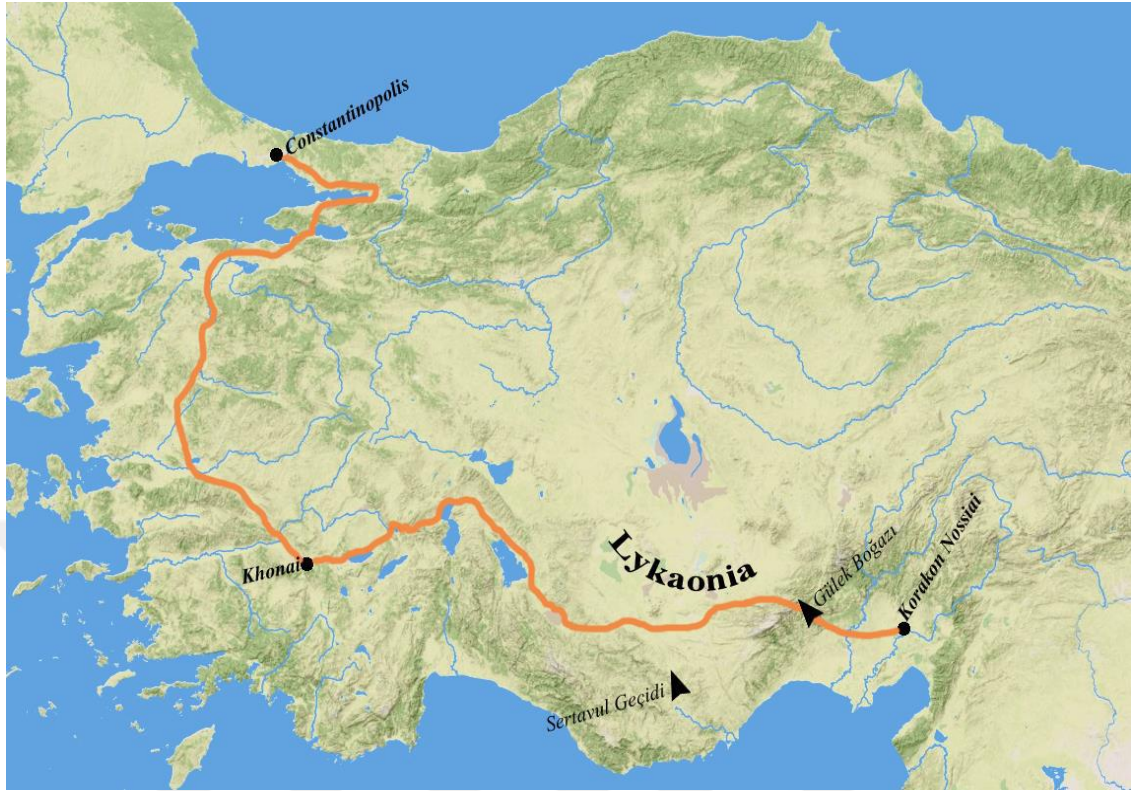
Fatih Demir, a.g.t., s.235.

Ek XII

Harita 12: Ioannes Komnenos'un 1119 Tarihinde Denizli, Uluborlu Seferi Esnasında Kullanılan Yol Güzergâhı
Fatih Demir, a.g.t., s.226.

Ek XIII

Harita 13: Manuel Komnenos'un Kilikya'dan İstanbul'a Dönüşü Sırasında Kullandığı Yol Güzergâhı

Fatih Demir, a.g.t., s.236

Ek XIV

Harita 14: Manuel Komnenos'un 1146 Tarihinde Konya'ya Yaptığı Sefer Esnasında Kullandığı Yol Güzergahı

Fatih Demir, a.g.t., s. 237.

Ek XV

Harita 15: Manuel Komnenos'un 1176 Tarihinde Konya Üzerine Düzenlediği Sefer Esnasında Kullanmayı Planladığı Yol Güzergahı

Fatih Demir, a.g.t., s.226.

Ek XVI

Harita 16. Kullanılan yol güzergâhlarının bulunduğu bölge.

David FRENCH, H., *Roman Roads & Milestones Of Asia Minör*, Vol. 4, The Roads, Fasc.4.1 Notes On The İtineraria, BİAA Yay., Electronic Monography 10, Ankara, 2014. s. 8.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı : Seda Ediz
Doğum Yeri ve Yılı : Bandırma/1988
Medeni Hali : Bekâr

Eğitim Durumu:

Lisans Öğrenimi : 2007-2011 Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü

Yabancı Diller ve Düzeyi

İngilizce (İleri)